

ATGRIEŠANĀS APSTĀKĻI UN NOSACĪJUMI

Pētījuma rezultāti

Autori: Evija Zača, Mihails Hazans, Baiba Bela

Rīga, 2018

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes

Sociālo un politisko pētījumu institūta

Diasporas un migrācijas pētījumu centrs

ISBN 978-9934-18-420-8

SATURS

levads	4
PĒTĪJUMA PAMATOJUMS UN MĒRĶI.....	4
PĒTĪJUMA KONTEKSTS.....	5
REMIGRANTU SEGMENTU ANALĪZE	8
METODOLOĢISKĀS PIEEJAS REMIGRANTU SEGMENTU IZPĒTĒ.....	8
REMIGRANTU NĀKOTNES PERSPEKTĪVAS DZIMUMA UN VECUMA GRIEZUMĀ: VAI VIŅI IR ATGRIEZUŠIES UZ PALIKŠANU?	10
REMIGRANTU NĀKOTNES PLĀNI UN VAI LĒMUMS ATGRIEZTIES BIJIS PAREIZS: NOTEICOŠIE FAKTORI.....	16
Adaptācijas grūtības	16
Materiālais stāvoklis.....	17
Statuss darba tirgū	19
Apmierinātība ar darbu	19
Latvijā iegūtā augstākā izglītība.....	21
Tautība un pilsonība	22
Vecums.....	23
Migrācijas vēsture	24
Bērni	24
DAŽĀDU DEMOGRĀFISKO GRUPU ATGRIEŠANĀS IEMESLI UN APSTĀKĻI	25
Atgriešanās iemesli.....	25
Ārzemēs pavadītais laiks	28
Atgriešanās ar ģimeni.....	29
Adaptācijas grūtības	30
ATGRIEŠANĀS PERSONISKĀ PIEREDZE	37
Pētījuma metodoloģijas un lauka darba raksturojums	37
JAUNIEŠU PIEREDZE EMIGRĀCIJĀ	42
Jauniešu emigrācijas iemesli	42
Jauniešu ikdiena emigrācijā.....	44
Saiknes ar Latviju saglabāšana	47
JAUNIEŠU LĒMUMS PAR ATGRIEŠANOS LATVIJĀ	51
JAUNIEŠU ATGRIEŠANĀS LATVIJĀ	54
Atgriešanās un adaptācijas process	54
Saskarsme ar valsts institūcijām.....	59
JAUNIEŠU NĀKOTNES PLĀNI	63

PIRMSPENSIJAS UN PENSIJAS VECUMA CILVĒKU ATGRIEŠANĀS PIEREDZE	64
Pirmspensijas un pensijas vecuma cilvēku emigrācijas iemesli	64
Pirmspensijas un pensijas vecuma cilvēku ikdiena emigrācijā.....	65
Saiknes ar Latviju saglabāšana	66
LĒMUMS PAR ATGRIEŠANOS LATVIJĀ	69
PIRMSPENSIJAS UN PENSIJAS VECUMA CILVĒKU ATGRIEŠANĀS LATVIJĀ	70
Atgriešanās un adaptācijas process	70
Saskarsme ar valsts institūcijām.....	71
PIRMSPENSIJAS UN PENSIJAS VECUMA CILVĒKU NĀKOTNES PLĀNI	74
SECINĀJUMI	75
REKOMENDĀCIJAS.....	80
LITERATŪRAS SARAKSTS	83
PIELIKUMI	85

Autoru ieguldījums:

Mihails Hazans – “Remigrantu segmentu analīze” (8.–36. lpp., 75.–77. lpp. un 1. pielikums)

Evija Zača – “Atgriešanās personiskā pieredze” (37.–76. lpp. un 2.–3. pielikums)

Baiba Bela – ievads, 77.–79. lpp., rekomendācijas, atskaites struktūra un rediģēšana (37.–76. lpp.)

IEVADS

PĒTĪJUMA PAMATOJUMS UN MĒRĶI

Atgriešanās apstākļi un nosacījumi ir politikas veidotāju, mediju un sabiedrības uzmanības lokā vismaz kopš 2008. gada, kad Īpašo uzdevumu ministrija sabiedrības integrācijas lietās sāka strādāt, lai veicinātu darba meklējumos aizbraukušo iedzīvotāju došanos atpakaļ uz Latviju (Kļave & Šūpule, 2015). Arī pētnieki remigrācijai ir pievērsušies samērā regulāri, tomēr pamatā tikai kā vienam no daudziem migrācijas pētījumu jautājumiem. 2016. gadā Diasporas un migrācijas pētījumu centrs ar Ārlietu ministrijas atbalstu veica aptauju “Atgriešanās Latvijā” (Hazans, 2016a), tā bija pirmā un lielākā remigrantu aptauja, kas sniedza ieskatu dažādos atgriešanās modeļos un remigrantu motivācijā. Pētījums parādīja, ka motivācija un apstākļi, ar kuriem remigranti sastopas, ir ļoti atšķirīgi. Tie variē atkarībā no remigrantu vecuma, izglītības, nodarbošanās, ģimenes struktūras, izvēlētajās dzīvesvietas Latvijā un citiem faktoriem. Atšķiras arī vajadzības un prasības, pieņemot lēmumu par atgriešanos.

Līdz šim veiktā analīze pārsvarā sniegusi vispārīgu informāciju, tomēr efektīva pakalpojumu nodrošināšana dažādām remigrantu grupām ir iespējama, tikai precīzi novērtējot to vajadzības. Tādēļ šajā pētījumā tika padziļināti analizēti dažādu personu kategoriju (sociālu grupu) atgriešanās motivācija, atgriešanās nosacījumi, vajadzības un apstākļi, atkal iekļaujoties Latvijas sabiedrībā un darba tirgū. Nozīmīgas grupas, par kurām līdz šim bijis mazāk skaidrības, ir jaunieši un seniori. Šī **pētījuma mērķis** ir identificēt aktuālo situāciju un ar atgriešanos saistītās problēmas dažādās jomās (sociālajā, veselības aprūpes, vides, mājokļa u. c.) jauniešiem, pirmspensijas un pensijas vecuma cilvēkiem, kā arī izstrādāt rekomendācijas, lai veicinātu viņu atgriešanos, remigrācijas atbalstu un remigrantu integrāciju. Pētījumā tika veikta padziļināta sekundāro datu analīze, t. sk. ekonometriskā analīze, dažādu remigrantu grupu (segmentu) vajadzību un situācijas analīze. Papildus sekundāro datu analīzei notika padziļinātās intervijas ar jauniešiem, kuri ir atgriezušies Latvijā pēc studijām vai darba ārvalstīs, un ar pirmspensijas un pensijas vecuma cilvēkiem, kuri atgriezušies Latvijā. Katrā grupā tika intervētas arī personas, kuras ir dzimušas ārvalstīs un pārcēlušās uz Latviju kā savu vecāku vai vecvecāku dzimteni. Pētījumā nav aplūkota diasporas politika vai remigrācijas politika – šiem jautājumiem veltīti citi pētījumi (Šūpule et al., 2016; Mieriņa et al., 2018). Šis nav arī remigrācijas atbalsta pasākumu

ieviešanas vai to efektivitātes novērtēšanas pētījums; šī pētījuma uzdevums ir sniegt skatījumu uz remigrācijas procesu un ar to saistītajām grūtībām no to cilvēku skatpunkta, kuri atgriežas.

Par ziņojuma saturu pilnībā atbild tā autori, un tas nav uzskatāms par pētījuma pasūtītāja – Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas – viedokli.

Ziņojuma autori pateicas pētījuma dalībniekiem par atsaucību un piedalīšanos pētījumā.

PĒTĪJUMA KONTEKSTS

Latvijas iedzīvotāji ir vieni no mobilākajiem Eiropā, un, kaut arī emigrācijas apjoms kopš 2012. gada samazinās, emigrācijas rādītāji joprojām ir augsti (Mieriņa, 2015; Hazans, 2018). Katru gadu no Latvijas aizbrauc apmēram 20 tūkstoši iedzīvotāju, 2017. gadā izceļoja 17,7 tūkstoši (Centrālā statistikas pārvalde, n. d.). Kopš 2013. gada katru gadu atgriežas 5,3–6,5 tūkstoši emigrējušo Latvijas iedzīvotāju (Centrālā statistikas pārvalde, 2018). Līdz šim veiktie pētījumi rāda, ka gandrīz puse visu emigrantu ir aizbraukuši no Latvijas vairākkārt, un arī daudzi no tiem, kuri bija atgriezušies, plānoja atkal doties prom (Hazans, 2011, 2016a; Mieriņa, 2015). Lai izstrādātu priekšlikumus, kā sekmēt remigrāciju un samazināt atkārtotu emigrāciju, tika padziļināti analizēti atgriešanās apstākļi un adaptācija Latvijā.

Sevišķa uzmanība jāpievērš jauniešiem, jo šajā vecuma grupā ir visvairāk potenciālo emigrantu, turklāt lielākā daļa emigrantu ir 15–34 gadus veci (Hazans, 2011, 2015, 2016b). Jauniešiem ir ļoti būtiska nozīme gan demogrāfijas, gan ekonomiskās attīstības jautājumos. Pie zemas dzimstības un augstas jauniešu emigrācijas sabiedrība straujāk noveco un palielinās demogrāfiskā slodze, kā arī tiek apdraudēta sociālās apdrošināšanas sistēmas ilgtspēja, ekonomiskā izaugsme un konkurētspēja (Mieriņa, 2015; Hazans, 2013, 2016b, 2018). Tas, ka jaunieši izglītību iegūst ārvalstīs, ir visvairāk pētītais jauniešu migrācijas temats (piemēram, Cairns, 2014; Hazans, 2016b, 2018), taču tas tiek atzīts par pozitīvu resursu tikai tikmēr, kamēr jaunie cilvēki ārvalstīs iegūto izglītību un pieredzi atved atpakaļ un lieto arī savā izcelsmes zemē. Izglītību ieguvušu jauniešu emigrācija tiek uzskatīta par cilvēkkapitāla un izglītībā ieguldīto resursu zaudējumu. Aktīva diasporas iesaiste attīstības procesos izcelsmes zemē šo zaudējumu var kompensēt. Izglītotu jaunu speciālistu atgriešanās tiek atzīta par pozitīvu resursu un nozīmīgu instrumentu, kas sekmē ekonomiskās inovācijas un attīstības procesus izcelsmes valstī (Suciu & Florea, 2017).

Darba devēji Latvijā jau tagad jūt darba roku trūkumu (Hazans, 2018), un šādos apstākļos arī mazāk kvalificētu jaunu cilvēku atgriešanās ir svarīga, lai nebūtu jāsekmē zemu kvalificēta darbaspēka imigrācija no valstīm ārpus Eiropas Savienības. Zemu kvalificētu jauniešu remigrācijas gadījumā izšķirošs ir atalgojuma līmenis valstī un iespējas turpināt izglītību savas kvalifikācijas celšanai. Kā minēts intervijā pētījumā “Latvijas emigrantu kopienas”: “Es no savas minimālās algas varēju uzturēt mašīnu, uzturēt dzīvokli, atbraukt uz Latviju, iepirkties, apģērbt sevi, paēdināt sevi, nopirkt dāvanas un atsūtīt. No minimālās algas es to tur varēju. Šeit ko no minimālās algas var? Neko.” (Sieviete, 30 gadi, atgriezusies no Īrijas, citēts no Kļave & Šūpule, 2015, 203. lpp.)

Gan senioru, gan jauniešu gadījumā ir svarīgi sasniegt arī cilvēkus ar mazāk veiksmīgu emigrācijas pieredzi, kuri nav varējuši veidot sekmīgu darba karjeru ne Latvijā, ne migrācijas mērķa valstī. Ļoti iespējams, pat būtu nepieciešami speciāli atgriešanās atbalsta pasākumi, kā arī sociālie pakalpojumi un palīdzība pēc atgriešanās. Var atcerēties kaut vai Latvijas sabiedrisko mediju sižetus par piespiedu darbu un diasporas aktivitātes šādu gadījumu risināšanai (Kinca, 2017; Āboliņš, 2018).

Vispirms tiks sniegts īss remigrantu raksturojums, balstoties uz pētījumu “Atgriešanās Latvijā” (Hazans, 2016a), kurā piedalījās 3088 respondenti. Jāuzsver, ka iepriekšējie pētījumi (Hazans, 2011; Mieriņa, 2015) parāda: gandrīz puse emigrantu ir aizbraukuši no Latvijas vairākkārt. Arī tikai mazliet mazāk nekā puse remigrantu uzskata, ka ir atbraukuši un palikšanu, pārējie nav izlēmuši par saviem nākotnes plāniem (līdz 40% atkarībā no remigrācijas gada) vai atkal plāno doties prom no Latvijas (līdz 14% atkarībā no remigrācijas gada) (Hazans, 2016a). Šāda situācija nav jāuzlūko kā viennozīmīgi negatīva tendence, jo cirkulārā migrācija (atkārtoti aizbraukšanas un atgriešanās cikli) pozitīvi ietekmē valsts attīstību – notiek ideju, zināšanu, prasmju, inovāciju un kontaktu pārnese (Kuznetsov, 2006). Migrācija jāuzskata par zaudējumu tikai tajā gadījumā, ja aizbraukušie ne vien neatgriežas, bet aizved sev līdzī ģimeni, radus un draugus, bet pēc tam pārtrauc kontaktus ar izcelsmes valsti. Arvien pieaug transnacionāla jeb pārrobežu dzīvesveida iespējas. To apliecina arī samērā liels

transnacionālu¹ īpatsvars gan emigrantu, gan remigrantu aptaujās – 13–17% (Mieriņa, 2015; Hazans, 2016a).

Remigrantu vecumstruktūra aptaujā “Atgriešanās Latvijā” (Hazans, 2016a) rāda, ka jaunieši vecuma grupā līdz 25 gadiem (18–24 g. v.) ir 23,1%. Vislielāko grupu veido cilvēki vecumā no 25 līdz 34 gadiem – 41,0%. Tikai 20 respondenti ir seniori, kuri atgriešanās laikā bija vairāk nekā 65 gadus veci.

Atgriešanās motivācijā izteikti dominē nemateriālie iemesli – pietrūcis ģimenes un draugu (50%), ilgas pēc Latvijas (38%), citi ģimenes un personīgi apstākļi (23%). Visi pārējie motīvi ir mazāk izteikti. Galvenās grūtības pēc atgriešanās, kā liecina dati, ir atrast darbu sev (40%) vai dzīvesbiedram (14%), grūtības pierast pie atšķirīgās darba kultūras (31%) un neskaidrības par nodokļiem (30%); tikai 15% nebija nekādu grūtību. Interviju analīzē pievērsta uzmanība jauniešu un pirmspensijas un pensijas vecuma cilvēku atgriešanās motivācijai un pieredzēto grūtību specifikai.

Aptaujas atvērto atbilžu apkopojums parāda interesantas attieksmju nianšes, kas var būt nozīmīgi faktori, lai pieņemtu lēmumu par atkārtotu emigrāciju (piemēram, negatīva attieksme valsts iestādēs un no darba devējiem; rupji, nelaipni vai vienkārši nelaimīgi cilvēki apkārt). Aptauja rāda, ka atgriešanās Latvijā ir saistīta ar materiālo apstākļu būtisku pasliktināšanos, tas arī izskaidro, kāpēc tik daudzi remigranti nezina, vai paliks Latvijā, kā arī plāno atkārtoti braukt prom. 2016. gadā veiktajā remigrantu aptaujā tika noskaidroti priekšlati par pasākumiem, kas palīdzētu atgriezties. Tagad atsevišķi pasākumi ir pieejami (ALTUM atbalsta pasākumi biznesa uzsākšanai; remigrācijas koordinatori kā atbalsta personas, kas palīdzētu risināt ar atgriešanos saistītus jautājumus; informācija par nodarbinātības iespējām; nozīmīgi uzlabota informācijas pieejamība par jautājumiem, kas saistīti ar remigrāciju, u. c.). Intervijās pievērsta uzmanība tam, vai respondenti ir saskaršies ar kādu no nesen izveidotajiem atbalsta pasākumiem un kā tos novērtē.

¹ Transnacionāli ir indivīdi, kuri dzīvo “Daļēji Latvijā un daļēji ārzemēs” un uz jautājumu vai atgriezušies Latvijā uz pastāvīgu dzīvi atbildēja “Neesmu īsti atgriezies, ceļoju starp valstīm” vai “Grūti pateikt/redzēs” vai neatbildēja (Hazans, 2016a).

Remigrantu segmentu analīze

METODOLOĢISKĀS PIEEJAS REMIGRANTU SEGMENTU IZPĒTĒ

Lai dziļāk izpētītu faktorus, kuri veicina vai kavē remigrantu adaptāciju Latvijā un iekļaušanos Latvijas sabiedrībā, šajā pētījumā izmantotas vairākas kvantitatīvās analīzes pieejas un 2016. gadā veiktās remigrantu aptaujas “Atgriešanās Latvijā” dati. Aptaujā piedalījās 3114 respondenti, 2016. gada pētījumā iekļautās izlases apjoms bija 3088 respondenti. Trīs ceturtdaļas respondentu jeb 2224 personas bija atgriezušās Latvijā laikā no 2013. līdz 2016. gadam. Šajā analīzē pamatā pievērsta uzmanība remigrantiem, kuri atgriezušies kopš 2005. gada. Salīdzinājumā ar iepriekš publicētajiem rezultātiem (Hazans 2016a) šajā atskaitē veiktās ekonometriskās analīzes devums ir izpēte dzimumu griezumā un dzimumu-specifisko efektu atklāšana, kā arī lēmuma atgriezties pareizības novērtējums, kas iepriekš netika veikts.

Pirmkārt (skatīt P1. tabulu pielikumā²), novērtēti ekonometriskie (sakārtotā logita) modeļi, kuri identificē dažādu demogrāfisko un sociālekonomisko pazīmju, kā arī atgriešanas apstākļu ietekmi uz vīriešu un sieviešu remigrantu

- *gatavību palikt Latvijā uz pastāvīgu dzīvi,*
- *plāniem dzīvot šeit pēc viena gada,*
- *perspektīvām ilgtermiņā saistīt savu dzīvi ar Latviju,*
- *vērtējumu, vai lēmums atgriezties bijis pareizs.*

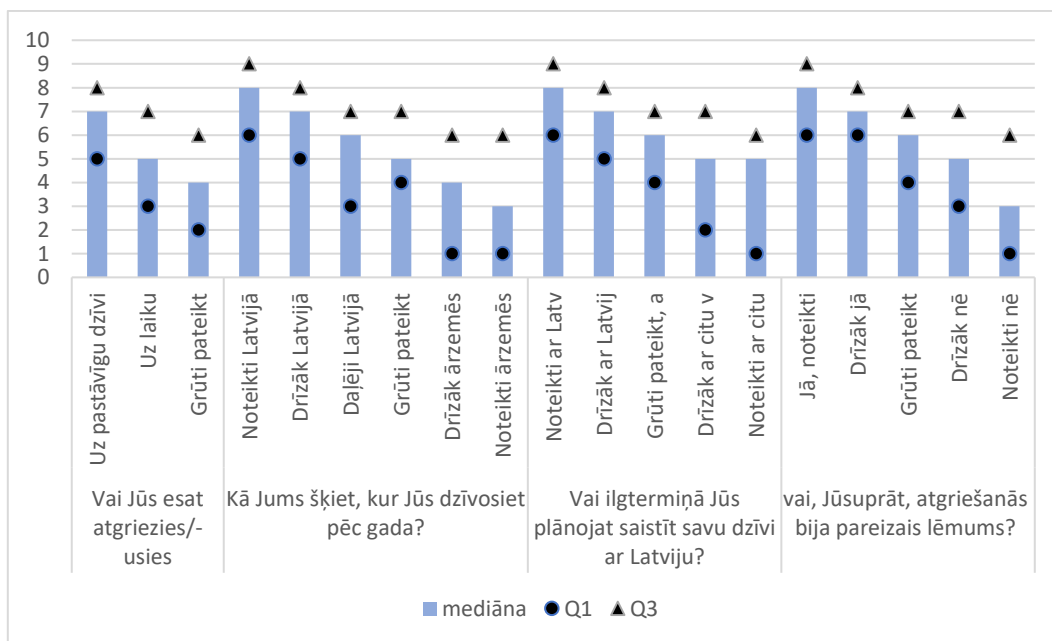
Pavisam novērtēti astoņi modeļi, kas atklāj faktorus, kuri vienādā mērā veicina vai kavē vīriešu un sieviešu remigrantu noturīgu iekļaušanos Latvijas sabiedrībā, kā arī faktorus, kuri ietekmē tikai (vai lielākoties) viena dzimuma pārstāvjus.

Otrkārt, (skatīt P2. tabulu), fokusējoties uz strādājošiem remigrantiem, novērtēti līdzīgi astoņi modeļi, kuros papildus iekļauts rādītājs *remigrantu apmierinātība ar darbu* (skalā no 0 līdz 10). **Iegūtie rezultāti viennozīmīgi parāda – apmierinātība ar darbu ir ļoti svarīgs faktors, kas tiešā veidā (nevis tikai materiālā stāvokļa ziņā) nosaka, vai remigranti redz sevi Latvijā tuvā nākotnē vai ilgtermiņā un vai viņi savu lēmumu atgriezties uzskata par pareizu.** Šo apgalvojumu ilustrē 1. attēls, kur

² Tabulas un attēli, kuru numerācija tekstā sāka ar P, atrodami 1. pielikumā.

apmierinātības ar darbu mediāna un kvartiles³ parādītas atkarībā no remigrantu nākotnes plāniem par dzīvesvietu (mītnes zemi), kā arī atkarībā no tā vai viņi lēmumu atgriezties uzskata par pareizu.

1. attēls. Nodarbināto remigrantu apmierinātības ar darbu vērtējuma mediāna un kvartiles atkarībā no nākotnē plānotās mītnes zemes un pašvērtējuma, vai lēmums atgriezties bijis pareizs

Piezīmes: attēlā apkopota informācija par respondentiem, kuri atgriezušies Latvijā 2005.–2016. g.

Avots: aprēķini veikti ar aptaujas “Atgriešanās Latvijā” datiem.

Piemēram, puse remigrantu, kuri atgriezušies uz pastāvīgu dzīvi, skalā no 0 līdz 10 savu apmierinātību ar darbu vērtē ar 7 un vairāk punktiem un tikai ceturtdaļa – ar 5 vai mazāk punktiem. Savukārt starp remigrantiem, kuri atgriezušies “uz laiku”, tikai ceturtdaļa apmierinātību ar darbu vērtē ar 7 un vairāk punktiem, bet puse to vērtē ar 5 vai mazāk punktiem (ceturtdaļa – ar 3 vai mazāk punktiem). Līdzīgi arī puse remigrantu, kuri lēmumu atgriezties uzskata par pareizu, savu apmierinātību ar darbu vērtē ar 8 un vairāk punktiem un tikai ceturtdaļa – ar 6 vai mazāk punktiem. Turpretim no remigrantiem, kuri domā, ka lēmums atgriezties bijis nepareizs, trīs ceturtdaļas savu apmierinātību ar darbu vērtē ar 6 vai mazāk punktiem, bet puse – ar 3 vai mazāk punktiem (1. attēls).

³ Kāda lieluma X (šajā gadījumā – apmierinātības ar darbu) mediāna konkrētajā datu kopā (šajā gadījumā – remigrantu datos) ir tāds skaitlis M , ka 50% gadījumu $X < M$ un 50% gadījumu $X \geq M$. Savukārt 1. kvartile ir tāds skaitlis $Q1$, ka 25% gadījumu $X < Q1$ un 75% gadījumu $X \geq Q1$, bet 3. kvartile ir tāds skaitlis $Q3$, ka 75% gadījumu $X < Q3$ un 25% gadījumu $X \geq Q3$.

Nemot vērā, ka apmierinātībai ar darbu ir liela nozīme remigrantu nākotnes plānu noteikšanā, novērtēti ekonometriskie (lineārās regresijas) modeļi (skatīt P3. tabulu), kuri identificē remigrantu *demogrāfisko un sociālekonomisko pazīmju, kā arī profesiju un nodarbinošo uzņēmumu vai organizāciju pazīmju ietekmi uz strādājošo vīriešu un sieviešu remigrantu apmierinātību ar darbu.*

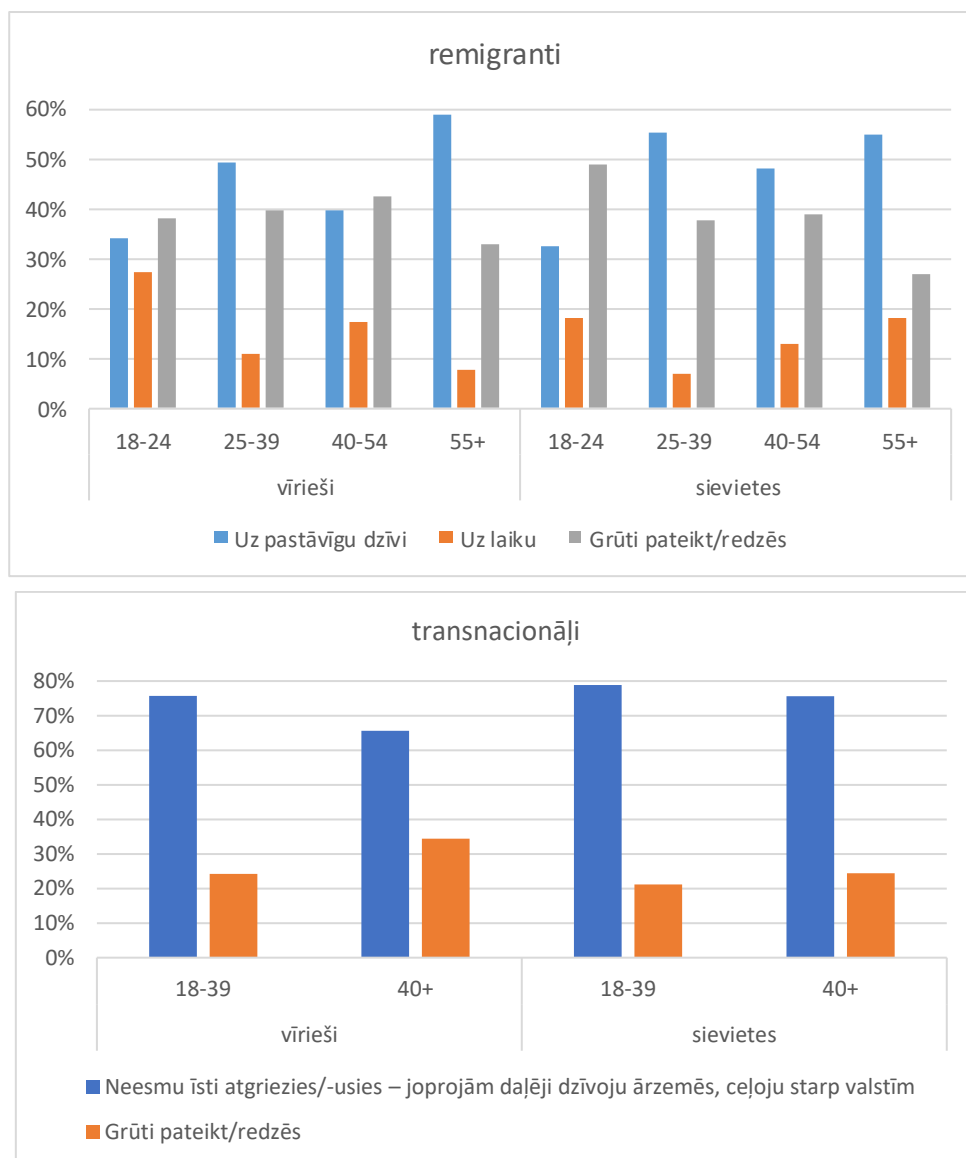
Papildus ekonometriskajai analīzei tika veikta remigrantu (un atsevišķi arī transnacionāļu) *segmentēšana pēc dzimuma un vecuma*. Šīs pieejas pamatā ir tas, ka dzimums un vecums ir primāras pazīmes, pēc kurām ir veidota sociālekonomiskā statistika, turklāt Latvijas gadījumā gan emigrantu, gan remigrantu vidū sieviešu un vīriešu proporcijas ir gandrīz vienādas. Atskaitē “Atgriešanās Latvijā” (Hazans 2016a) parādīts, ka remigrantu vidū sieviešu un vīriešu darba tirgus situācija atšķiras daudz būtiskāk nekā Latvijas darba tirgū kopumā, tāpēc atzinumi no remigrantu situācijas analīzes dzimuma un vecuma griezumā var noderēt rīcībpolitikas veidotājiem. Remigranti tika sadalīti astoņās grupās (divas dzimumu grupas × četras vecuma grupas), bet transnacionāļi – četrās grupās (divas dzimumu grupas × divas vecuma grupas), un atgriešanas iemesli un apstākļi pētīti katrā grupā atsevišķi (skatīt 2.–8. un 10.–16. attēlu). Atsevišķi jautājumi pētīti arī dzimuma, tautības un pilsonības vai tautības un vecuma griezumā (9. un 17. attēls).

REMIGRANTU NĀKOTNES PERSPEKTĪVAS DZIMUMA UN VECUMA GRIEZUMĀ: VAI VIŅI IR ATGRIEZUŠIES UZ PALIKŠANU?

Pirms aprakstīt ekonometriskās analīzes rezultātus saistībā ar faktoriem, kuri nosaka remigrantu nākotnes plānus, detalizēti apskatīsim, kā izskatās šie plāni dažādās dzimuma un vecuma grupās. 2. attēlā redzams, ka uz pastāvīgu dzīvi atgriezusies tikai trešā daļa jauniešu, savukārt vecuma grupās 25–39 un 55+ gadi tādu ir 50–60%, bet 40–54 gadu vecuma grupā uz pastāvīgu dzīvi atgriezušies 40% vīriešu un gandrīz puse sieviešu. *Izņemot 55+ gadus vecus seniorus, visās vecuma un dzimuma grupās vismaz ap 40% remigrantu nevarēja pateikt, vai ir atgriezušies Latvijā pavisam.* Senioru vidū svārstīgo respondentu īpatsvars ir mazāks, bet arī nozīmīgs – trešā daļa vīriešu un ceturtdaļa sieviešu. Tas parāda, cik liela nozīme ir remigrantu atbalsta politikai – daudzus svārstīgus remigrantus var pārliecināt iesakņoties Latvijā, tikai tam vajadzīgi

darbi, nevis vārdi. Liels potenciāls varētu būt reģionālajiem remigrācijas koordinatoriem.

2. attēls. Remigrantu un transnacionāļu plānotais uzturēšanās ilgums Latvijā dzimuma un vecuma griezumā, 2016. g.

Piezīmes: attēlā apkopota informācija par respondentiem, kuri atgriezušies Latvijā 2005.–2016. g.

Avots: aprēķini veikti ar aptaujas “Atgriešanās Latvijā” datiem.

Pēc 2016. gada datiem, 13% no tiem, kas atgriezušies 2005.–2016. gadā, ir transnacionāļi (Hazans 2016a). Vairākums transnacionāļu nav īsti atgriezušies: 18–39 gadu vecuma grupā tādu ir vairāk nekā trīs ceturtdaļas, bet 40+ gadu vecuma grupā – divas trešdaļas vīriešu un trīs ceturtdaļas sieviešu (2. attēls). Tomēr, kā redzams, *arī transnacionāļu vidū (it īpaši starp vīriešiem vecumā 40+ gadi) ir ne mazums tādu, kuru*

nākotnes plāni vēl nav noteikti un kuri tādā pieder pie remigrantu atbalsta politikas mērķauditorijas.

Remigrantu plāni attiecībā uz mītnes zemi nākotnē atkarībā no dzimuma un vecuma ir apkopoti 3. attēlā, bet par transnacionāliem šī informācija ir sniegta 4. attēlā. No vīriešiem vecumā līdz 54 gadiem, kā arī no sievietēm 18–24 gadu un 40–54 gadu vecuma grupās tikai 15–22% *pēc gada noteikti redz sevi Latvijā vai ilgtermiņā noteikti plāno saistīt savu dzīvi ar Latviju*; šīs proporcijas ir augstākas (26–28% pēc gada un 25–34% ilgtermiņā) abu dzimumu remigrantiem vecumā 55+ gadi un sievietēm vecumā 25–39 gadi (3. attēls).

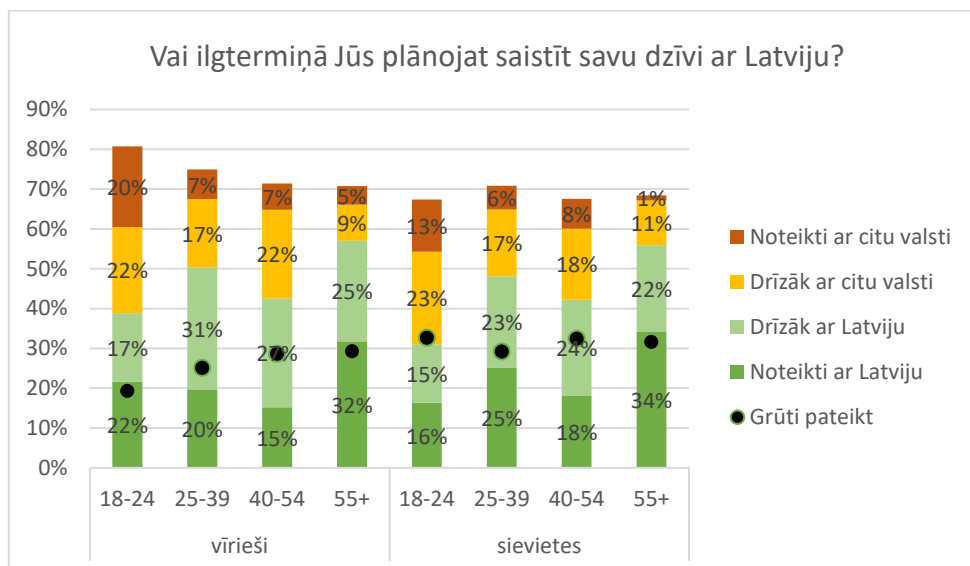
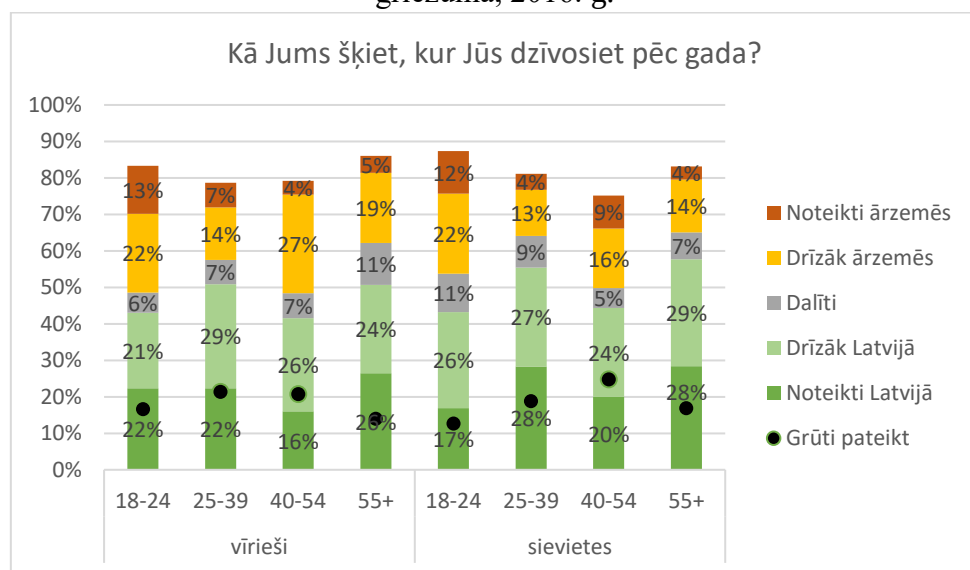
No abu dzimumu remigrantiem 18–24 gadu un 40–54 gadu vecuma grupās būtiski mazāk nekā puse noteikti vai drīzāk redz sevi Latvijā pēc gada (40–44%) vai ilgtermiņā (31–42%), savukārt 25–39 un 55+ gadu vecuma grupās šīs proporcijas variē robežās 51–58% (pēc gada) un 48–56% (ilgtermiņā).

Noteikti ārzemēs sevi pēc gada redz 12–13% abu dzimumu jauniešu, kā arī 9% sieviešu 40–54 gadu vecuma grupā un 7% 25–39 gadus vecu vīriešu (3. attēls); citās remigrantu grupās šīs kategorijas īpatsvars ir tikai 4–5%. *Ilgtermiņā piektā daļa jaunu vīriešu un astotā daļa jaunu sieviešu noteikti plāno saistīt savu dzīvi ne ar Latviju*, bet ar kādu citu valsti (3. attēls). Savukārt no 25–54 gadus veciem remigrantiem 6–8% ilgtermiņā redz sevi ārpus Latvijas.

Par augsto atkārtotās emigrācijas risku liecina tas, ka “noteikti ārzemēs” vai “drīzāk ārzemēs” pēc gada sevi redz vairāk nekā trešā daļa abu dzimumu remigrējušo jauniešu, un ilgtermiņā šī proporcija vēl palielinās (it sevišķi vīriešiem). Savukārt no 25–39 gadus veciem remigrantiem 21–31% vīriešu un 17–25% sieviešu redz sevi “noteikti ārzemēs” vai “drīzāk ārzemēs” gan pēc gada, gan ilgtermiņā, bet 55+ gadu vecuma grupā šī proporcija ir 18–24% pēc gada un 13–14% ilgtermiņā (3. attēls).

Atkārtotās emigrācijas risku tālāk paaugstina tas, ka 14–25% remigrantu (atkarībā no dzimuma un vecuma) nevar atbildēt, kur redz sevi pēc gada, bet ilgtermiņa perspektīvā svārstīgo proporcija ir daudz lielāka – 25–33% visās grupās, izņemot vīriešu kārtas jauniešus (3. attēls). Vērts atzīmēt arī, ka visās dzimuma un vecuma grupās vērā ņemama remigrantu daļa (6–11%) plāno pēc gada dzīvot “daļēji Latvijā un daļēji ārzemēs”; visvairāk tādu ir starp vīriešiem 55+ gadu vecumā un jauniešiem (3. attēls).

3. attēls. Remigranti pēc nākotnē plānotās mītnes zemes dzimuma un vecuma griezumā, 2016. g.

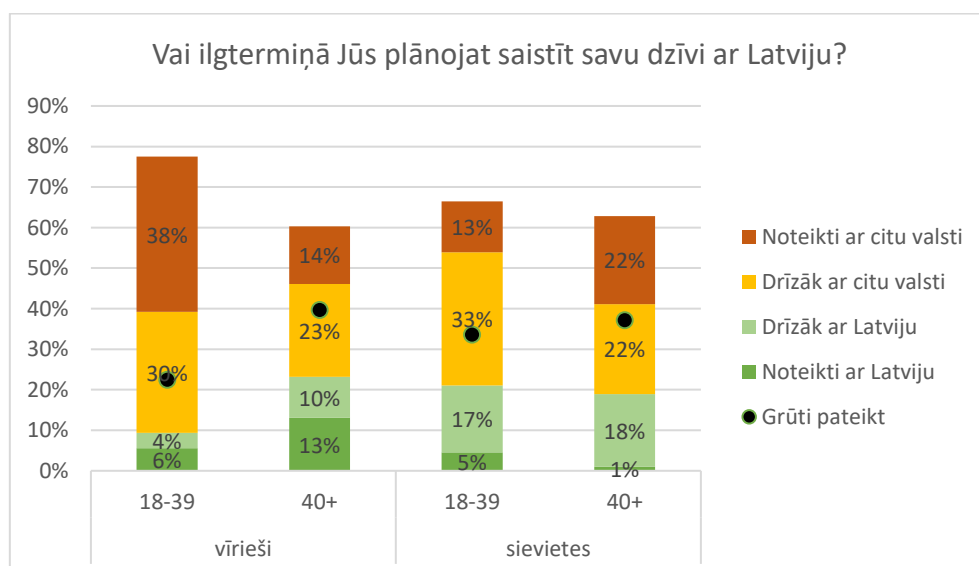
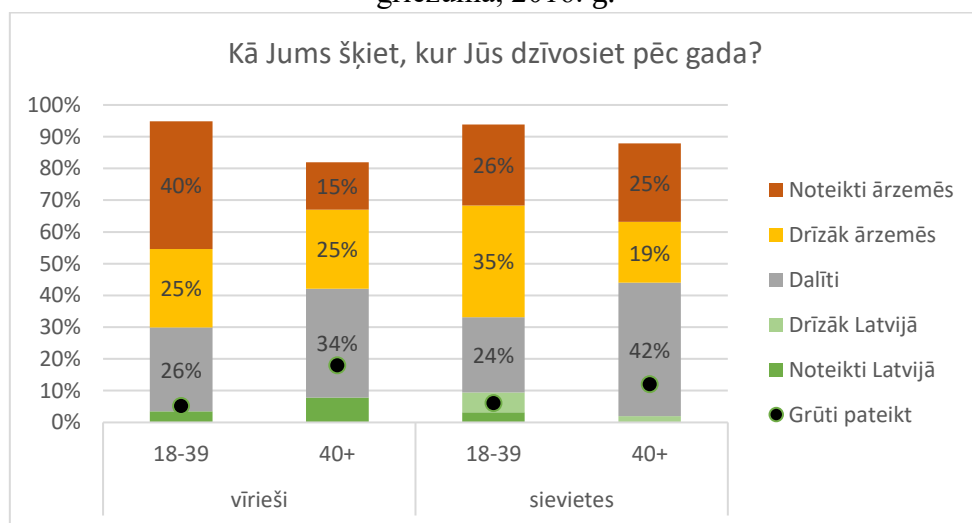

Piezīmes: attēlā apkopota informācija par respondentiem, kuri atgriezušies Latvijā 2005.–2016. g.

Avots: aprēķini veikti ar aptaujas “Atgriešanās Latvijā” datiem.

Transnacionāļu vidū visās vecuma un dzimuma grupās mazāk nekā 10% pēc gada noteikti vai drīzāk redz sevi Latvijā, tomēr ilgtermiņā ar Latviju savu dzīvi plāno saistīt aptuveni 20% sieviešu, un tāda pati proporcija ir starp viņu kolēģiem vīriešiem vecumā 40+ gadi, bet tikai desmitā daļa 18–39 gadus vecu vīriešu varētu ilgtermiņā saistīt savu dzīvi ar Latviju (4. attēls). Daudz lielāks ir svārstīgo transnacionāļu īpatsvars – 18–39 gadu vecuma grupā piektā daļa vīriešu un trešā daļa sieviešu, bet 40+ gadu vecuma grupā ap 40% transnacionāļu nevarēja pateikt, vai ilgtermiņā saistīs savu dzīvi ar Latviju (4. attēls).

4. attēls. Transnacionāli pēc nākotnē plānotās mītnes zemes dzimuma un vecuma griezumā, 2016. g.

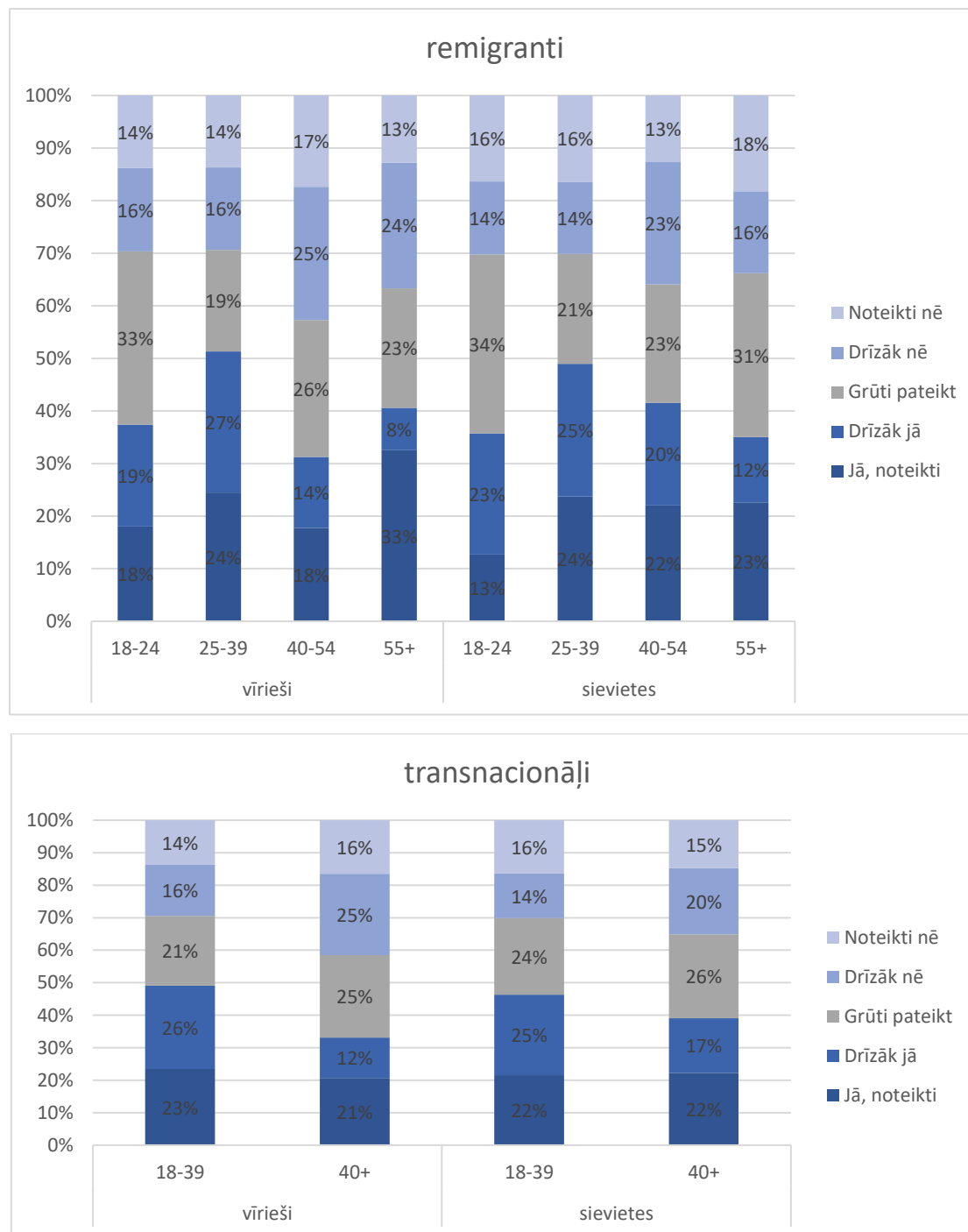
Piezīmes: attēlā apkopota informācija par respondentiem, kuri atgriezušies Latvijā 2005.–2016. g.

Avots: aprēķini veikti ar aptaujas “Atgriešanās Latvijā” datiem.

Gan remigranti, gan transnacionāli – vīrieši un sievietes 40+ gadu vecumā – visbiežāk savu lēmumu atgriezties vērtē kā noteikti vai drīzāk nepareizu (34–42%), savukārt 18–39 gadu vecuma grupā tā domā tikai 30% respondentu (5. attēls). Abu dzimumu remigranti jaunieši retāk nekā viņu 25–39 gadus vecie kolēģi lēmumu atgriezties vērtē kā pareizu (36–37% pret 49–51%). To, vai lēmums atgriezties bijis pareizs, nevar novērtēt trešā daļa remigrantu 18–24 gadu vecuma grupā, piektā daļa 25–39 gadu vecuma grupā un ceturrtā daļa 40–54 gadu vecuma grupā. Šīs proporcijas gandrīz neatšķiras starp vīriešiem un sievietēm, bet 55+ gadu vecuma grupā sievietes retāk nekā

vīrieši (35% pret 41%) lēmumu atgriezties uzskata par pareizu un biežāk (31% pret 23%) nevar atbildēt (5. attēls).

5. attēls. Ņemot vērā visus apstākļus, vai, Jūsaprāt, atgriešanās bija pareizais lēmums? Remigranti un transnacionāļi dzimuma un vecuma griezumā, 2016. g.

Piezīmes: attēlā apkopota informācija par respondentiem, kuri atgriezušies Latvijā 2005.–2016. g.

Avots: aprēķini veikti ar aptaujas “Atgriešanās Latvijā” datiem.

REMIGRANTU NĀKOTNES PLĀNI UN VAI LĒMUMS ATGRIEZTIES BIJIS PAREIZS: NOTEICOŠIE FAKTORI

Šajā sadaļā aplūkoti galvenie noteicošie faktori, kuri statistiski nozīmīgi ietekmējuši remigrantu nākotnes plānus un vērtējumu par lēmumu atgriezties. Šie faktori ir saistīti ar adaptācijas grūtībām vai to neesamību, materiālajiem apstākļiem (cik viegli vai grūti izdodas savilkt galus) un nodarbinātību, izglītību u. c.

Tika identificēti četri faktori ar statistiski nozīmīgu ietekmi, kuri veicina abu dzimumu remigrantu iekļaušanos Latvijas sabiedrībā (turpmāk – *veicinošie faktori*): *nebija nekādu grūtību adaptēties Latvijā; Latvijā viegli izdodas savilkt galus kopā; augstākā izglītība, kas iegūta tikai Latvijā; apmierinātība ar darbu.*

Tika identificēti astoņi faktori, kuri kavē abu dzimumu remigrantu iekļaušanos Latvijas sabiedrībā (turpmāk – *kavējošie faktori*): *vecums 18–24 gadi; Latvijā savilkt galus kopā izdodas ar grūtībām; ir darba meklētājs; nestrādā un darbu nemeklē; nelatvieši – kā LR pilsoņi, tā nepilsoņi; ārvalstīs dzīvoja vairāk nekā divās valstīs; atgriezās no kādas ES/EEZ valsts, izņemot Lielbritāniju un Īriju; sastapās ar grūtībām iekļauties sabiedrībā.* Šiem faktoriem ir statistiski nozīmīga ietekme (vienā virzienā) vismaz divos modeļos katram dzimumam un kopā vismaz piecos modeļos no astoņiem visu remigrantu modeļiem vai vismaz piecos no astoņiem nodarbināto remigrantu modeļiem.

Pārējie faktori, kuriem ir statistiski nozīmīga ietekme (vienā virzienā) vismaz divos modeļos vienam dzimumam (un, iespējams, vienā modelī otram dzimumam), apkopoti 2. tabulā. Par katru faktoru (jeb pazīmi) ir sniegta šāda informācija:

- atbilstošā mainīgā vidējās vērtības visu un nodarbināto remigrantu vidū pa dzimumiem,
- modeļu skaits (pa dzimumiem, atsevišķi visiem un nodarbinātiem remigrantiem), kuros faktoram ir statistiski nozīmīga ietekme.

Adaptācijas grūtības

Pazīme “Nebija nekādu grūtību adaptēties Latvijā” (remigrantu vidū tā raksturo katru sesto vīrieti un katru septīto sievieti) ir veicinoša atbilstoši visiem apskatītajiem modeļiem. Tas nozīmē, ka vienādos pārējos apstākļos (t. i., izslēdzot citu modeļos iekļauto faktoru ietekmi) **remigranti, kuriem “Nebija nekādu grūtību adaptēties**

Latvijā”, ar lielāku varbūtību nekā tie, kuriem bija grūtības, dzīvos Latvijā pēc gada, ilgtermiņā saistīs savu dzīvi ar Latviju, ir gatavi palikt Latvijā uz pastāvīgu dzīvi un lēmumu atgriezties vērtē kā pareizu⁴. No konkrētām grūtībām universālo faktoru skaitā iekļūst “grūti iekļauties sabiedrībā”. Šī problēma (remigrantu vidū ar to sastopas 24% vīriešu un 28% sieviešu) abu dzimumu pārstāvjiem samazina varbūtību vērtēt savu lēmumu atgriezties kā pareizu, bet sievietēm – arī varbūtību dzīvot Latvijā pēc gada un ilgtermiņā (1. tabula un P1. tabula). Šie rezultāti rāda: **lai noturētu remigrantus Latvijā, ir svarīgi nodrošināt viņiem dažādu atbalstu (informācijas, psiholoģisko un praktisko) pirms un pēc atgriešanās.**

Materiālais stāvoklis

Remigrantu nākotnes plānus ļoti lielā mērā nosaka viņu materiālais stāvoklis. Pēc aptaujas “Atgriešanās Latvijā” datiem, no remigrantiem 44% vīriešu un 46% sieviešu tikai ar grūtībām varēja savilkt galus kopā (sauksim tos nosacīti par *mazturīgiem remigrantiem*), aptuveni tikpat daudz varēja savilkt galus kopā “samērā viegli” (šo grupu sauksim par *vidēji turīgiem*), bet desmitajai daļai remigrantu vīriešu un 6% sieviešu viegli izdodas savilkt galus kopā (1. tabula) – tos nosacīti sauksim par *turīgiem remigrantiem*.

Salīdzinājumā ar vidēji turīgiem respondentiem abu dzimumu mazturīgie remigranti vienādos pārejās apstākļos ar nozīmīgi mazāko varbūtību dzīvos Latvijā pēc gada, ilgtermiņā saistīs savu dzīvi ar Latviju, ir gatavi palikt Latvijā uz pastāvīgu dzīvi un lēmumu atgriezties vērtē kā pareizu (1. tabula). Vīrieši – turīgie remigranti salīdzinājumā ar vidēji turīgiem ar nozīmīgi lielāku varbūtību dzīvos Latvijā pēc gada, ilgtermiņā saistīs savu dzīvi ar Latviju, ir gatavi palikt Latvijā uz pastāvīgu dzīvi un lēmumu atgriezties vērtē kā pareizu. Savukārt sievietēm nozīmīgs ir tikai viens no šiem rezultātiem – turīgas remigrantes salīdzinājumā ar vidēji turīgām ar nozīmīgi lielāku varbūtību lēmumu atgriezties vērtē kā pareizu (1. tabula un P1. tabula).

⁴ Faktoru klasifikācija, iedalot tos veicinošos vai kavējošos, ir nosacīta – tā ir atkarīga no atsauces grupas izvēles. Ja faktors “Nebija nekādu grūtību adaptēties Latvijā” ir veicinošs, tad faktors “Bija kaut kādas grūtības adaptēties Latvijā” ir kavējošs – un otrādi. 1. tabulā visos gadījumos par atsauces grupu izvēlēta lielākā no divām vai vairākām salīdzināmām remigrantu kategorijām, tātad katra no veicinošām vai kavējošām pazīmēm ir raksturīga mazāk nekā pusei remigrantu.

1. tabula. Universālie faktori, kas veicina vai kavē abu dzimumu remigrantu iekļaušanos Latvijas sabiedrībā

	Visi remigranti ^a		Nodarbinātie remigranti		Visi (P1. tabula)		Nodarbinātie (P2. tabula)	
	V	S	V	S	V	S	V	S
Veicinošie faktori	Vidējā vērtība				Modeļu skaits, kuros faktoram ir nozīmīgs pozitīvs efekts ^b			
<i>Nebija nekādu grūtību adaptēties Latvijā</i>	0,169	0,138	0,184	0,155	4	4	4	4
<i>Latvijā viegli izdodas savilkt galus kopā</i> (salīdzinājumā ar “samērā viegli” vai “ar zināmām grūtībām”)	0,105	0,064	0,125	0,072	4	1	3	1
<i>Augstākā izglītība, kas iegūta tikai Latvijā</i> (salīdzinājumā ar “nav augstākās izglītības”)	0,188	0,263	0,201	0,300	2	3	2	2
<i>Apmierinātība ar darbu</i> (0–10 skalā)	-	-	5,802	5,679	-	-	4	4
Kavējošie faktori	Vidējā vērtība				Modeļu skaits, kuros faktoram ir nozīmīgs negatīvs efekts ^c			
<i>Latvijā savilkt galus kopā izdodas ar grūtībām</i> (salīdzinājumā ar “samērā viegli” vai “ar zināmām grūtībām”)	0,440	0,467	0,372	0,426	4	4	1	4
<i>Darba tīrums statuss</i> (salīdzinājumā ar nodarbinātajiem)								
Darba meklētājs	0,136	0,146	0,000	0,000	3	4	-	-
Nestrādā un darbu nemeklē (izņemot studentus un bērnu kopšanas periodā esošas personas)	0,048	0,082	0,000	0,000	4	4	-	-
<i>Tautība un pilsonība</i> (salīdzinājumā ar latvieši, LR pilsoņi)								
Nelatvieši, LR pilsoņi	0,350	0,281	0,350	0,278	4	2	4	1
Nelatvieši, nav LR pilsoņi	0,043	0,016	0,036	0,013	1	4	0	3
<i>Dzīvojis ārzemēs vairāk nekā divās valstīs</i> ^d	0,253	0,167	0,251	0,182	4	2	4	1
<i>Atgriezās no kādas ES/EEZ valsts, izņemot Lielbritāniju un Īriju</i> (salīdzinājumā ar Lielbritāniju)	0,317	0,286	0,291	0,284	4	1	4	2
<i>Grūti iekļauties sabiedrībā</i> ^d	0,241	0,284	0,237	0,310	1	4	1	4
<i>Vecums 18–24</i> (salīdzinājumā ar 25–39 g.)	0,117	0,159	0,101	0,115	1	3	2	3

Piezīmes: ^a Tabulā apkopota informācija par remigrantiem, kuri atgriezušies Latvijā 2005.–2016. g. (transnacionāli nav iekļauti). Saīsinājumi: V – vīrieši, S – sievietes.

^b Veicinošiem faktoriem nevienā modelī nav nozīmīga negatīva efekta.

^c Kavējošiem faktoriem nevienā modelī nav nozīmīga pozitīva efekta.

^d Ja salīdzināšanas kategorija nav norādīta, tiek salīdzināts ar “pretējo” kategoriju, piemēram, remigranti, kuriem “Grūti iekļauties sabiedrībā”, salīdzināti ar remigrantiem, kuriem “Nav grūti iekļauties sabiedrībā” (izslēdzot tos, kuri nav atbildējuši uz jautājumu par grūtībām).

Avots: aprēķini veikti ar aptaujas “Atgriešanās Latvijā” datiem.

2. tabula. Specifiskie faktori, kas veicina vīriešu vai sieviešu remigrantu iekļaušanos Latvijas sabiedrībā

	Visi remigranti ^a		Nodarbinātie remigranti		Visi (P1. tabula)		Nodarbinātie (P2. tabula)	
	V	S	V	S	V	S	V	S
Veicinošie faktori	Vidējā vērtība				Modeļu skaits, kuros faktoram ir nozīmīgs pozitīvs efekts ^b			
<i>Vecums 55+ gadi</i> (salīdzinājumā ar 25–39 g.)	0,052	0,094	0,039	0,053	2	1	3	0
<i>Kopējais ārzemēs nodzīvotais laiks</i>	4,989	4,645	4,890	4,622	2	1	3	1
<i>Dzīvo ar nepilngadīgu bērnu</i> ^d	0,182	0,201	0,278	0,265	0	2	0	0
Kavējošie faktori	Vidējā vērtība				Modeļu skaits, kuros faktoram ir nozīmīgs negatīvs efekts ^c			
<i>Vecums 40–54 gadi</i> (salīdzinājumā ar 25–39 g.)	0,213	0,164	0,209	0,176	1	3	0	1
<i>Neapmierinātība ar skolas vidi, attieksmi</i> ^d	0,060	0,072	0,059	0,074	1	4	0	3
<i>Atgriezās no ASV, Kanādas vai Austrālijas</i> (salīdzinājumā ar Lielbritāniju)	0,043	0,035	0,04	0,039	3	0	2	0
<i>Pieredzēja grūtības zemo algu un/vai augsto cenu dēļ</i> ^d	0,046	0,046	0,049	0,052	4	0	0	1

Piezīmes: ^a Tabulā apkopota informācija par remigrantiem, kuri atgriezušies Latvijā 2005.–2016. g. (transnacionāli nav iekļauti). Saīsinājumi: V – vīrieši, S – sievietes.

^b Veicinošiem faktoriem nevienā modelī nav nozīmīga negatīva efekta.

^c Kavējošiem faktoriem nevienā modelī nav nozīmīga pozitīva efekta.

^d Ja salīdzināšanas kategorija nav norādīta, tiek salīdzināts ar “pretējo” kategoriju, piemēram, remigranti, kuri “Dzīvo ar nepilngadīgu bērnu”, salīdzināti ar remigrantiem, kuri “Nedzīvo ar nepilngadīgu bērnu”.

Avots: aprēķini ar aptaujas “Atgriešanās Latvijā” datiem.

Statuss darba tirgū

Ap 14% abu dzimumu remigrantu ir bezdarbnieki (darba meklētāji); ap 5% vīriešu un ap 8% sieviešu nestrādā un darbu nemeklē, kaut nav studenti un neatrodas bērna kopšanas periodā. **Ja salīdzina ar nodarbinātajiem, abu šo kategoriju remigranti ar nozīmīgi mazāku varbūtību plāno palikt Latvijā tuvā nākotnē vai ilgtermiņā, kā arī savu lēmumu atgriezties retāk vērtē kā pareizu (1. tabula).**

Apmierinātība ar darbu

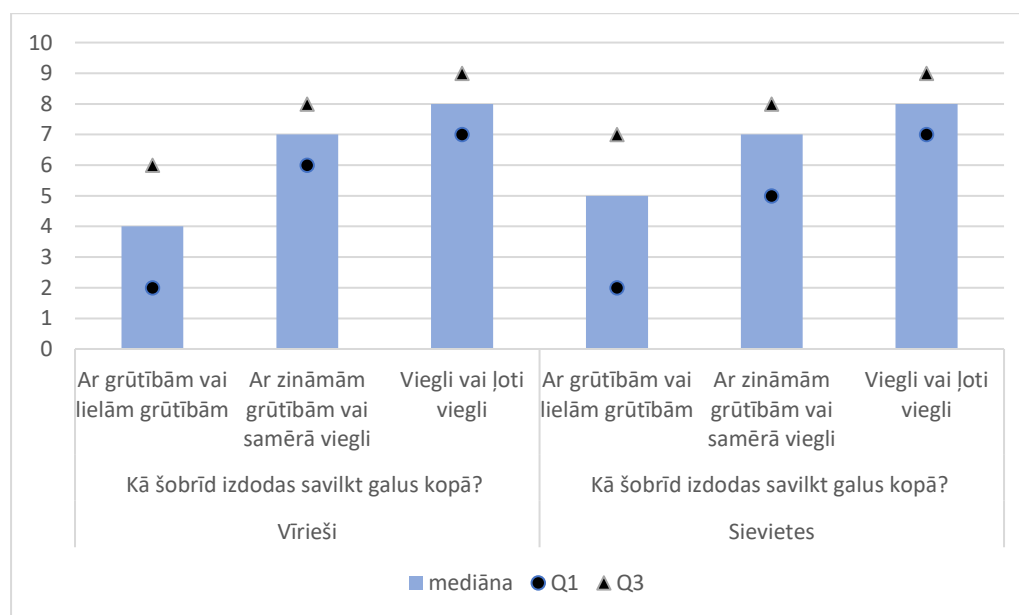
Nodarbināto remigrantu modeļos (P2. tabula) papildus tiek kontrolēta apmierinātība ar darbu. Kā jau atzīmēts un ilustrēts 1. attēlā, **apmierinātība ar darbu pozitīvi ietekmē**

abu dzimumu remigrantu varbūtību palikt Latvijā tuvā nākotnē vai ilgtermiņā, kā arī varbūtību, ka lēmums atgriezties tiek vērtēts kā pareizs (1. tabula).

Tas, cik nozīmīga ir nodarbinātība un apmierinātība ar darbu remigrantu nākotnes plānu noteikšanā, liecina par to, cik svarīgs ir informācijas un cita veida atbalsts remigrantiem piemērota darba meklēšanā. Tādu atbalstu var sniegt gan reģionālie remigrācijas koordinatori, gan tādas platformas kā *YourMove*, gan nevalstiskās organizācijas (NVO) un sociālās kustības, tādas kā “Ar pasaules pieredzi Latvijā” un “Latvija strādā”. Šajā kontekstā pozitīvi vērtējams Ārlietu ministrijas izstrādātais informācijas resurss “Atgriešanās Latvijā”⁵.

Apmierinātība ar darbu stipri (it īpaši vīriešiem) korelē ar atalgojumu un līdz ar to – ar spēju savilkt galus kopā (6. attēls), tāpēc nodarbināto remigrantu modeļos daži no turīguma efektiem zaudē nozīmīgumu. Tiešām, nodarbināto remigrantu sieviešu vidū turīguma ietekme uz varbūtību dzīvot Latvijā pēc gada, ilgtermiņā saistīt savu dzīvi ar Latviju, gatavību palikt Latvijā uz pastāvīgu dzīvi un lēmuma atgriezties vērtējumu ir līdzīga iepriekš aprakstītai, bet mazturīgākie vīrieši nozīmīgi atšķiras no vidēji turīgajiem (pēc apmierinātības ar darbu u. c. faktoru ietekmes izslēgšanas) tikai ar to, ka lēmumu atgriezties retāk vērtē kā pareizu (P2. tabula un 1. tabula).

6. attēls. Nodarbināto remigrantu apmierinātība ar darbu: vērtējuma mediāna un kvartiles atkarībā no spējas savilkt galus kopā, dzimumu griezumā

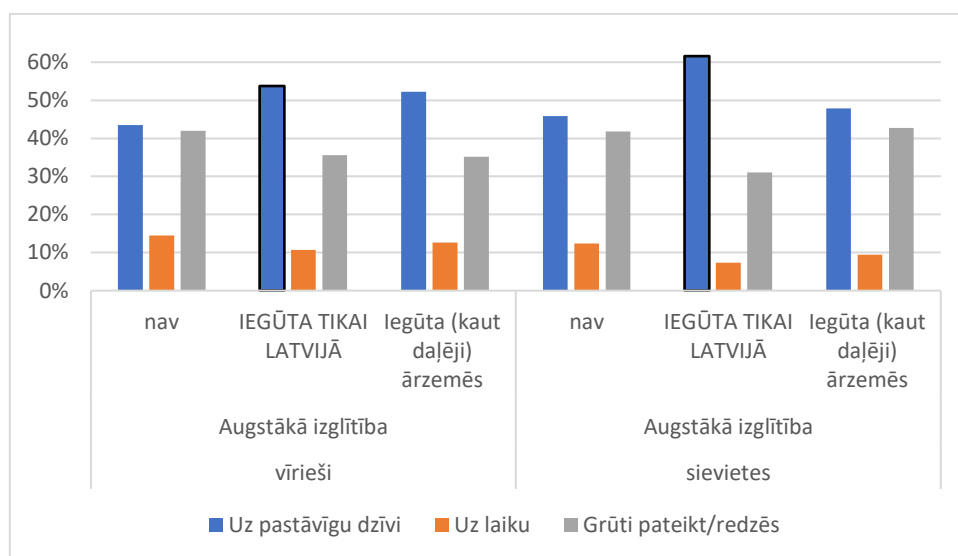
Avots: aprēķini veikti ar aptaujas “Atgriešanās Latvijā” datiem.

⁵ <https://www.mfa.gov.lv/tautiesiem-arzemes/atgriesanas-latvija>

Latvijā iegūtā augstākā izglītība

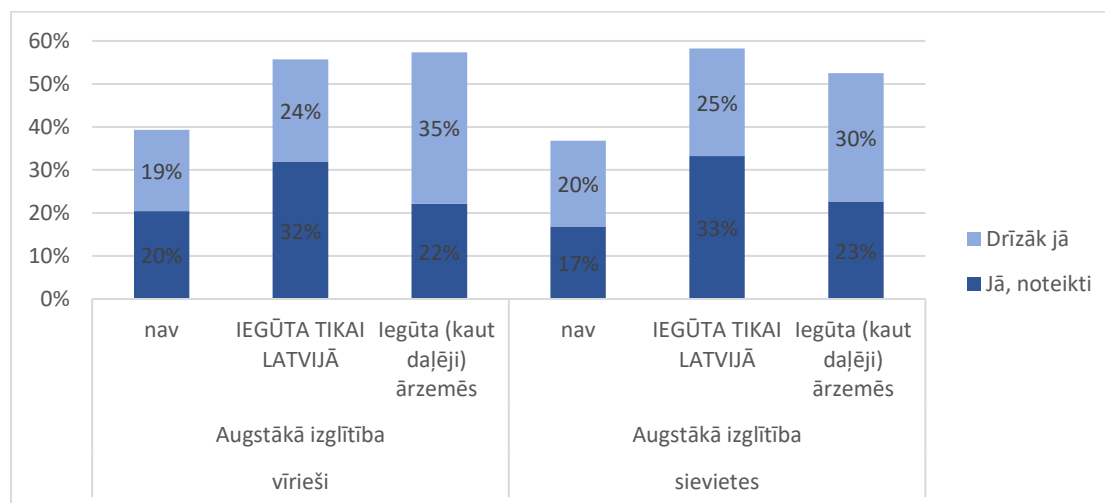
Remigrantu vidū piektajai daļai vīriešu un ceturtajai daļai sieviešu ir Latvijā (un tikai Latvijā) iegūta augstākā izglītība (1. tabula), un šim faktoram ir statistiski nozīmīga pozitīva ietekme uz abu dzimumu remigrantu varbūtību palikt Latvijā uz pastāvīgu dzīvi un vērtēt savu lēmumu atgriezties kā pareizu, kā arī uz sieviešu varbūtību dzīvot Latvijā pēc gada (P1. tabula); šos rezultātus ilustrē 7. un 8. attēls.

7. attēls. Remigrantu plānotais uzturēšanās ilgums Latvijā dzimuma un izglītības griezumā, 2016. g.

Avots: aprēķini veikti ar aptaujas “Atgriešanās Latvijā” datiem.

8. attēls. Ņemot vērā visus apstākļus, vai, Jūsaprāt, atgriešanās bija pareizais lēmums? Remigranti dzimuma un izglītības griezumā, 2016. g.

Avots: aprēķini veikti ar aptaujas “Atgriešanās Latvijā” datiem.

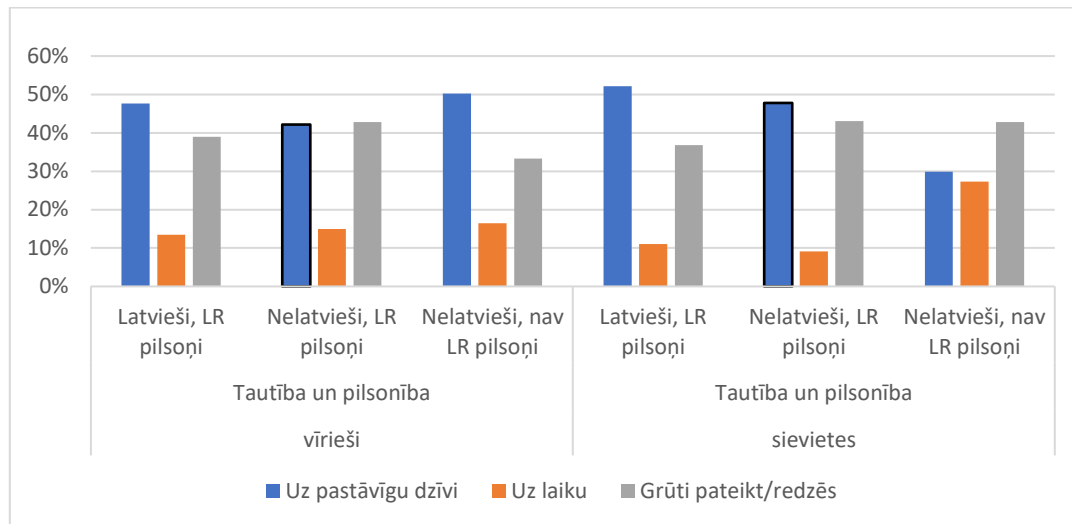
Ap 40% remigrantu vīriešu un ap 30% sieviešu ir nelatvieši. Lielākajai daļai no viņiem ir Latvijas pilsonība: no remigrantiem tikai 4% vīriešu un mazāk nekā 2% sieviešu ir Latvijas nepilsoņi vai nelatvieši – citu valstu pilsoņi. **Tautības faktors stiprāk kavē vīriešu remigrantu iekļaušanos Latvijas sabiedrībā:** salīdzinājumā ar latviešiem nelatvieši vīrieši ar Latvijas pilsonību vienādos pārejās apstākļos ar nozīmīgi mazāku varbūtību dzīvos Latvijā pēc gada, ir gatavi palikt Latvijā uz pastāvīgu dzīvi, ilgtermiņā saistīs savu dzīvi ar Latviju un lēmumu atgriezties vērtē kā pareizu; pēdējie divi efekti ir statistiski nozīmīgi arī sievietēm (P1. tabula un 1. tabula).

Savukārt pilsonības faktors stiprāk kavē sieviešu remigrantu iekļaušanos Latvijas sabiedrībā. Salīdzinājumā ar latvietēm nelatvietes bez Latvijas pilsonības vienādos pārejās apstākļos ar nozīmīgi mazāku varbūtību dzīvos Latvijā pēc gada, ir gatavas palikt Latvijā uz pastāvīgu dzīvi, lēmumu atgriezties vērtē kā pareizu un ilgtermiņā saistīs savu dzīvi ar Latviju, bet vīriešu gadījumā tikai pēdējais no šiem efektiem ir statistiski nozīmīgs (P1. tabula un 1. tabula).

Jāņem vērā, ka minētie tautības un pilsonības efekti nav izskaidrojami ar atšķirīgu turīguma, nodarbinātības vai bezdarba līmeni, jo novērtētajos modeļos šie faktori tiek kontrolēti, turklāt remigrantu Latvijas pilsoņu, kā arī visu remigrantu vīriešu vidū nelatviešu nodarbinātības līmenis ir augstāks, bezdarba līmenis – zemāks un mazturīgo īpatsvars – nedaudz (nenozīmīgi) zemāks nekā atbilstošie rādītāji latviešiem. Varbūt nelatviešu remigrantu iekļaušanos Latvijas sabiedrībā apgrūtina nepietiekamās latviešu valodas prasmes? Pie šī jautājuma atgriezīsimies nākamajā sadaļā.

To, kā tautība un pilsonība ietekmē varbūtību palikt Latvijā uz pastāvīgu dzīvi, ilustrē 9. attēls. Redzams, ka, salīdzinot ar latviešiem, vīriešu vidū Latvijas pilsoņu – nelatviešu ar šādu plānu ir par 6 procentpunktiem mazāk, bet sieviešu vidū – par 4 procentpunktiem mazāk. Starp remigrantiem nelatviešiem bez Latvijas pilsonības Latvijā uz pastāvīgu dzīvi plāno palikt puse vīriešu (tāpat kā starp latviešiem), bet tikai 30% sieviešu (daudz mazāk nekā starp latvietēm).

9. attēls. Remigrantu plānotais uzturēšanās ilgums Latvijā dzimuma, tautības un pilsonības griezumā, 2016. g.

Avots: aprēķini veikti ar aptaujas “Atgriešanās Latvijā” datiem.

Vecums

Aptuveni trīs no katriem pieciem remigrantiem (62% vīriešu un 58% sieviešu) ir 25–39 gadu vecumā. Salīdzinājumā ar šīs grupas pārstāvjiem **18–24 gadus veci abu dzimumu remigranti (12% vīriešu un 16% sieviešu) vienādos pārējos apstākļos ar nozīmīgi mazāku varbūtību ir gatavi palikt Latvijā uz pastāvīgu dzīvi**, bet jaunietes – arī dzīvot Latvijā pēc gada vai ilgtermiņā saistīt savu dzīvi ar Latviju (1. tabula un P1. tabula). Savukārt abu dzimumu 40–54 gadus veci remigranti (21% vīriešu un 16% sieviešu) ar nozīmīgi mazāku varbūtību nekā 25–39 gadus veci savu lēmumu atgriezties vērtē kā pareizu; sieviešu vidū vecuma 40–54 gadi negatīvs efekts ir vērojams arī attiecībā uz plāniem dzīvot Latvijā pēc gada un gatavību palikt Latvijā uz pastāvīgu dzīvi (2. tabula un P1. tabula). Turpretim abu dzimumu remigranti 55+ gadu vecumā (5% vīriešu un 9% sieviešu) ar nozīmīgi lielāku varbūtību nekā 25–39 gadu vecumā ilgtermiņā saistīs savu dzīvi ar Latviju; vīriešu vidū vecuma 55+ gadi pozitīvs efekts ir vērojams arī attiecībā uz gatavību palikt Latvijā uz pastāvīgu dzīvi (2. tabula un P1. tabula). Visus minētos vecuma efektus ilustrē 2., 3. un 5. attēls. Atzīmēsim, ka negatīvs jauniešu efekts uzskatāms par universālu (dzimuma ziņā), jo nodarbināto remigrantu vidū tas darbojās divos vīriešu modeļos un trīs sieviešu modeļos. Savukārt vecuma 40–54 gadi negatīvs efekts darbojās lielākoties sieviešu vidū, bet senioru pozitīvs efekts – lielākoties vīriešu vidū.

Migrācijas vēsture

Puse visu remigrantu ir atgriezušies no Lielbritānijas (Hazans 2016a, 5. attēls). Salīdzinājumā ar viņiem abu dzimumu remigranti no kontinentālām ES/EEZ valstīm (32% vīriešu un 28% sievietes) vienādos pārejos apstākļos ar nozīmīgi mazāku varbūtību ir gatavi palikt Latvijā uz pastāvīgu dzīvi. Vīriešiem līdzīgs efekts attiecās arī uz plāniem dzīvot šeit pēc gada un saistīt savu dzīvi ar Latviju ilgtermiņā, kā arī uz varbūtību vērtēt lēmumu atgriezties kā pareizu (1. tabula un P1. tabula).

No remigrantiem ceturrtā daļa vīriešu un sestā daļa sieviešu ir dzīvojuši ārzemēs vairāk nekā divās valstīs; salīdzinot ar citiem, šīs grupas pārstāvji (gan vīrieši, gan sievietes) vienādos pārejos apstākļos ar nozīmīgi mazāku varbūtību ir gatavi palikt Latvijā uz pastāvīgu dzīvi un saistīt savu dzīvi ar Latviju ilgtermiņā; vīriešiem līdzīga situācija ir arī ar plāniem dzīvot Latvijā pēc gada un par ar varbūtību lēmumu atgriezties vērtēt kā pareizu (1. tabula un P1. tabula). Vēl viens ar migrācijas vēsturi saistīts faktors ir kopējais ārzemēs nodzīvotais laiks⁶; tas pozitīvi ietekmē abu dzimumu remigrantu varbūtību palikt Latvijā uz pastāvīgu dzīvi, kā arī vīriešu gatavību saistīt savu dzīvi ar Latviju ilgtermiņā un varbūtību lēmumu atgriezties vērtēt kā pareizu (2. tabula un P1. tabula).

Bērni

Gandrīz piektā daļa remigrantu (18% vīriešu un 20% sievietes) dzīvo kopā ar nepilngadīgu bērnu; 6% vīriešu un 7% sievietes (t. sk. daži, kuri nedzīvo kopā ar bērnu) minēja neapmierinātību ar skolas vidi un/vai attieksmi kā vienu no adaptācijas grūtībām (2. tabula). **Nepilngadīga bērna esamība nozīmīgi palielina sieviešu varbūtību dzīvot Latvijā pēc gada, kā arī saistīt savu dzīvi ar Latviju ilgtermiņā** (P1. tabula). Savukārt neapmierinātība ar skolas vidi nozīmīgi samazina abu dzimumu gatavību palikt Latvijā uz pastāvīgu dzīvi, sievietes plānus dzīvot Latvijā pēc gada un saistīt savu dzīvi ar Latviju ilgtermiņā, kā arī sieviešu varbūtību savu lēmumu atgriezties vērtēt kā pareizu (P1. tabula). Svarīgi atzīmēt, ka neapmierinātības ar skolu efekts ir stiprāks nekā bērna esamības efekts, un kopējais efekts šajā gadījumā ir negatīvs.

⁶ Modeļos, kas redzami P1. un P2. tabulā, kontrolēts arī Latvijā pēc atgriešanās nodzīvotais laiks. Tas ir jāņem vērā, interpretējot rezultātus, – “vienādos pārejos apstākļos” nozīmē, ka citu faktoru efekti tiek novērtēti, izslēdzot Latvijā pēc atgriešanās nodzīvotā laika ietekmi. Tomēr šī faktora kauzālo ietekmi novērtēt ar mūsu modeļiem nav iespējams, jo pastāv apgrieztā kauzalitāte (piemēram, tie, kas plāno vai grib palikt Latvijā uz pastāvīgu dzīvi, visticamāk, arī dzīvo šeit pēc atgriešanās ilgāk).

Atgriešanās iemesli

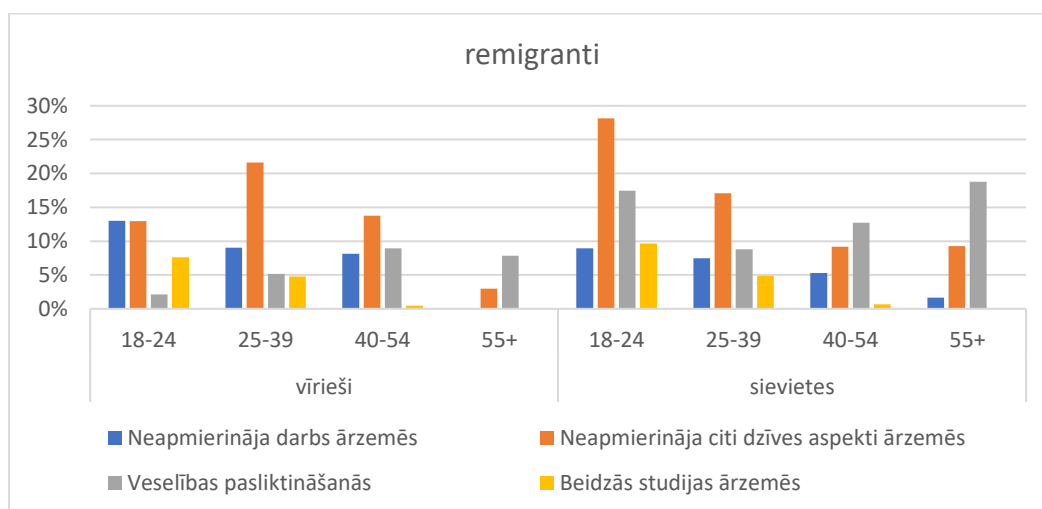
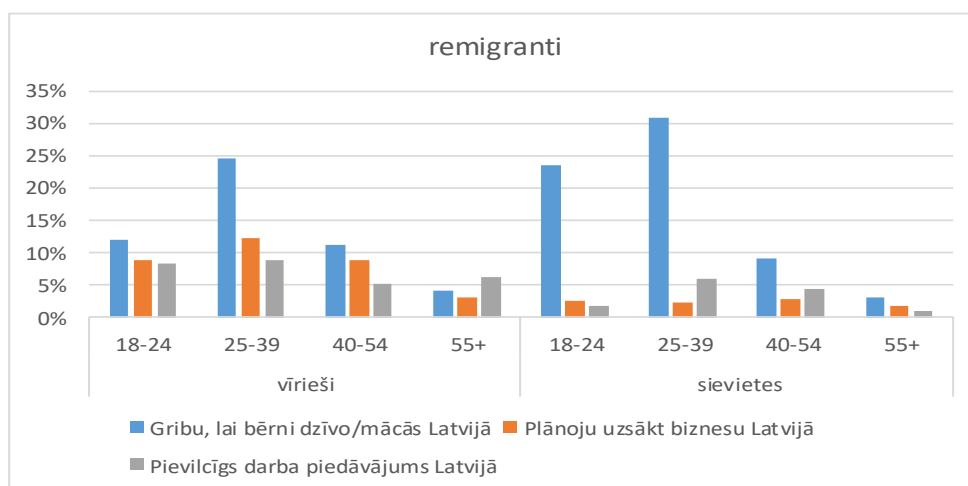
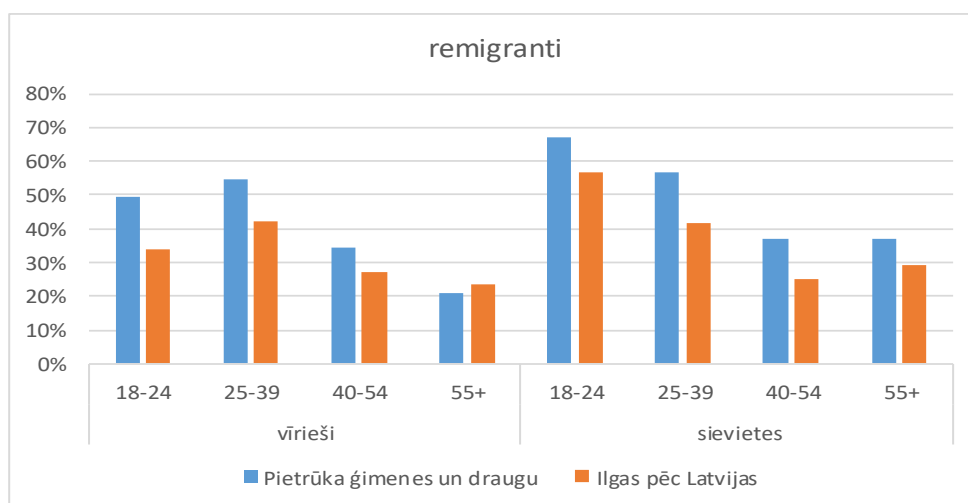
10.–11. attēla augšējos paneļos redzams, ka gan remigrantiem, gan transnacionāļiem svarīgākie atgriešanās iemesli visās dzimuma un vecuma grupās ir “Pietrūka ģimenes un draugu” un “Ilgas pēc Latvijas”, bet to nozīme sievietēm ir lielāka, turklāt 40 un vairāk gadu vecumā šo iemeslu izplatība krasi samazinās.

Remigranti vīrieši 25–39 gadu vecumā un sievietes 18–39 gadu vecumā 25–30% gadījumu min iemeslu “Gribu, lai bērni dzīvo un/vai mācās Latvijā”; transnacionāļiem šis rādītājs ir uz pusi mazāks (10.–11. attēla vidējie paneļi).

Biznesa uzsākšanu Latvijā kā atgriešanas iemeslu min 12% no remigrantiem vīriešiem 25–39 gadu vecumā un 9% no remigrantiem vīriešiem 18–24 un 40–54 gadu vecumā kā arī 13% no transnacionāļiem vīriešiem 18–39 gadu vecumā (10.–11. attēla vidējie paneļi). Savukārt no 18–39 gadus vecām sievietēm biznesa plāns Latvijā transnacionāļu vidū bija 10%, bet remigrantu vidū – tikai 3%. **Gan remigrantu, gan transnacionāļu vidū sievietes daudz retāk nekā vīrieši saņem pievilcīgu darba piedāvājumu Latvijā** (10.–11. attēla vidējie paneļi).

10.–11. attēla apakšējos paneļos ir apkopoti iemesli, kas saistīti ar negatīvu pieredzi vai negatīviem notikumiem ārzemēs. Iemesls “Neapmierināja darbs ārzemēs” daudz biežāk sastopams starp 18–24 gadus veciem vīriešiem remigrantiem (13%) nekā vidēji starp visiem remigrantiem (8%, skat. Hazans 2016a, 2. attēls). **Var secināt, ka jauni vīrieši varētu būt ļoti atsaucīga mērķgrupa darba piedāvājumiem Latvijā.** Savukārt iemeslu “Neapmierināja citi dzīves aspekti ārzemēs” biežāk minēja jaunietes remigrantes (28% pret 17% vidēji), kā arī 40 un vairāk gadu veci vīrieši transnacionāļi (8% pret mazāk nekā 4% citu transnacionāļu vidū). Interesanti, ka neapmierinātība ar darbu ārzemēs praktiski nav sastopama transnacionāļu vidū (tāpēc 11. attēlā šis iemesls nav iekļauts). **No remigrantiem veselības pasliktināšanos kā atgriešanās iemeslu daudz biežāk minējušas sievietes, it īpaši jaunietes un sievietes 55+ gadu vecumā** (respektīvi, 17% un 19%; vidēji visu remigrantu vidū šis līmenis ir zem 9%, bet vīriešiem – zem 6%).

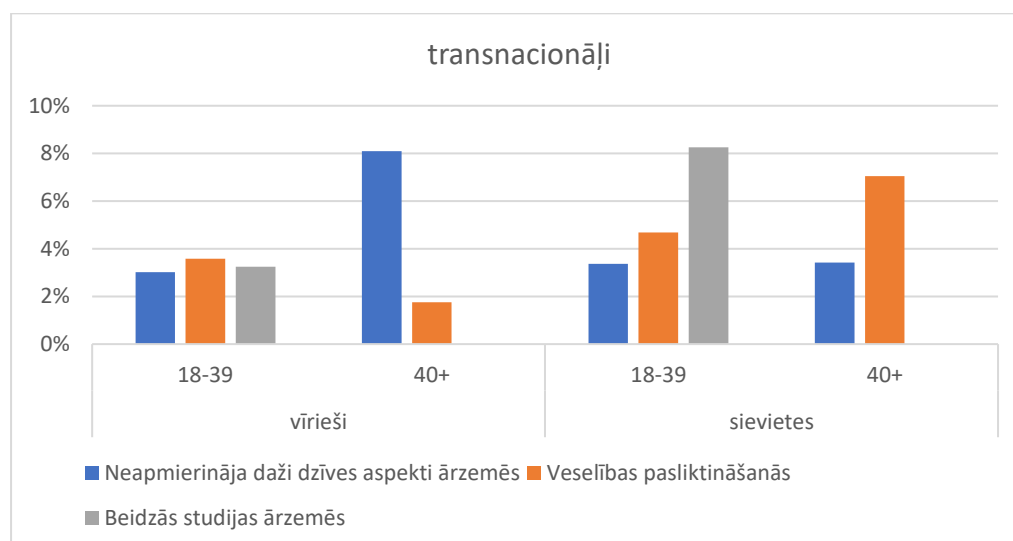
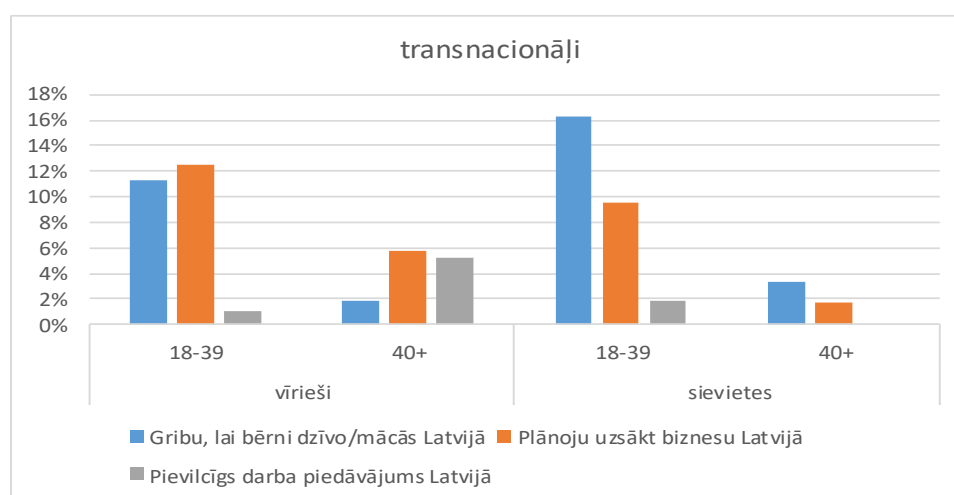
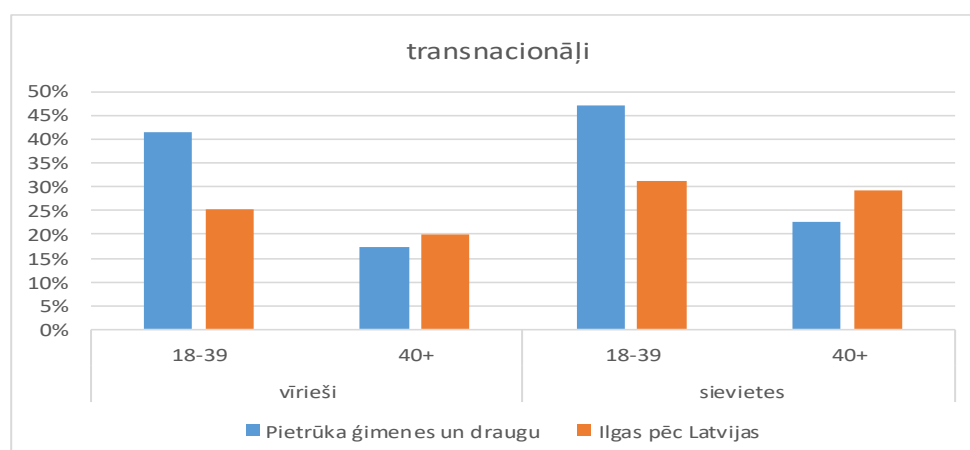
10. attēls. Remigrantu atgriešanās iemesli dzimuma un vecuma griezumā, 2016. g.

Piezīmes: attēlā apkopota informācija par respondentiem, kuri atgriezušies Latvijā 2005.–2016. g.

Avots: aprēķini veikti ar aptaujas “Atgriešanās Latvijā” datiem.

11. attēls. Transnacionāļu atgriešanās iemesli dzimuma un vecuma griezumā, 2016. g.

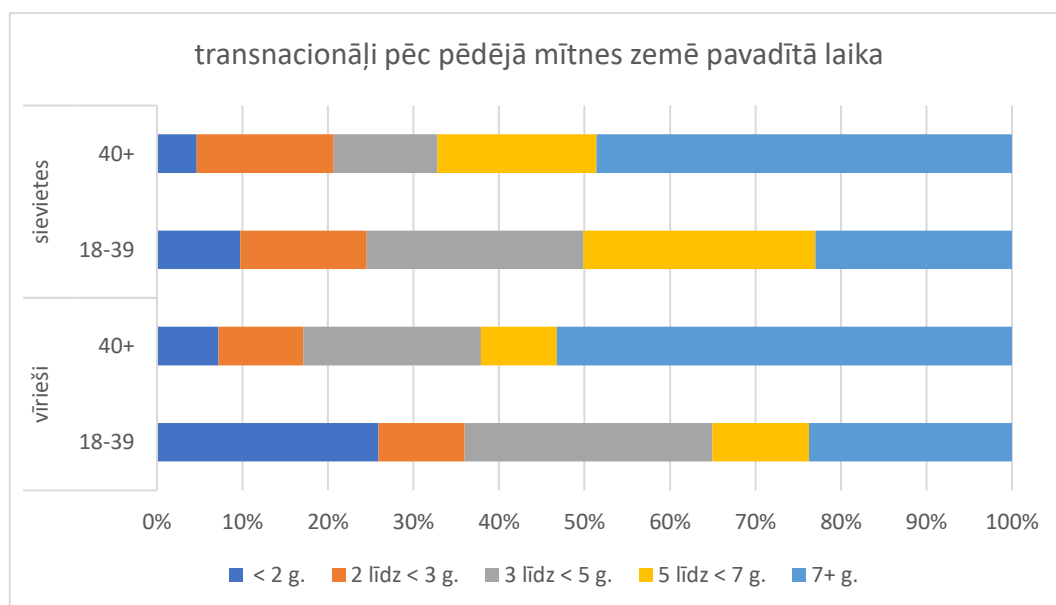
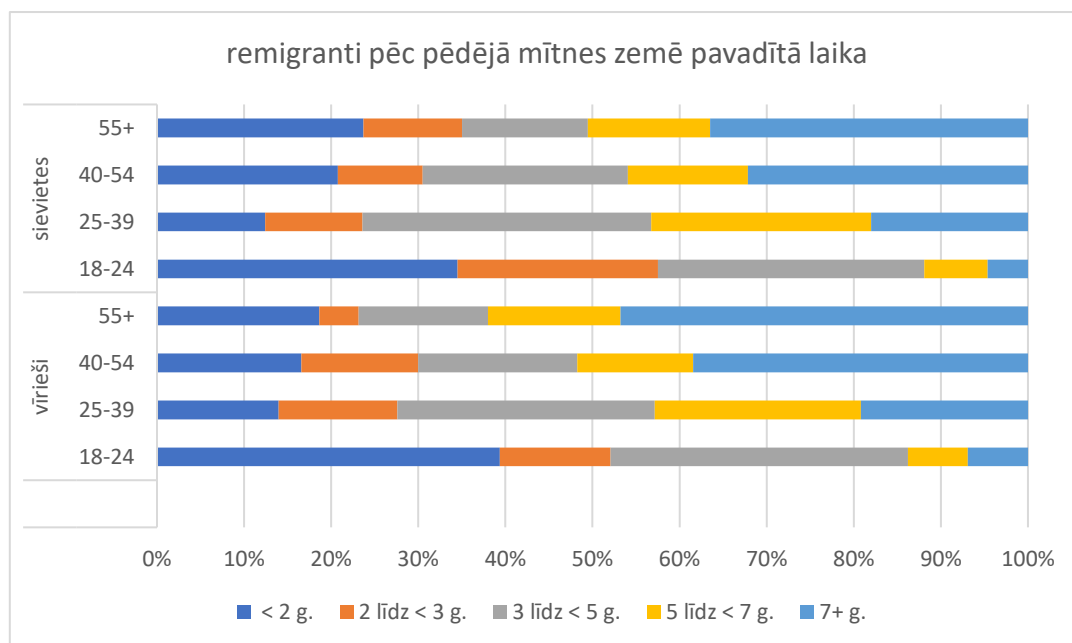
Piezīmes: attēlā apkopota informācija par respondentiem, kuri atgriezušies Latvijā 2005.–2016. g.

Avots: aprēķini veikti ar aptaujas “Atgriešanās Latvijā” datiem.

Ārzemēs pavadītais laiks

Remigrantu – jauniešu vidū gandrīz 40% vīriešu un 35% sieviešu atgriežas Latvijā, kad pēdējā mītnes zemē pavadīti mazāk nekā divi gadi; starp vidēja vecuma respondentiem (25–39 gadi) līdzīgs rādītājs ir gandrīz trīs reizes zemāks; savukārt starp sievietēm 40+ gadu vecumā tas pārsniedz 20% un starp vīriešiem 55+ gadu vecumā gandrīz sasniedz 20% (12. attēls).

12. attēls. Remigranti un transnacionāļi pēc ārzemēs pavadītā laika dzimuma un vecuma griezumā, 2016. g.

Piezīmes: attēlā apkopota informācija par respondentiem, kuri atgriezušies Latvijā 2005.–2016. g.

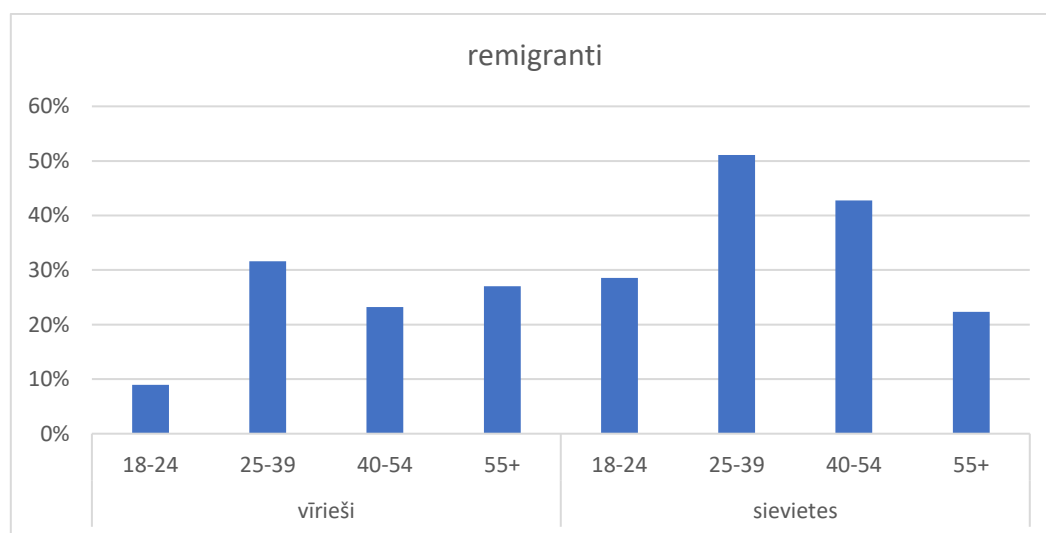
Avots: aprēķini veikti ar aptaujas “Atgriešanās Latvijā” datiem.

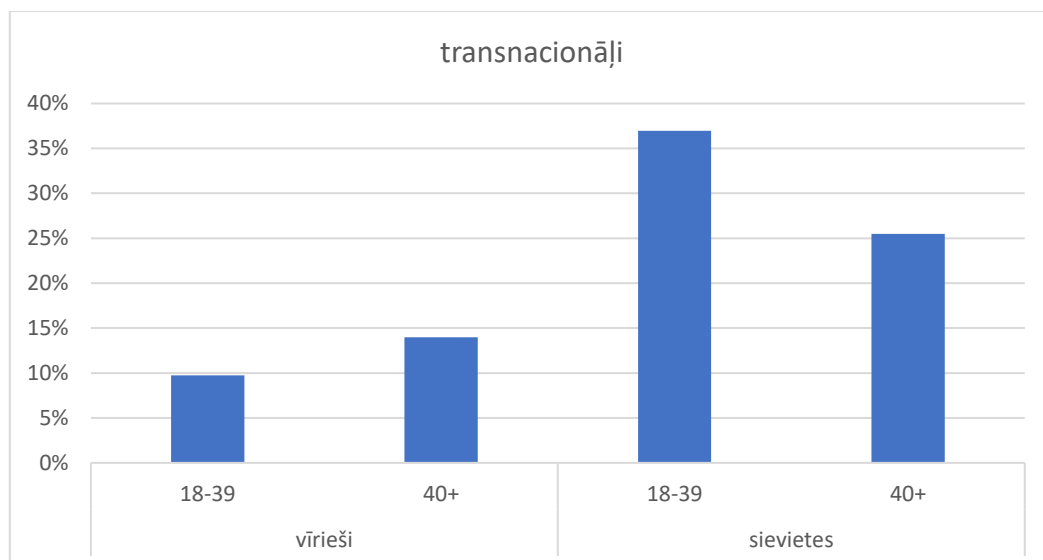
No otras puses, starp remigrantiem 40+ gadu vecumā divas piektdaļas vīriešu un trešdaļa sieviešu atgriežas Latvijā, kad pēdējā mītnes zemē pavadīti vismaz septiņi gadi (12. attēls). Līdzīgā situācijā ir puse abu dzimumu transnacionāļu 40+ gadu vecumā. Savukārt vairāk nekā puse abu dzimumu remigrantu 25–39 gadu vecumā un sieviešu transnacionāļu 18–39 gadu vecumā, kā arī divas piektdaļas vīriešu transnacionāļu atgriežas Latvijā, kad pēdējā mītnes zemē pavadīti 3–7 gadi (12. attēls). **Kopumā var secināt, ka nekad nav par agru vai par vēlu tautiešiem ārvalstīs piedāvāt labu iespēju Latvijā.**

Atgriešanās ar ģimeni

Remigrantu vidū ar ģimeni vai ģimenes daļu atgriežas vairāk nekā puse sieviešu 25–39 gadu vecumā, vairāk nekā divas piektdaļas sieviešu 40–54 gadu vecumā un no vienas piektdaļas līdz vienai trešdaļai citās dzimuma – vecuma kategorijās, izņemot vīriešu jauniešus, kuriem šis rādītājs ir zem 10% (13. attēls). Transnacionāļi atgriežas ar ģimeni daudz retāk nekā remigranti – tikai 10% 18–39 gadus vecu vīriešu un ap 15% 40+ gadus vecu vīriešu, bet attiecīgajās sieviešu vecuma grupās – 37% un 25% (13. attēls).

13. attēls. Remigranti un transnacionāļi, kas atgriezušies ar ģimeni vai daļu ģimenes (% no visiem), dzimuma un vecuma griezumā, 2016. g.

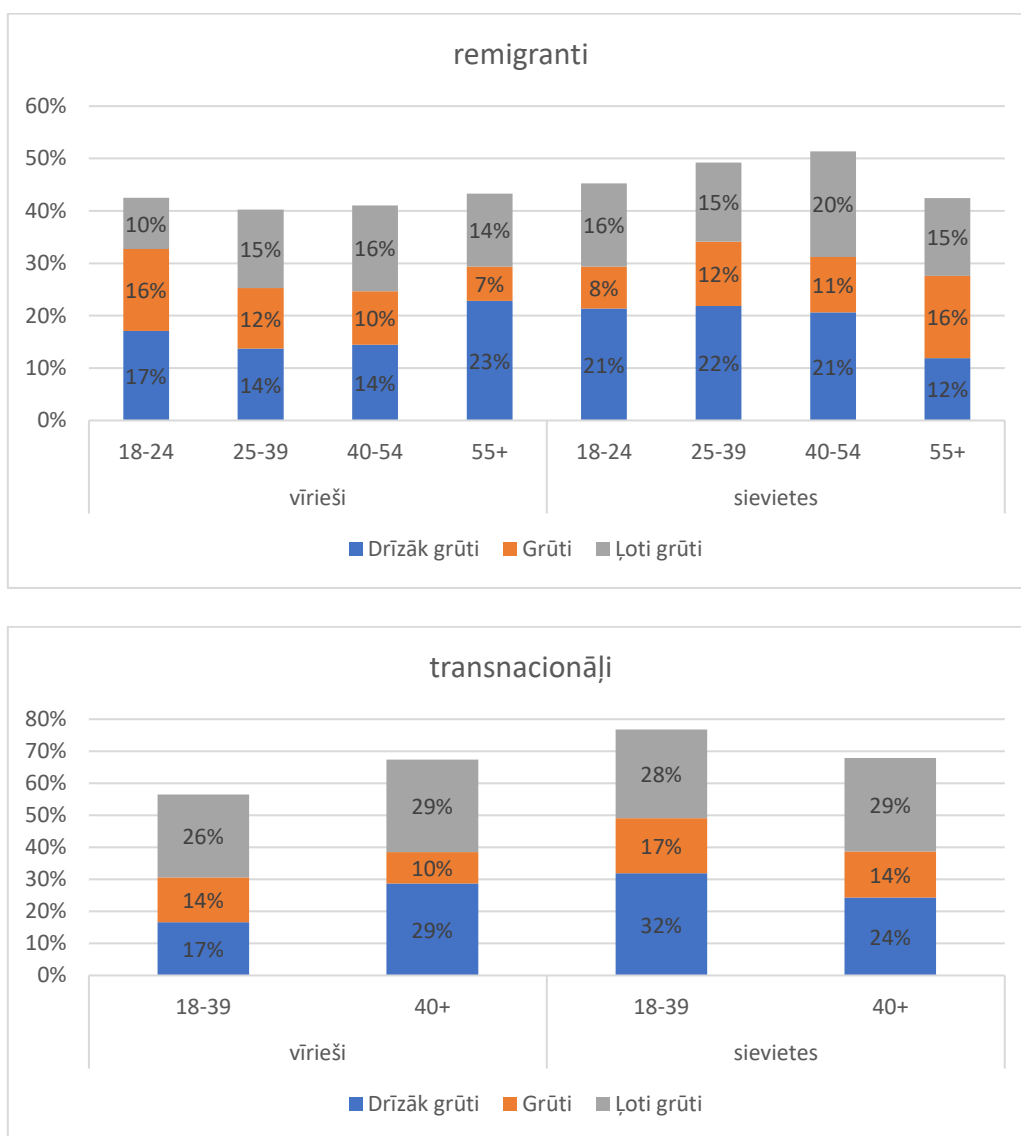
Piezīmes: attēlā apkopota informācija par respondentiem, kuri atgriezušies Latvijā 2005.–2016. g.

Avots: aprēķini veikti ar aptaujas “Atgriešanās Latvijā” datiem.

Adaptācijas grūtības

Kā redzams 14. attēlā, adaptācijas grūtības gandrīz vienādā mērā piedzīvoja visu vecuma un dzimuma grupu remigranti: katrā grupā 40–50% bija “drīzāk grūti”, “grūti” vai “ļoti grūti” adaptēties dzīvei Latvijā, un grūtību pakāpes sadalījums visās grupās ir diezgan līdzīgs, tikai sievietes 40–54 gadu vecumā izceļas ar to, ka piektajai daļai no viņām adaptēties bija “ļoti grūti” (citās grupās šis rādītājs ir 10–16% robežās). Transnacionāļiem adaptēties bija daudz grūtāk – šajā grupā grūtības piedzīvoja gandrīz trīs piektdaļas vīriešu 18–39 gadu vecumā, vairāk nekā divas trešdaļas vīriešu un sieviešu 40+ gadu vecumā un vairāk nekā trīs ceturtdaļas sieviešu 18–39 gadu vecumā (14. attēls).

14. attēls. Remigranti un transnacionāļi, kam bija grūti adaptēties dzīvei Latvijā (% no visiem), dzimuma un vecuma griezumā, 2016. g.

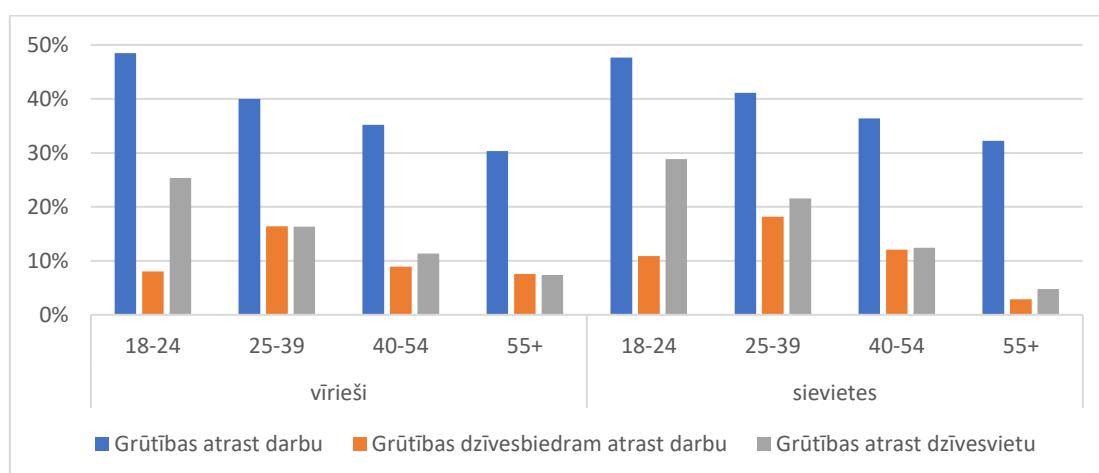
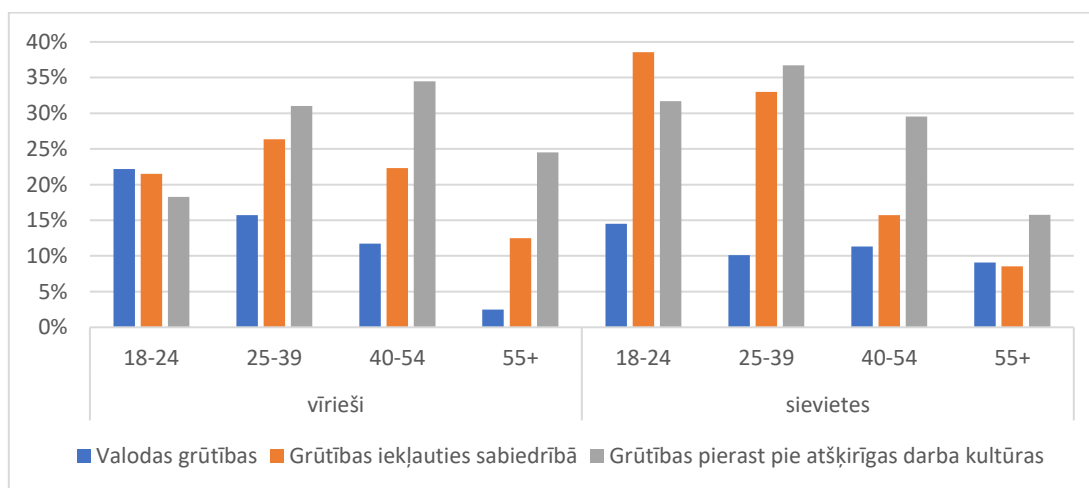
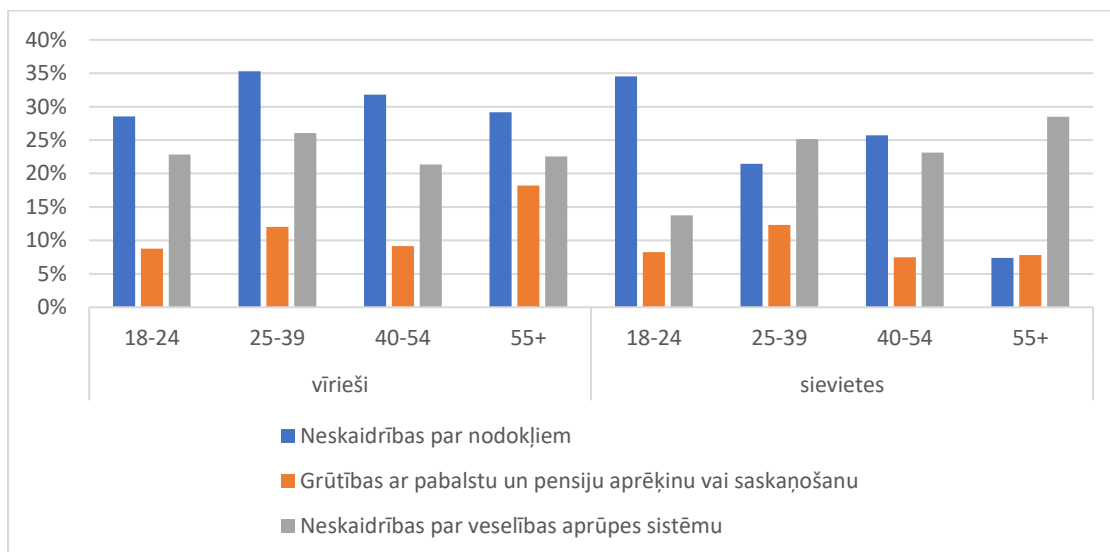

Piezīmes: attēlā apkopota informācija par respondentiem, kuri atgriezušies Latvijā 2005.–2016. g.

Avots: aprēķini veikti ar aptaujas “Atgriešanās Latvijā” datiem.

Konkrēto grūtību izplatība dažādās vecuma un dzimuma grupās parādīta 15. attēlā (par remigrantiem) un 16. attēlā (par transnacionāļiem). Savukārt 17. attēlā līdzīga informācija ir sniegta tautības un vecuma griezumā (apvienojot remigrantus un transnacionāļus). Katrā attēlā ir trīs paneļi. Augšējos paneļos apkopotas **ar informācijas (ne)pieejamību un noteikumu neskaidrību saistītas grūtības**. Šajā kategorijā visbiežāk minētas **neskaidrības par nodokļiem**: no remigrantiem tās min 29–35% visu vecumu vīriešu, 35% sieviešu 18–24 gadu vecumā un 21–26% sieviešu 25–54 gadu vecumā (15. attēls).

15. attēls. Remigranti, kas saskaršies ar konkrētām grūtībām adaptēties dzīvei Latvijā (% no visiem), dzimuma un vecuma griezumā, 2016. g.

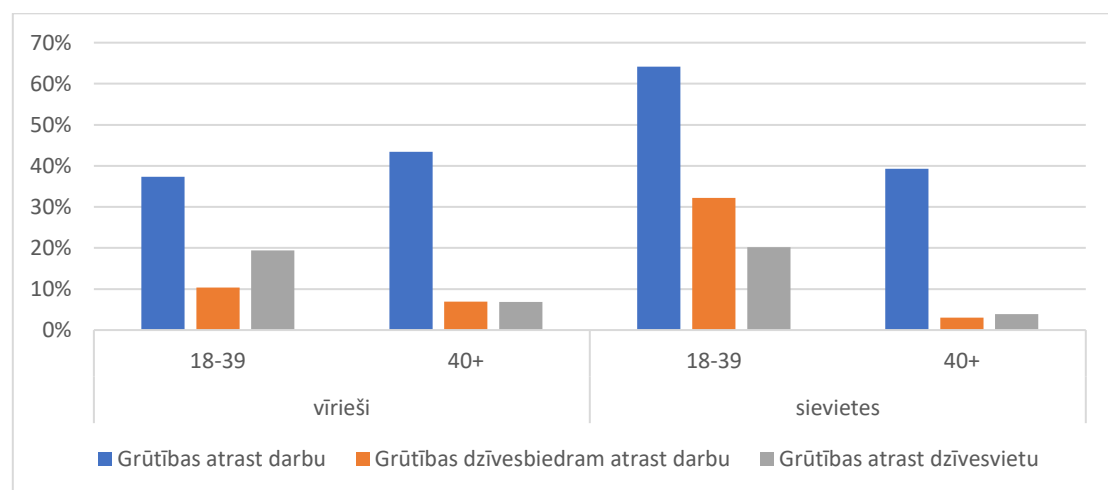
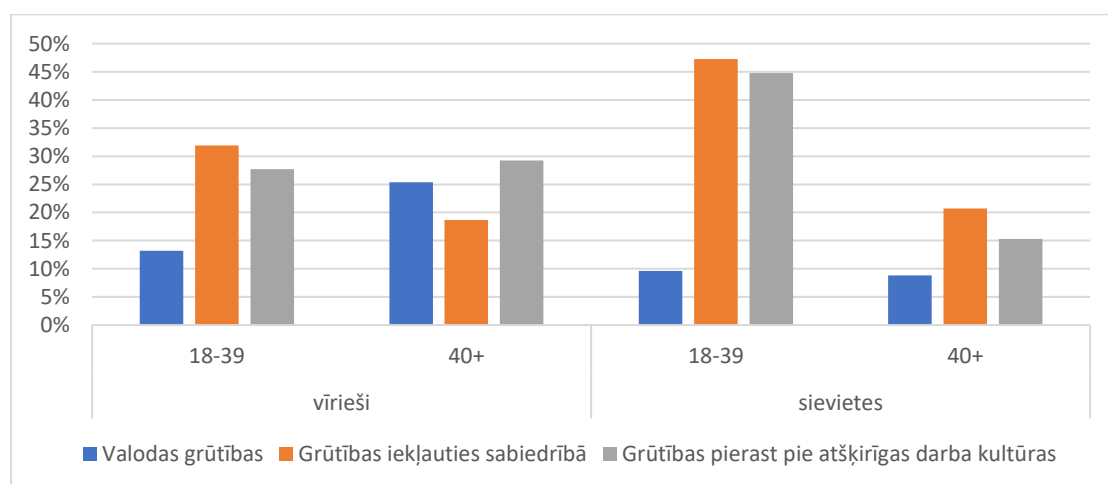
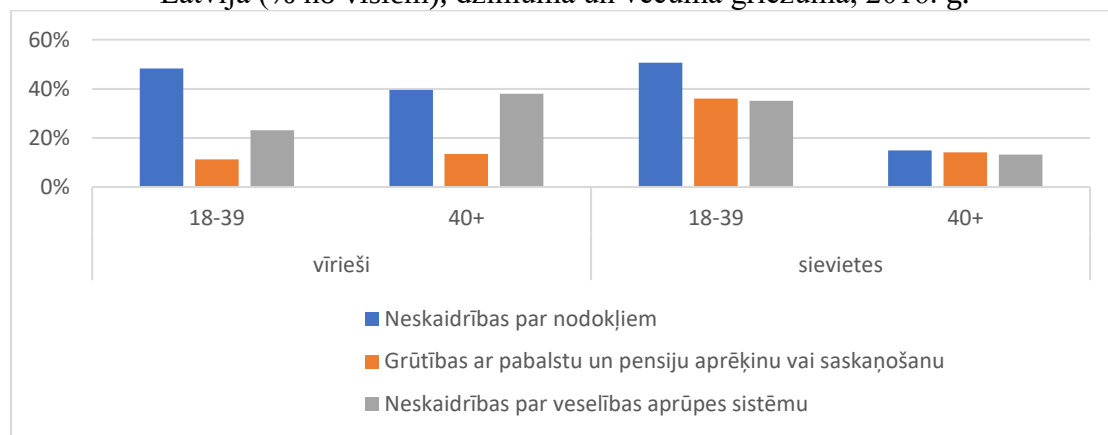

Piezīmes: attēlā apkopota informācija par respondentiem, kuri atgriezušies Latvijā 2005.–2016. g.

Avots: aprēķini veikti ar aptaujas “Atgriešanās Latvijā” datiem.

Transnacionālu vidū šī problēma ir vēl aktuālāka: neskaidrības par nodokļiem sagādāja grūtības pusei abu dzimumu transnacionālu 18–39 gadu vecumā un 40% vīriešu 40+ gadu vecumā (16. attēls).

16. attēls. Transnacionāli, kas saskaršies ar konkrētām grūtībām adaptēties dzīvei Latvijā (% no visiem), dzimuma un vecuma griezumā, 2016. g.

Piezīmes: attēlā apkopota informācija par respondentiem, kuri atgriezušies Latvijā 2005.–2016. g.

Avots: aprēķini veikti ar aptaujas “Atgriešanās Latvijā” datiem.

17. attēlā redzams, ka **latvieši un cittautieši vienādā mērā cieta no neskaidrībām ar nodokļiem**: abos gadījumos šīs grūtības min 30–35% remigrantu un transnacionāļu katrā vecuma grupā, izņemot 55+ gadu vecuma grupu, kur šis rādītājs ir 15%.

17. attēls. Remigranti un transnacionāļi, kas saskaršies ar konkrētām grūtībām adaptēties dzīvei Latvijā (% no visiem), tautības un vecuma griezumā

Piezīmes: attēlā apkopota informācija par respondentiem, kuri atgriezušies Latvijā 2005.–2016. g.

Avots: aprēķini veikti ar aptaujas “Atgriešanās Latvijā” datiem.

Nozīmīgas grūtības ir saistītas arī ar neskaidrību par veselības aprūpes sistēmu. Tās pieminēja 20–30% visu grupu remigrantu, izņemot jaunietes, kam šis rādītājs ir zem 15% (15. attēls). Starp transnacionāliem neskaidrības par veselības aprūpes sistēmu sagādāja grūtības 30–40% vīriešu 40+ gadu vecumā un sieviešu 18–39 gadu vecumā, kā arī 20% vīriešu 18–39 gadu vecumā (16. attēls). Neskaidrības par veselības aprūpes sistēmu sagādāja grūtības trešajai daļai nelatviešu 25–54 gadu vecumā; salīdzinājumam latviešu vidū šis rādītājs ir tikai 22%. Jaunieši nelatvieši turpretim šo problēmu min retāk nekā latvieši: 9% pret 23% (17. attēls).

Grūtības ar pabalstu un pensiju aprēķinu vai saskaņošanu starp remigrantiem visbiežāk min vīrieši 55+ gadu vecumā (18% gadījumu, 15. attēls), bet starp transnacionāliem – sievietes 18–39 gadu vecumā (36% gadījumu, 16. attēls). Tautību griezumā būtiskas atšķirības ir vērojamas senioru vidū: grūtības ar pabalstu un pensiju aprēķinu vai saskaņošanu piedzīvoja ceturtdaļa nelatviešu 55+ gadu vecumā un tikai desmitā daļa šī vecuma latviešu (17. attēls).

Mentālās un psiholoģiskās sociālās adaptācijas grūtības un valodas grūtības veido nākamo nozīmīgo grūtību loku. Tās ir apkopotas 15.–17. attēla vidējos paneļos. Remigrantu vidū **grūtības iekļauties sabiedrībā** piedzīvoja viena piektdaļa līdz viena ceturtdaļa vīriešu 18–54 gadu vecumā, trešā daļa sieviešu 25–39 gadu vecumā un divas no katrām piecām sievietēm 18–24 gadu vecumā (15. attēls). Transnacionāliem iekļauties sabiedrībā bija vēl grūtāk – šo problēmu atzina trešā daļa vīriešu un gandrīz puse sieviešu 18–39 gadu vecumā, kā arī piektā daļa 40+ gadus vecu respondentu neatkarīgi no dzimuma (16. attēls). Jaunieši nelatvieši (remigranti un transnacionāļi) grūtības iekļauties sabiedrībā piedzīvoja biežāk nekā latvieši (37% pret 28%, 17. attēls).

Remigrantu vidū **grūtības pierast pie atšķirīgas darba kultūras** piedzīvoja aptuveni trešā daļa vīriešu 25–54 gadu vecumā un trešā daļa sieviešu 18–54 gadu vecumā, kā arī ceturtdaļa vīriešu 55+ gadu vecumā, gandrīz piektā daļa vīriešu 18–24 gadu vecumā un sestā daļa sieviešu 55+ gadu vecumā (15. attēls). **Transnacionāļu vidū grūtības pierast pie atšķirīgas darba kultūras atzina gandrīz 30% visu vecumu vīriešu, 45% sieviešu 18–39 gadu vecumā un 15% sieviešu 40+ gadu vecumā (16. attēls).** Nelatvieši atzina grūtības pierast pie atšķirīgas darba kultūras nedaudz retāk nekā tā paša vecuma latvieši (17. attēls), bet atšķirības ir nelielas (5 procentpunktu robežās).

Valodas grūtības starp remigrantiem biežāk piedzīvoja gados jauni cilvēki – vīrieši 18–24 gadu (22%) un 25–39 gadu vecumā (16%), kā arī sievietes 18–24 gadu vecumā (15%), bet starp transnacionāļiem – ceturtdaļa vīriešu 40+ gadu vecumā (15.–16. attēls). Cittautieši piedzīvoja valodas grūtības daudz biežāk nekā latvieši: 18–24 gadu vecumā valodas grūtības min 31% nelatviešu un 11% latviešu; 25–39 gadu vecumā – 23% nelatviešu un 7% latviešu; 40–54 gadu vecumā – 36% nelatviešu un 4% latviešu; 55+ gadu vecumā – 19% nelatviešu un 4% latviešu (17. attēls).

15.–17. attēla apakšējos paneļos ir apkopotas **ar darba meklēšanu un dzīvesvietas meklēšanu saistītas grūtības. Starp abu dzimumu remigrantiem grūtības atrast darbu samazinās ar vecumu: tās min aptuveni puse jauniešu un tikai viena trešdaļa respondentu 55+ gadu vecumā (15. attēls). Līdzīga tendence ir vērojama attiecībā uz grūtībām atrast dzīvesvietu: tās min vairāk nekā ceturtdaļa jauniešu, astotā daļa respondentu 40–54 gadu vecumā, bet tikai 7% vīriešu un 5% sieviešu 55+ gadu vecumā (15. attēls). Atrast darbu dzīvesbiedram bija grūti sestajai daļai remigrantu 25–39 gadu vecumā un aptuveni desmitajai daļai (sievietēm nedaudz biežāk nekā vīriešiem) 18–24 gadu un 40–54 gadu vecumā (15. attēls).**

No sieviešu kārtas transnacionāļiem 18–39 gadu vecumā grūtības atrast darbu sev piedzīvoja gandrīz divas trešdaļas, bet atrast darbu dzīvesbiedram bija grūti gandrīz trešajai daļai. Citās vecuma un dzimuma grupās divas piektdaļas transnacionāļu piedzīvoja grūtības atrast darbu sev un mazāk nekā desmitā daļa – dzīvesbiedram. Piektajai daļai transnacionāļu 18–39 gadu vecumā bija grūti atrast dzīvesvietu (16. attēls).

Vidējā vecuma cittautieši (remigranti un transnacionāļi) daudz biežāk nekā latvieši piedzīvoja grūtības atrast darbu (48% pret 38% respondentu 25–39 gadu vecumā un 52% pret 31% respondentu 40–54 gadu vecumā). Vienlaicīgi visās vecuma grupās cittautieši retāk nekā latvieši piedzīvoja grūtības atrast dzīvesvietu: 15% pret 33% jauniešu, 12% pret 22% respondentu 25–39 gadu vecumā, 7% pret 12% respondentu 40–54 gadu vecumā. Jauniešiem cittautiešiem retāk nekā latviešiem (7% pret 13%) bija grūti atrast darbu dzīvesbiedram (17. attēls).

Atgriešanās personiskā pieredze

Pētījuma metodoloģijas un lauka darba raksturojums

Lai gūtu padziļinātu un detalizētu ieskatu par jauniešu un senioru atgriešanās pieredzi, izmantota daļēji strukturētas intervijas pieeja. Intervijās iegūstamās informācijas mērķis nav gūt skaitliskus datus vai identificēt plašākas tendences – to mērķis ir uzzināt, kāda ir respondentu individuālā pieredze. Intervijas kā metode tika izvēlētas, lai iegūtu detalizētus pieredzes stāstus par emigrācijas motīviem, ikdienas dzīvi ārvalstīs, tai skaitā – par to, kādā veidā tika uzturēta saikne ar Latviju, vai emigrācijas laikā pētījuma dalībnieki uzturēja saikni ar citiem šajā valstī dzīvojošiem latviešiem, kāda ir emigrācijā gūtā pieredze ar Latvijas vēstniecībām, ģenerālkonsulātiem vai institūcijām Latvijā. Pēc tam tika jautāts, kā ticis pieņemts lēmums atgriezties Latvijā – kā nonāks pie šī lēmuma, kas to ietekmējis, vai tas bijis viegls lēmums. Trešais jautājumu bloks bija par pašu atgriešanās procesu. Tika uzdoti jautājumi par emocionālo atgriešanās pieredzi, kā arī par praktisko remigrācijas gaitu. Tika arī jautāts par komunikāciju ar valsts iestādēm Latvijā un nepieciešamajiem vai saņemtajiem pakalpojumiem. Intervijā tika aplūkota adaptācijas pieredze, valsts un līdzcilvēku atbalsts atgriešanās un adaptācijas procesā (interviju vadlīnijas pieejamas 2. un 3. pielikumā).

Lai nodrošinātu pieredžu dažādību, konkrētajās vecuma grupās mērķtiecīgi tika rekrutēti cilvēki ar atšķirīgu izglītības līmeni, dzīvesvietu pilsētās un laukos, ar emigrācijas pieredzi dažādās valstīs, atšķirīgiem emigrācijas mērķiem. Tika nolemts intervēt gan “jaunās”, gan “vecās” diasporas pārstāvjus, kuri ir atgriezušies vai pārcēlušies uz dzīvi Latvijā pēdējo piecu gadu laikā. Kaut arī pamatā tika meklēti remigranti no “jaunās” diasporas, pētījumam pieteicās arī “vecās” diasporas otrās un trešās paaudzes cilvēki. Tika pieņemts lēmums pētījumā iekļaut arī viņu pieredzi – tai nav bijusi pievērsta dziļāka uzmanība līdz šim veiktajos pētījumos; ir svarīgi saprast, kas ir līdzīgs un kas ir atšķirīgs “vecās” un “jaunās” diasporas atgriešanās pieredzēs, arī paaudžu kontekstā.

Daļēji strukturētās intervijas tika veiktas ar 16 jauniešiem vecumā līdz 30 gadiem un ar septiņiem pirmspensijas un pensijas vecuma cilvēkiem vecumā no 55 gadiem. Par jauniešu vecuma grupas robežu tika pieņemti 30 gadi, nevis plašāk lietotā 25 gadu augšējā robeža. Pētnieki jaunieša vecumposmu definē visai atšķirīgi – 15–25 (lietota Jaunatnes likumā Latvijā, kā arī ES Jaunatnes politikā), 15–30 un pat 15–35 gadi. 30 un

35 gadus kā augšējo jaunieša vecuma robežu bieži var sastapt remigrācijas pētījumos (piemēram, Tverdostup & Masso, 2016). Arī pētījums “Atgriešanās Latvijā” rāda, ka lielākā remigrantu vecuma grupa ir 25–35 gadus veci cilvēki (41%).

Savukārt par pirmspensijas un pensijas vecuma cilvēku rekrutācijas zemāko robežu tika pieņemti 55 gadi (ar vienu izņēmumu), jo 1) šī robeža izmantota arī kvantitatīvo datu analīzē, kā arī, 2) cenšoties rekrutēt personas pensijas vecumā, izdevās atrast tikai “vecās diasporas” pārstāvjus, kuri pārcēlušies uz Latviju pēc pensijas vecuma sasniegšanas.

Lauka darbs tika veikts 2018. gada septembrī un oktobrī, sagatavošanās uzsākta jau iepriekš. No sākuma tika apzināti iespējamie kanāli, kā uzrunāt abas mērķgrupas. Tika identificēti šādi kanāli:

- biedrības “Ar pasaules pieredzi Latvijā” grupa *Facebook* lapā, kur tika publicēts aicinājums atsaukties visiem, kuri atbilst mērķgrupai un kuri vēlētos piedalīties intervijā, kā arī visiem tās biedriem pa e-pastu izsūtīti ielūgumi;
- Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijas veidotais Vienas pieturas aģentūras tīkls;
- 116 Latvijas pensionāru biedrības, kas ir Latvijas Pensionāru federācijas dalīborganizācijas (vairumam e-pasta kontakti pieejami šajā mājaslapā, bet visām organizācijām internetā tika meklēti arī telefona kontakti, jo e-pasta uzrunā atsaucības nebija);
- pētnieku personīgie sociālie tīkli;
- sniega bumbas metode, kas paredz iegūt kontaktus no jau intervētajiem, jautājot, vai tie pazīst vēl kādu citu personu ar nepieciešamo pieredzi.

Jauniešu rekrutācija notika salīdzinoši vienkārši. Viņi tika atrasti biedrības “Ar pasaules pieredzi Latvijā” grupā, kā arī ar personīgo kontaktu un sniega bumbas metodes palīdzību. Intervijas ar jauniešiem notika pārsvarā klātienē. Četras intervijas notika pa telefonu, jo intervējamās personas atradās citās Latvijas pilsētās vai bija ikdienā ļoti aizņemtas un pašas izteica vēlmi interviju sniegt šādā veidā.

Savukārt potenciālo pētījuma dalībnieku pensionāru meklēšana bija ļoti apgrūtināta. Lielākajā emigrantu aptaujā, kas tika veikta 2014. gadā, iespēja nopelnīt labāk un iespēja nopelnīt pensijai bija trešais biežāk minētais aizbraukšanas iemesls (Hazans, 2015). Kaut arī motīvs nopelnīt ārvalstu pensiju ir nozīmīgs, praktiski sameklēt

cilvēkus ar šādu pieredzi izrādījās nopietns izaicinājums. Jāatzīmē, ka arī aptaujā “Atgriešanās Latvijā” no 3088 cilvēkiem tikai 20 respondenti bija vecuma grupā virs 64 gadiem (Hazans, 2016a). Relatīvi viegli aizsniedzami bija “vecās diasporas” pārstāvji, kuri, sasniedzot pensijas vecumu, pārcēlušies uz dzīvi Latvijā vieni vai kopā ar pieaugušajiem bērniem (šajā gadījumā bieži tieši bērni jeb trešā paaudze ir galvenie lēmuma pieņēmēji un vecāki devušies līdzī – šie seniori netika intervēti pētījumam), vai atbraukuši izmēģināt dzīvi Latvijā. Ņemot vērā, ka politikas veidošanā sevišķi svarīga ir tieši neseno emigrantu atgriešanās pieredze, tika pieņemts lēmums par proporcionālu līdzsvaru starp “vecās” un “jaunās” diasporas pirmspensijas un pensijas vecuma remigrantu rekrutāciju pētījumam.

Pensionāru biedrībām tika rakstītas elektroniskās vēstules, un visām pensionāru biedrībām, kurām bija iespējams atrast kontakttālruni, tika arī zvanīts. No visām biedrībām, kurām bija izsūtīti e-pasti, atsaucās tikai divas. Tās norādīja, ka personu, kuras ilgāku laiku dzīvojušas ārzemēs un ir atgriezušās uz dzīvi Latvijā, viņu biedrībās nav. No sazvītajām biedrībām tikai četras sniedza informāciju par iespējamām intervējamām personām. Tika konstatēti vairāki iemesli, kāpēc bija grūti atrast pensionārus intervijām.

- Praktiski visas uzrunātās biedrības atbildēja, ka viņu biedrībā un arī vispār pazīstamu pensionāru, kuri pirms pensijas vecuma sasniegšanas būtu strādājuši citā valstī, nav. Tas tika papildināts ar tādiem paskaidrojumiem kā: “Visi šeit ir dzimuši un braukuši citur nav. Vienīgi ciemos”; “Pensionāri turas pie saviem lopiņiem un zemenītēm, ja vēl tādi ir”; “Pensionāri spēj izdzīvot, uz ārzemēm vēlme doties nav. Viņi ir ļoti patriotiski noskaņoti, uzskatot, ka neko labāku par Latviju viņi nedabūs”; “Ejot cauri dažādām varām, ir norūdījušies un spēj izdzīvot dažādos apstākļos. Nav tā iedzīvotāju grupa, kura pie pirmajām grūtībām emigrēs uz ārzemēm”.
- Bija biedrības, kuras nevēlējās sniegt nekādu informāciju, atsaucoties uz Eiropas Savienības Vispārīgās datu aizsardzības regulu. Šiem cilvēkiem tika paskaidrots, ka šīm personām var iedot pētnieku kontaktinformāciju, lai šīs personas varētu sazināties, ja piekristu intervijai. Tomēr tika saņemts atteikums.
- Intervētie seniori izteica atziņu, ka pensijas vecumu sasniegušie varētu nesniegt intervijas tādēļ, ka ne visi ir deklarējuši Latvijā dzīvesvietu, lai ārvalstīs iegūtā pensija netiktu aplikta ar Latvijas nodokļiem.

Rezultātā pētījumā tika intervēti 16 dažādi jaunieši ar atšķirīgu pieredzi ārzemēs un atšķirīgu dzīvesveidu, remigrējot atpakaļ uz Latviju. Vidējais vienas intervijas garums bija 52 min. 3. tabulā ir sniegta jauniešus raksturojoša informācija, norādot viņu dzimumu, vecumu, valsti, uz kuru viņi emigrējuši, emigrācijas iemeslus, kā arī teritoriālo vienību, kur viņi dzīvo pēc remigrācijas. Tabulas pēdējā kolonnā piešķirts kods katram respondentam, tas turpmāk lietots, citējot viņu teikto.

Viena pētījuma dalībiece (IJ-10) ir dzimusi Brazīlijā. Tomēr arī viņas pieredzi ir būtiski iekļaut, jo viņa pastāstīja par savu kā trimdas trešās paaudzes pārstāves pieredzi, atgriežoties Latvijā – valstī, par kuru viņa vienīgi dzirdējusi no saviem vecvecākiem. Ir novērojams, ka uz Latviju atgriežas arī jaunākā trimdas latviešu paaudze (gan no Eiropas, gan Ziemeļamerikas, gan Dienvidamerikas). Līdz ar to šāda veida informācijas izpēte varētu kļūt aizvien aktuālāka.

3. tabula. Intervēto jauniešu raksturojums

Dzimums	Vecums	Emigrēšanas valsts	Nodarbošanās emigrācijā	Atgriešanās gads	Tagadējā dzīvesvieta	Intervējamā kods
Sieviete	22	Anglija	Studijas BA un darbs studiju laikā	2018	Rīga	IJ-1
Sieviete	26	Nīderlande, Igaunija, Beļģija	Studijas BA; Studijas MA; Prakse	2018	Rīga	IJ-2
Sieviete	24	ASV	Darbs prakses laikā	2016	Rīga	IJ-3
Vīrietis	25	Anglija	Studijas BA un darbs studiju laikā un pēc tam	2017	Rīga	IJ-4
Sieviete	24	Dānija	Studijas MA	2018	Rīga	IJ-5
Sieviete	29	Igaunija	Darbs	2016	Rīga	IJ-6
Sieviete	27	Vācija (BA: Austrālija; pēc BA: Argentīna; MA: Meksika ⁷)	Studijas BA Studijas MA	2018	Rīga	IJ-7

⁷ Intervējamā persona norādīja, ka gan bakalaura, gan maģistrantūras studijas noritēja Vācijā. Tomēr bakalaura studiju laikā pētniecības nolūkos viņa bija devusies uz Austrāliju, kur pavadīja ilgāku laiku. Starp bakalaura un maģistra studijām viņa devās uz Argentīnu, kur pavadīja gadu. Savukārt maģistra studiju laikā kādu periodu dzīvoja Meksikā.

Dzimums	Vecums	Emigrēšanas valsts	Nodarbošanās emigrācijā	Atgriešanās gads	Tagadējā dzīvesvieta	Intervējamā kods
Vīrietis	28	Šveice	Darbs	2018	Rīga	IJ-8
Sieviete	29	Beļģija	Studijas MA	2015	Rīga	IJ-9
Sieviete	28	Brazīlija	3. paaudzes trimdas latviete	2013	Rīga	IJ-10
Sieviete	25	Nīderlande	Studijas BA Studijas MA, papildus darbs studiju laikā	2017	Pilsēta Latvijā	IJ-11
Sieviete	28	Spānija, Kanāda	Darbs	2018	Pilsēta Latvijā	IJ-12
Sieviete	30	Vācija	Darbs	2017	Pilsēta Latvijā	IJ-13
Sieviete	27	ASV	Studijas un darbs studiju laikā un pēc tam	2018	Rīga	IJ-14
Vīrietis	27	Anglija	Studijas un darbs studiju laikā un pēc tam	2018	Rīga	IJ-15
Sieviete	26	Bulgārija, Anglija	Brīvprātīgais darbs; studijas un darbs studiju laikā	2018	Rīga	IJ-16

Saīsinājumi: BA – bakalaurantūra, MA – maģistrantūra.

Raksturojot rekrutētos pētījuma dalībniekus senioru grupā, kopumā pētījumā tika intervētas septiņas personas ar atšķirīgu pieredzi ārzemēs un atšķirīgu dzīvesveidu pēc atgriešanās Latvijā. Vidējais vienas intervijas garums bija 54 min. 4. tabulā ir sniegta informācija par pirmspensijas un pensijas vecuma pētījuma dalībniekiem, norādot viņu dzimumu, vecumu, mītnes valsti emigrācijā, emigrācijas iemeslu, kā arī dzīvesvietas tipu pēc atgriešanās. IP-6 un IP-7 ir precēts pāris un tika intervēti kopā. Tomēr viņu stāstījumos, kas dažreiz papildināja viens otru, iezīmējās individuālās pieredzes gan attiecībā uz augšanu latviskā ģimenē, gan arī uz pārcelšanās procesu.

4. tabula. Intervēto pirmspensijas un pensijas vecuma personu raksturojums

Dzimums	Vecums	Emigrēšanas valsts	Emigrēšanas iemesls	Atgriešanās gads	Tagadējā dzīvesvieta	Intervējamā kods
Sieviete	50	Norvēģija	Studijas BA un pēc tam darbs	2017	Pilsēta	IP-1
Sieviete	66	ASV, Vācija	Otrās paaudzes latviete	2018	Rīga	IP-2
Sieviete	54	ASV	Devās līdzī vīram, kurš ir trimdas latvietis	2015	Pilsēta	IP-3
Sieviete	70	Anglija	Darbs	2015	Pilsēta	IP-4
Sieviete	59	Kanāda	Attīstīt savas gleznošanas prasmes un darbs	2018	Rīga	IP-5
Sieviete	70	Vācija, arī Austrālija, Anglija un Beļģija	Otrās paaudzes trimdas latviete	2018	Apdzīvota vieta Latvijā	IP-6
Vīrietis	67	Vācija, arī Anglija un Beļģija	Otrās paaudzes trimdas latvietis	2018	Apdzīvota vieta Latvijā	IP-7

Papildus pētījuma sākuma posmā veikti novērojumi sarunu festivālā LAMPA ELA teltī “Latvietis 2.0” 30.06. Cēsīs, forumos “LATVIJAS VĒRTĪBAS. Pirmā vērtība – cilvēks. Darba meklētāji un remigrācija” 17.08. Ludzā un 22.08. Cēsīs. Visos pasākumos galvenais akcents bija uz atgriešanos Latvijā – ELA teltī uz atgriešanās pieredzi un darba iespējām Latvijā, savukārt Latvijas vērtību forumos uz remigrācijas koordinātoru pieredzi. 27.09. veikta arī intervija ar *Your Move* vadītāju, lai vairāk izprastu jautājumus, kas saistīti ar darba meklēšanu.

JAUNIEŠU PIEREDZE EMIGRĀCIJĀ

Jauniešu emigrācijas iemesli

Jauniešu pieredze emigrācijā palīdz saprast viņu emigrācijas motīvus un mērķus, attieksmi pret emigrāciju, ikdienas dzīves veidošanu ārpus Latvijas, to, kā tiek uzturēta saikne ar Latviju un latviešiem, kā arī motīvus, pieņemot lēmumu atgriezties (vai IJ-10

gadījumā – pārcelties uz dzīvi). Tāpat arī izpratne par dzīvi emigrācijā var palīdzēt identificēt saikni ar jauniešu nākotnes plāniem – palikt uz dzīvi Latvijā vai emigrēt atkārtoti.

Kā var secināt no 3. tabulā sniegtās informācijas, lielākā daļa respondentu emigrēja, lai studētu ārzemēs bakalaura vai maģistrantūras studiju līmenī. Savukārt 5 no 16 jauniešiem devās uz ārzemēm darba nolūkos. Četriem no šiem jauniešiem – pašiem vai viņu dzīvesbiedram – bija jau zināma darbavieta, uz kuru viņi dodas (vienīgi IJ-12 atrada darbu pēc ierašanās konkrētajā valstī).

Apkopojot intervēto jauniešu stāstus par motivāciju, kāpēc viņi ir devušies studēt (nevis, piemēram, ir palikuši un studējuši Latvijā) vai strādāt uz ārvalstīm, var izšķirt vairākus emigrācijas iemeslus.

- Studējošie jaunieši vēlējās iepazīt citu valstu izglītības sistēmas, viņi arī uzskatīja, ka ārvalstīs iegūtā izglītība ir augstākas kvalitātes. Piemēram, IJ-1, IJ-4, IJ-5 atzina, ka ārzemēs izvēlētajā studiju programma tiek pasniegta augstākā līmenī nekā Latvijā. IJ-1 savu izvēli doties prom pamatoja ar vēlmi iegūt labus pamatus savai izglītībai, ko pēc tam turpinātu Latvijā.
- Papildus tam bija jaunieši, kuri norādīja, ka vēlējās iegūt izglītību zinātnē, kurā studijas Latvijā nav pieejamas vai ir mazākas iespējas turpināt strādāt zinātnē. Piemēram, IJ-5 norādīja, ka, pabeidzot studijas farmācijā, viņa vēlējās turpināt studijas, kas būtu vairāk ar ievirzi uz zinātni. Šīs iespējas viņa nesaskatīja Latvijā, jo, piemēram, Latvijas augstākās izglītības iestādēs nav iespējams strādāt tādās laboratorijās ar tādu aprīkojumu, kā ir iespējams ārzemēs.
- Jaunieši arī vēlējās paplašināt savu redzesloku, zināšanas un pieredzi, esot citā valstī, sabiedrībā un kultūrā.
- Jaunieši minēja arī sevis izzināšanas un pierādīšanas iespējas, jo dzīves uzsākšana ārzemēs ir jauns izaicinājums, kas ir it īpaši grūts, ja ārzemēs tiek uzsākta patstāvīga dzīve (pirmo reizi prom no ģimenes, no vecākiem).
- Daži jaunieši vēlējās uzlabot savas valodas zināšanas.
- Divi emigrēja darba nolūkos, jo viņiem bija piedāvātas konkrēta darba iespējas ārzemēs. Tas tika uztverts kā iespēja paplašināt savu darba pieredzi un prasmes. Tikai viens devās strādāt uz ārzemēm, lai nopelnītu un atgriežoties Latvijā varētu iegādāties privātīpašumu.

- IJ-16 pieredze ir dzīvošana divās valstīs – Bulgārijā un Anglijā. Uz pirmo emigrācijas valsti viņa devās, lai lietderīgi pavadītu vienu brīvu gadu, veicot brīvprātīgo darbu. Šī gada laikā viņa meklēja informāciju un kārtoja dokumentus studiju uzsākšanai Anglijā. Savukārt studijas ārzemēs vienmēr bijis viņas mērķis.

Dodoties uz citu valsti, lielākā daļa jauniešu zināja, ka atgriezīsies Latvijā, kaut arī nebija līdz galam pārliecināti, kad tas notiks. Tāpēc arī, runājot par atgriešanos Latvijā, viņi varēja teikt, ka izvēlējušies atgriezties Latvijā konkrētajā laikā. Tomēr, piemēram, IJ-4 minēja, ka braucis uz Angliju ar domu, ka viņš brauc vienā virzienā – veidos savu dzīvi tur, bet Latvijā atgriezīsies tikai, lai apciemotu ģimeni un draugus. Kā viņš pats skaidroja: “Mani interesējošā nozare ir banku vadība un finanses. Un Latvijā šī joma ir ārkārtīgi neliela un izaugsmes iespējas ir ārkārtīgi niecīgas... Un tas bija tas iemesls, kāpēc es uz to skatījos vairāk kā uz vienvirziena biļeti.”

Diviem jauniešiem (IJ-2 un IJ-4) būtisks faktors, kas ietekmēja izvēli bakalaura studijas uzsākt ārvalstīs, bija skolas laikā iegūtā informācija par studijām ārvalstīs – tās bija dažādu organizāciju informatīvas lekcijas, kurās tika skaidrotas gan studiju, gan dzīvošanas iespējas ārzemēs. Kā norādīja IJ-4, tad, pabeidzot ģimnāziju, pēdējos divos gados mācības notika angļu valodā “tieši ar šo mērķi [doties studēt uz ārzemēm – pētnieku piezīme]. Un, atrodoties tādā vidē, kur visi cilvēki runā par to braukšanu, tas tiek ļoti kultivēts atkal un atkal... Tad vēl nāk absolventi, kuri stāsta, ka pašreiz studē Pensilvānijas Universitātē, Oksfordas Universitātē, Hārvardas Universitātē... Un tas vēl pastiprina to vēlmi braukt projām... Un vismaz man radās iespaids, ka tie, kas aizbrauca, tie ir tie veiksmīgie”.

Kopumā visi jaunieši bija apmierināti ar savu izvēli doties uz ārzemēm, lai mācītos vai strādātu. Vienīgi IJ-8 norādīja uz vairākām negatīvām lietām, ar ko nācies saskarties, un, ja viņš par tām būtu zinājis iepriekš, visticamāk, nebūtu devies prom – vismaz ne uz konkrēto valsti.

Tālāk aplūkots, kā pētījuma dalībnieki veidoja savu ikdienu, būdami emigrācijā. Atsevišķs būtisks aspekts ir spēja saglabāt saikni ar Latviju, jo tika pieņemts, ka saiknes uzturēšana var veicināt atgriešanos Latvijā.

Jauniešu ikdiena emigrācijā

Lielākā daļa jauniešu (tie, kuri emigrēja gan mācību, gan darba nolūkos) kā vienu no galvenajām sākotnējām problēmām, kas saistījās ar iedzīvošanos, minēja apziņu, ka nu

viņi ir vieni paši – daži pat izmantoja vārdu “vientuļi”. Šī situācija, kad atbildība par savu dzīvi ir tikai un vienīgi viņu rokās, daļai uzlika papildu slogu un apgrūtināja ikdienas gaitu uzsākšanu ārzemēs. Tanī pašā laikā tika norādīts, ka tīri praktiskās lietās, kas saistās, piemēram, ar dzīvesvietas atrašanu, palīdzēja izglītības iestāde vai darbavieta, uz kuru viņi devās. Kā vēl viens palīdzošais faktors tika minēti draugi latvieši, kuri jau dzīvoja šajā valstī un pārzināja lietu kārtību tajā. Tāpēc daži intervētie jaunieši minēja, ka iejušanās citā valstī nebija sarežģīta, jo viņi jau pirms tam bija apmeklējuši šo valsti – vai nu ekskursijās, vai dodoties ciemos pie draugiem, kuri tur dzīvoja.

Lielākā daļa jauniešu tomēr uzskatīja, ka pilnīga integrācija jaunajā dzīvesvietā un tās sabiedrībā nenotika un nebija iespējama, jo viņi tika uzlūkoti kā iebrucēji.

“Es jutos savā vietā. Man ļoti patika darīt to, ko es darīju. Bet man ārkārtīgi pietrūka māju... Un tajā ziņā man bija baigi grūti. Jo it kā tā vide ir... Bet tāpat tu esi svešs un neesi savējais – es tomēr esmu kā ciemiņš. Pat ja uz ilgu laiku ciemiņš...” (IJ-1)

Kā norādīja IJ-8, svešuma sajūta bija arī dzīvesveida ziņā. Viņš minēja, ka, piemēram, augot un dzīvojot Latvijā, bija apguvis dažādus dzīves principus, rakstītos un nerakstītos likumus un normas, kas veido sabiedrību. Esot svešumā, pastāvīgi bijusi tāda kā “skatīšanās pāri plecam” ar domu, vai izdarītais ir bijis pareizs un vai gadījumā par kaut ko nesaņems sodu. Vietējo normu nezināšana neļāva justies ērti.

Tanī pašā laikā intervētie jaunieši norādīja uz pozitīvajām lietām, kas raksturoja sadarbību ar tām ārvalstu institūcijām un organizācijām, kurās viņi studēja vai strādāja. Piemēram, IJ-1 minēja, ka pēc *Brexit* balsojuma augstskola uzreiz viņai bija atsūtījusi vēstuli ar apliecinājumu, ka šī balsojuma rezultāti nekādā veidā neietekmēs viņas turpmākās studijas. Tas viņai lika sajust, ka augstskolai ir nozīmīga viņas informētība un pārliecība par savu nākotni, studējot tur. Kā vēl vienu būtisku piemēru, kas pierāda citādu domāšanu par augstākās izglītības kvalitāti un ieguldījumu cilvēka personīgajā dzīvē, IJ-1 min šādu piemēru:

“Tur dažas lietas ir sakārtotākas... Un arī, piemēram, man bija studiju kredīts. Studiju kredīts ir arī labs piemērs. Un, ja tava alga sasniedz noteiktu summu, tad tu sāc atmaksāt. Un tur tā doma... Un es esmu pārliecināta, ka viņi patiešām tā domā... Ideja ir tāda – ja tev nav tik liela alga, tad tā ir mūsu vaina, ka mēs neesam tevi tik labi sagatavojuši.”

Neņemot vērā iepriekš minēto faktu, ka jaunieši jutās kā svešinieki mītnes valstīs, viņi tomēr norādīja, ka sabiedrība šajās valstīs dažos aspektos bijusi pozitīvāka nekā Latvijas sabiedrība. Kā viens no pamatojumiem tika minēts liberālais skatījums uz atsevišķiem jautājumiem, kuri ir raksturīgi Rietumu sabiedrībai, bet kuros Latvijā uzskati joprojām ir ļoti tradicionāli. Citi norādīja, ka viņiem pietrūks haosa un rosības, kas bija vērojams viņu mītnes zemēs. Savukārt IJ-3, runājot par dzīvi ASV, minēja, ka dzīvojusi ekonomiski ļoti attīstītā štatā, kur strādā lielākie globālie uzņēmumi. Viņai bijis grūti sadzīvot ar viltotu savstarpējo attieksmi, kur laipnība un interese citam par citu ir samākslota.

Daži intervētie jaunieši iezīmēja tādu būtisku aspektu kā atšķirības darba kultūrā starp Latviju un ārvalstīm, kurās viņi dzīvoja. Piemēram, IJ-15 secināja, ka Latvijā pret vadību valda tāda attieksme, it kā viņi būtu “kungi un vienīgie taisnīgie”, turklāt arī starptautiskā kompānijā Latvijā bija sastapusies ar šādu attieksmi. Savukārt IJ-12 norādīja, ka darba kultūra Kanādā un Latvijā atšķiras. Viņa skaidroja, ka cilvēkam Kanādā tiek uzdots tik daudz darba, cik viņš var paveikt, un praktiski nav virsstundu. Tāpat arī pat pie mazāko darbu izpildes būs vismaz vēl viens kolēģis atbalstam. Savukārt viņas novērojumi par Latviju liecina, ka cilvēkiem nepārtraukti tiek uzdoti uzdevumi, kas paredz stipri lielāku piepūli, tai skaitā virsstundas. Ar šo aspektu IJ-12 bija saskārusies jau iepriekš, taču IJ-10, kura ir trešās paaudzes trimdas latviete un pirms tam iepriekš nav dzīvojusi un strādājusi Latvijā, izjuta patiesi lielu kultūras šoku, saskaroties ar šādu situāciju. Viņa, kā pati skaidroja, nav varējusi saprast, kā cilvēks pat slimojot var nākt uz darbu un vēl uzņemties papildus vairāk, nekā viņš darba laikā var paveikt. Tas arī ir iemesls, kāpēc viņai bija grūti atrast darba kolektīvu Latvijā, kurā viņa justos ērti, domājot par darba principiem un savstarpējo cieņu.

Savukārt IJ-6 norādīja uz nedaudz atšķirīgu aspektu: Igaunijā darbs patiesi ir no plkst. 9.00 līdz 17.30, un, kad darbs beidzas, cilvēks var doties mājās un brīvo laiku pavadīt atpūšoties vai veltīt saviem hobijiem. Savukārt Latvijā tas tiek izmantots, lai nopelnītu papildu naudu. Tāpat arī viņa norādīja, ka Latvijas darba vidē trūkst atsevišķu bonusu, kas bija pieejami Igaunijā: “Piemēram, papildus samaksa par studentu apmācību. Kā arī, piemēram, ja vajag strādāt brīvdienās vai svētku dienās, tad var dabūt brīvas dienas jebkurā citā darba nedēļā, kas ļāva rūpēties par savu psihoemocionālo veselību un neizdegt.”

Daļa intervēto jauniešu aizskāra dzīvošanas izmaksu jautājumu. Kā, piemēram, norādīja IJ-8, kļūdains ir stereotips par Šveici kā labu vietu, kur dzīvot. Viņš piekrita, ka darba samaksa tur ir lielāka, tomēr norādīja arī, ka dzīvošanas izmaksas ir lielākas. Tāpēc var secināt, ka proporcionālais izmaksu sadalījums gan Latvijā, gan Šveicē ir līdzīgs. Arī IJ-12 norādīja, ka noteiktu tēriņu līmenis Latvijā ir daudz zemāks nekā Kanādā. Tomēr viņa uzskata, ka alga, ko viņa saņem Latvijā (to, iespējams, ietekmē arī tas, ka darbs ir mazpilsētā), liek viņai aizdomāties un plānot savus izdevumus, kas pirms tam nebija jādara Kanādā.

Domājot par savu integrāciju mītnes zemē, IJ-8 ierosināja, lai kāda no Latvijas valsts institūcijām apkopotu oficiālu informāciju par atsevišķām ārvalstīm (piemēram, populārākajām latviešu emigrācijas valstīm), norādot būtiskākos faktus gan likumdošanā, gan sadzīvē par to, ar ko var saskarties emigrants, ierodoties šajā valstī. Šāda informācija varētu būt arī infografikas veidā un varētu palīdzēt pieņemt lēmumu par emigrāciju vai palikšanu Latvijā. Kā komentēja pētījuma dalībnieks: “Ja es būtu zinājis par to, kā tās lietas tur (Šveicē) strādā, tad, visticamāk, es pat nebūtu braucis.” Tas nozīmētu sniegt nevis pēc iespējas kritisku informāciju par ārvalstīm, bet gan objektīvu informāciju, kas cilvēkiem ļautu labāk apsvērt aizbraukšanu, kā arī pēc iespējas labāk iedzīvoties jaunos apstākļos. Tas apliecinātu arī valsts rūpes par saviem pilsoņiem un viņu labklājību, pat ja viņi izvēlas turpmāk dzīvot ārvalstīs.

Kopumā intervētie jaunieši savu pieredzi, dzīvojot ārzemēs, raksturo kā pozitīvu. Pats galvenais, viņi visi sasniedza mērķi, kura dēļ emigrēja uz ārvalstīm – ieguva vēlamu un labu izglītību, guva darba pieredzi starptautiskā vidē un nopelnīja iztikas līdzekļus (arī daži jaunieši, kuri pamatā emigrēja studiju nolūkā, bet papildus strādāja), un tas ļāva pēc atgriešanās Latvijā justies komfortabli un mazāk izjust darba un ienākumu trūkumu vismaz pirmajos mēnešos.

Saiknes ar Latviju saglabāšana

Kā jau iepriekš minēts, pētnieki vēlējās noskaidrot, kā intervētās personas laikā, kad dzīvoja ārzemēs, saglabāja saikni ar Latviju. Pētnieki pieņēma, ka saikņu saglabāšana un informētība par Latvijā notiekošo varētu būt svarīgs apstāklis, kāpēc konkrētajā brīdī tika pieņemts lēmums atgriezties (vai IJ-10 gadījumā – pārcelties uz dzīvi) Latvijā.

No sākuma tika noskaidrots, kāda bija sociālā vide, kurā intervētie jaunieši uzturējās, – kuras tautības cilvēki pārsvarā veidoja viņu paziņu loku un ar kuriem notika aktīvākā

komunikācija, tai skaitā – vai šo paziņu vidū vairāk bija vietējo iedzīvotāju, citu valstu pilsoņu vai latviešu.

Šajā jautājumā bija vērojamas divas stratēģijas – vieni mērķtiecīgi izvairījās no satikšanās un komunikācijas ar latviešiem, savukārt otri kontaktus ar latviešiem meklēja un uzturēja.

Izvairīšanās stratēģijas pamatojums bija apzināta jaunu draugu meklēšana, kā arī tas, ka emigrācijas mērķis bija iegūt jaunu starptautisku pieredzi, un tas ietvēra arī mērķi veidot jaunu sociālo loku.

“Tad man likās – nu es esmu aizbraukusi... Un tad neiešu taču... Aizbraukt citā valstī un tad meklēt tikai savējos. Bet tas, ka tas būtu forši, man atnāca vēlāk – jau kad biju Briselē [prakses nolūkos uz četriem mēnešiem – E. Z.]. Jo tas bija savādāk – kad biju Briselē, tad biju viena pati, bet, kad biju Nīderlandē, tad apkārt bija studenti un bija daudz ko darīt.” (IJ-2)

“Es nezinu kāpēc tas tā veidojās... Es nemeklēju. Man kaut kā likās, ka priekš manis bija vieglāk, ka nebija latviešu. Tas varbūt skan kaut kā dīvaini. Bet tieši tā iemesla dēļ, ka es ļoti koncentrējos uz mācībām. Un no tās vides man tieši angļi bija lielākie draugi... Tas bija tāpēc, ka viņi bija tajās vietās, kas mani pašu interesēja [mācīšanās aspektu norādīja arī IJ-5 – E. Z.].” (IJ-1)

“Es jau uz Ziemassvētkiem devos mājās, un arī mūsdienu laikmetā tu visu laiku vari uzturēt kontaktu ar mājām. Tāpēc nav tā, ka tu esi pavisam viens un tu meklētu to kontaktu.” (IJ-1)

IJ-16 vienīgā no visiem intervētajiem jauniešiem, raksturojot savu piesaisti Latvijai, izmantoja terminu “Eiropas latviete”. Pētījuma dalībiece mērķtiecīgi veidoja attiecības tieši ar ārzemniekiem, iepazīstot viņu kultūru un mācoties angļu valodu.

Tomēr citi jaunieši, it īpaši tie, kuri emigrēja uz valstīm, kas ir ārpus Eiropas (Ziemeļamerika vai Dienvidamerika), diezgan mērķtiecīgi meklēja kontaktus ar tur dzīvojošiem latviešiem. Viens komunikācijas un mijiedarbes veids ar latviešiem mītnes zemē ir tikšanās un sarunas, cits – kopīga svētku svinēšana vai kopīgi hobijs. Kā atzīst daži pētījuma dalībnieki, pieejamais diasporas aktivitāšu klāsts ir ierobežots. Piemēram, IJ-1 un IJ-2 nepiedalījās latviešu pasākumos intereses trūkuma dēļ. Savukārt IJ-5 norādīja, ka viņai bija svarīgi un interesanti apgūt jaunas zināšanas, tāpēc viņa savu brīvo laiku labprātāk pavadīja ar kursa biedriem. IJ-8 norādīja, ka jau sākotnēji zinājis:

atrašanās ārvalstīs būs īslaicīga, tāpēc nav bijis pat vēlmes vai nepieciešamības stiprināt attiecības ar tur dzīvojošiem latviešiem (kaut latvieši ik pa laikam tika sastapti un komunikācija tika raksturota kā ļoti pozitīva). Tādu pašu argumentu minēja arī IJ-9, piebilstot, ka viņa necentās veidot sakarus ar vietējo kopienu, tai skaitā ar valsts pamatiedzīvotājiem.

Savukārt abas ASV dzīvojošās jaunietes iesaistījās vietējo latviešu kopienās. IJ-13 pastāstīja, ka bija aktīvi iesaistījusies latviešu biedrības darbībā un pat bija ievēlēta biedrības valdē. Viņa nodarbojās arī ar Latvijas tēla popularizēšanu, organizējot pasākumus un sniedzot lekcijas. Pie tam viņa palīdz biedrībai vēl joprojām, iesaistoties biedrības *Facebook* lapas uzturēšanā u. tml.

IJ-7 norādīja, ka aktīvi iesaistījusies ārzemju latviešu kopienā. Vācijā viņa dziedāja latviešu korī. Savukārt, sadarbojoties ar organizāciju “Latvieši pasaulē – muzejs un pētniecības centrs”, viņa uzzināja par latviešu kopienu Dienvidamerikā, ar kuru sakontaktējās, un pēc tam iesaistījās viņu aktivitātēs, dzīvojot Buenosairesā.

Uz interesantu fenomenu, kas raksturo latviešu diasporu Beļģijā, norādīja IJ-9, pastāstot, ka tur ir izveidojies atsevišķs pakalpojumu tīkls, kur latvieši piedāvā manikīru, friziera, masiera un tamlīdzīgus pakalpojumus tieši citiem latviešiem. Tātad ir izveidojies tīkls, kas balstījās uz pakalpojumu sniegšanu un saņemšanu.

Daļa respondentu minēja, ka bija reģistrējušies kādā no *Facebook* grupām, kur apvienojās konkrētajā valstī vai pat pilsētā dzīvojošie latvieši. Tomēr viņi atzina, ka aktīvi neseko šo kopienu aktivitātēm un ziņas izlasa tikai tad, ja tās tiek netīšām uzietas.

Tie jaunieši, kuri komunicēja ar vietējo latviešu kopienu, dalījās savos novērojumos par atšķirībām starp kopienām vai arī šo kopienu atšķirībām no Latvijā dzīvojošajiem. Piemēram, IJ-1 stāstīja par savu pieredzi pasaules latviešu jaunatnes seminārā “2×2”: “Tie latvieši, kas ir ārzemju latvieši – viņi ir daudzreiz latviskāki nekā mēs. Tad tu sajuties, ka, pat dzīvojot Latvijā, tu neko no tā nezini... Nu man ir tā sajūta, ka, esot prom no Latvijas, tu ļoti novērtē mājas.”

Savukārt IJ-3 sniedza šādu novērojumu par trimdas latviešiem ASV: “Pirmā paaudze – ir sajūta, ka tu runā ar latviešiem. Bet viņu bērni ir jau amerikāņi, bet viņi vienkārši runā latviski.” Tomēr tanī pašā laikā viņa norādīja:

“Nezinu, vai tu zini, bet amerikāņu latvieši lieto tādu terminu kā LL – *Latvian Latvians*. Tas apzīmē latviešus no Latvijas... Tas ir radies kādos 90., kad latvieši sāka braukt uz

ASV. Sākumā viņus esot uzņēmuši ļoti labi. Bet tad latvieši no Latvijas esot viskautko prasījuši, bet neko nav devuši pretim. Un tā tas teiciens arī izveidojies. Un tagad tas zīmogs tiek visiem sprauts klāt... Kuri atbrauca pēc *Green card* vai tamlīdzīgi... Kas nebija pārāk patīkami... Bet viņi uzņem, palīdz...” (IJ-3)

IJ-7 arī stāstīja par Latvijas diasporas atšķirībām Argentīnā, norādot, ka “vecās diasporas” galvenais vienojošais elements ir reliģiska organizācija, savukārt jaunieši savu ikdienu un kopā sanākšanu veido ārpus šīs organizācijas – vairāk ikdienas līmenī.

Pētniekiem ļoti interesants atklājums bija tas, ka divas intervētās jaunietes – IJ-7 un IJ-9 – savos pētnieciskajos darbos pievērsušās latviešu diasporas izpētei. Tādā veidā saiknes ar šīm kopienām tiek uzturētas vēl joprojām.

Kā atsevišķu piemēru vēlamies minēt IJ-4 stāstu. Viņš vienīgais no 16 intervētajiem jauniešiem devās prom ar domu, ka vairs neatgriezīsies dzīvot Latvijā. Tomēr, kā var secināt pēc viņa stāsta, tieši saikne ar Latviju bija iemesls, kāpēc viņš atgriezās un savu nākotni saista ar dzīvi šeit. Sākotnēji viņš studēja un piestrādāja mazkvalificētā darbā, bet saņēma piedāvājumu pēc studiju pabeigšanas uzsākt darbu starptautiskā bankā. Līdz bakalaura darba aizstāvēšanai, ieskaitot vasaras brīvdienas, bija pieci mēneši. Šajā laikā IJ-4 no drauga Latvijā saņēma piedāvājumu palīdzēt projektā un to arī pieņēma. Pēc šiem pieciem mēnešiem IJ-4 aizbrauca strādāt uz Londonu. Tā kā darbs bija normēts (no 9.00 līdz 17.00), viņam radās iespēja iesaistīties ārpusdarba aktivitātēs, tāpēc viņš pats uzmeklēja latviešu kopienu Londonā un sāka apmeklēt tās organizētos pasākumus. Tieši tas, kā atzīst pats IJ-4, bija brīdis, kad viņš sāka just skumjas pēc mājām, pēc Latvijas. Bet galvenais pavērsiena punkts bijusi nedēļu ilga vizīte Latvijā.

Visi intervētie jaunieši norādīja, ka ir sekojuši līdz ziņām par notiekošo Latvijā. Piemēram, IJ-1: “Man pat liekas, ka vairāk nekā būdama Latvijā!” Savukārt IJ-5 atzina, ka, iespējams, tikai ārzemēs esot, viņa sākusi sekot līdz ziņām par to, kas notiek Latvijā. Bet, piemēram, IJ-4 norādīja, ka viņu vienmēr vairāk interesējis tas, kas notiek vietā, kurā dzīvo, tāpēc viņš vairāk sekojis līdz notikumiem tajā valstī un pilsētā, kurā tobrīd dzīvoja.

Jauniešiem tika jautāts arī par to, kā viņi novērtējuši ziņas par Latviju. Lielākā daļa norādīja, ka, tāpat kā atrodoties Latvijā, ir jābūt kritiskiem pret iegūstamo informāciju. Savukārt, runājot par to, kādu ietekmi lasītās vai skatītās ziņas radīja, lielākā daļa norādīja, ka īpaši zīmīga efekta tām nav bijis. Tomēr, piemēram, IJ-5 minēja:

“Dažreiz man bija sajūta, ka es gribu atgriezties un ka es gribu palīdzēt, un ka es gribu, ja tā var teikt, visu salabot, lai viss ir labi. Bet citas reizes man likās – labi, ka tas ir latviski un citi nesaprot, kas notiek mūsu valstī.”

Līdzīgā pieredzē dalījās IJ-11, kura pastāstīja, ka lekciju pārtraukumos lasījusi ziņas kopā ar draugiem, kuriem interesējis, kas ir Latvija un kas tur notiek. Dažreiz viņas draugiem “iestājās īsts šoks”, jo ziņas dažbrīd bija pat biedējošas. Kā atzīst arī pati IJ-11, dažkārt ziņas nebija motivējošas, lai domātu par atgriešanos.

Visiem jauniešiem tika jautāts, vai viņi ir iesaistījušies kādu Latvijas institūciju (piemēram, Latvijas vēstniecības, Ārlietu ministrijas, Latvijas Investīciju un attīstības aģentūras) organizētajos pasākumos. Kā norādīja jaunieši (piemēram, IJ-2, IJ-3 un IJ-13), ļoti būtisks faktors ir tas, ka vēstniecības atrodas tikai vienā pilsētā, tādēļ vēstniecības šie jaunieši minēja tikai kā vietu, uz kuriem viņi aizbraukuši, lai piedalītos vēlēšanās vai iegūtu jaunu pasi. Tāpēc visi pasākumi, kas organizēti un kas vieno latviešus, ir kopienas iniciēti.

IJ-8 kā atsevišķu pozitīvu lietu norādīja, ka, dodoties uz ārvalstīm, viņam nebija “formāli jāizrakstās” no Latvijas. Pat strādājot ārzemēs, viņa deklarētā dzīvesvieta bija Latvijā.

JAUNIEŠU LĒMUMS PAR ATGRIEŠANOS LATVIJĀ

Visiem pētījuma dalībniekiem tika jautāts, kā viņi pieņēmuši lēmumu par atgriešanos, vai varbūt atgriešanās bija nosacīta nepieciešamība (piemēram, beidzās vīza, nebija darba vai tml.). Visi jaunieši – gan studiju dēļ, gan darba dēļ emigrējušie – norādīja, ka viņiem bija iespēja palikt. Līdz ar to par atgriešanos vai pārcelšanos uz Latviju var runāt kā par izvēli, kas ir saistīta ar lēmuma pieņemšanu.

Galvenie iemesli, kas noteica lēmumu atgriezties Latvijā, kopumā bija šādi.

- Partnera izvēle dzīvot Latvijā. Piemēram, IJ-6 skaidroja, ka partneris “ir tik ļoti iesaistījies savos darbos tepat Latvijā, ka viņš pat nav apsvēris domu doties uz kādu citu valsti un sākt darbu tur”. Bet, piemēram, IJ-9, kura uz ārvalstīm devās kopā ar dzīvesbiedru, pastāstīja, ka atgriezties vajadzējis tāpēc, ka viņas dzīvesbiedrs vēlējies atgriezties, lai attīstītu savu karjeru Latvijā. Situāciju viņa raksturoja šādi: “Tā nebija īpaša vēlme atgriezties, bet gan loģisks lēmums.”
- Izmaiņas ģimenē saistībā ar bērna piedzimšanu. IJ-8 būtisks aspekts bija vēlme būt kopā ar ģimeni un atbalstīt dzīvesbiedri bērna audzināšanā. Savukārt cita pētījuma

dalībniece pati kļuva par māti, un jau pirms tam ar vīru bija nolēmuši, ka brīdī, kad bērnam būs jāsāk iet bērnudārzā, viņi atgriezīsies Latvijā.

- Neapmierinoši aspekti mītnes valsts ģimenes politikā, sociālajā politikā vai izglītības sistēmā. Piemēram, IJ-8 ar partneri būtu iespēja pārcelties uz Šveici, tomēr negatīvi tika novērtēts bērna kopšanas atvaļinājuma ilgums: Šveicē tas ir tikai trīs mēneši, nevis kā Latvijā – 1,5 gadi. Savukārt IJ-13 negatīvi vērtēja izglītības sistēmu Vācijā: “Man nepatika tā pieeja, kas ir Vācijas bērnudārzos un pēc tam arī skolās. Viņiem tur ir visatļautība, un bērns kaut ko mācās principā tikai tad, ja viņš pats vēlas... Skolotāji tur vairāk ir kā tādi uzraugi, nevis cilvēki, kuri sniedz bērnam jaunas zināšanas.”
- Neskaidrība par nākotnes plāniem saistībā savas dzīves veidošanu mītnes zemē. “Mums bija vieglāk atgriezties, nekā palikt. Jo mums bija skaidrs, ko nozīmē atgriezties, nevis ko nozīmē palikt.” (IJ-9)
- Personības izaugsme un personisko mērķu sasniegšana, “jo ir tāda sajūta, ka nemiers ir pazudis. Cik ilgi var mētāties pa pasauli? Vienā brīdī jābrauc arī mājās” (IJ-15).
- Ilgas pēc mājām, ko ilustrē IJ-1 teiktais: “Es vienkārši gribēju mājās!”

Gan IJ-12, gan IJ-14 kā vienu no galvenajiem atgriešanās iemesliem minēja vecāku un vecvecāku novecošanu. Abas intervētās jaunietes atzina, ka laiks iet ļoti ātri un pietrūkst kopā būšanas ar vecākās paaudzes ģimenes locekļiem, kuri nebūs mūžīgi. “Varētu būt tā, ka pēc pieciem gadiem es nožēlotu, ka nebiju atgriezusies tad.” (IJ-12) Savukārt IJ-14 vēl papildus minēja dažādus svarīgus ģimenes notikumus (radnieku kāzas, bērnu dzimšana), kuros viņa nav bijusi klāt. Tas licis saprast tā laika vērtību, kas pavadīts kopā ar ģimeni, radiem un draugiem.

Atgriešanās var būt saistīta ar apstākļu maiņu darbā. Piemēram, IJ-3 bija darba vīza uz gadu, bet darbā viņa nebija jēgpilni nodarbināta – “tad es zināju, ka man palika četri mēneši un es viņus atsēdēšu ofisā... Un man nederēja, ka es vienkārši sēžu ofisā un saņemu naudu, jo es vienkārši sēdēju un skatījos uz sienām”. Tas motivēja pieņemt lēmumu atgriezties Latvijā.

Daži intervētie jaunieši norādīja uz lielākām iespējām īstenot savas profesionālās un arī personīgās ieceres Latvijā, ja cilvēkam ir lielas ambīcijas un labas zināšanas.

“Es biju absolventu programmā, kas ilgst trīs gadus. Pēc pirmā gada ir algas pielikums, pēc otrā ir paaugstinājums. Pēc trešā gada jau piedāvā ilgtermiņa pozīciju. Vēl pēc diviem gadiem, labi strādājot, vēl viens paaugstinājums. Pēc gada – algas pielikums... Tā pa karjeras kāpnītēm kāp, kāp, kāp... Un, to visu iztēlojoties, es sapratu, ka man laikam no tā visa nebūs tik liela gandarījuma. Un tas bija tas vēl viens iemesls, kas man lika saprast, ka es varbūt negribētu būt maza skrūvīte, bet gan mēģināt kaut ko vairāk izdarīt. Un to izdarīt cilvēkiem, kas ir tepat blakus. Kur pat nepazīstams cilvēks pēc sajūtām tomēr ir savējais.” (IJ-4)

Jautājot par gaidām, kas saistījās ar atgriešanos Latvijā, lielākā daļa jauniešu atbildēja, ka viņiem visu laiku bijusi saikne ar Latviju. Tas arī ļāvis saglabāt izpratni par to, kāda ir reālā situācija Latvijā. Līdz ar to nekādas īpašas gaidas pirms atgriešanās nav bijušas. Turklāt daži jaunieši arī labi apzinājās sociālās drošības sistēmu atšķirības un valsts atbalstu sociālā riska iestāšanās situācijā. Piemēram, IJ-13 norādīja, ka Vācijā maksāti lieli sociālie nodokļi un obligātā veselības apdrošināšana, bijusi pārlicība, ka grūtību brīdī viss būs nodrošināts, Vācijas sociālie dienesti parūpēsies par viņu. Par palīdzību, saskaroties ar grūtībām Latvijā, šādas pārlicības nav.

Apkārtējo, it īpaši tuvāko cilvēku, atbalsts ir būtisks faktors, lai būtu vēlme atgriezties, kā arī pēc tam veiksmīgi iejustos. Visi jaunieši atzina, ka viņu ģimenes un draugi pārsvarā atbalstījusi izvēli atgriezties Latvijā. “Tie, kas ir tādi emocionālāki, kas, piemēram, tendēti uz mājām, tie jau neatrunā. Tie ir priecīgi, ka atgriezies mājās. Bet tie, kas ir pragmatiskāki, tie saka, lai vēl izmanto iespēju.” (IJ-1) Tieši tuvāko cilvēku atbalsts ir bijis galvenais faktors, kas ietekmējis viņu atgriešanos, jo palīdzība pārsvarā meklēta nevis valstiskās vai nevalstiskās organizācijās, bet gan tieši pie tuvākajiem cilvēkiem.

Atšķirīgi lēmumu pārcelties uz Latviju pieņēma Brazīlijā dzimusī jauniene (IJ-10), kuras vecmamma kara laikā bija emigrējusi uz Brazīliju. Viņa stāstīja, ka iepriekš nav bijusi Latvijā, bet latvietības sajūtu ir uzturējuši vecāsmātes stāsti par Latviju, viņa arī skatījusies latviešu filmas (piemēram, “Sprīdīti”) un multfilmas. Laika gaitā nobriedusi vēlēšanās pārcelties uz dzīvi Latvijā. Būtisks aspekts lēmuma pieņemšanai bijusi skaidrība par darba iespējām Latvijā – viņa Brazīlijā bija strādājusi nevalstiskā organizācijā, kur noskaidroja, ka varēs strādāt biedrībā arī Latvijā. Gaidu par dzīvi Latvijā viņai nebija. Viņa bija plānojusi pirmo pusgadu apgūt latviešu valodu – kaut

gan ar vecmammu un dažiem ģimenes locekļiem sarunājās latviski, tomēr Latvijā sākumā bijis grūti sākt runāt latviski.

JAUNIEŠU ATGRIEŠANĀS LATVIJĀ

Intervijās jauniešiem tika jautāts, kā notika viņu atgriešanās un iedzīvošanās Latvijā. Šie jautājumi veido galveno pētījuma fokusu, lai padziļināti izprastu remigrējušo jauniešu atgriešanās un integrācijas pieredzi (tai skaitā trimdas latviešu trešās paaudzes pārcelšanos uz dzīvi Latvijā).

Atgriešanās un adaptācijas process

Visiem jauniešiem bija nepieciešams laiks adaptācijai Latvijā neatkarīgi no tā, cik ilgi viņi ir dzīvojuši ārpus Latvijas. Adaptācijas ilgums un norise tomēr katram atšķīrās. Kā jau minēts iepriekš, viens no būtiskiem veiksmīgas adaptācijas faktoriem bija tuvākie cilvēki – ģimene, radnieki un draugi, kā arī sabiedrība kopumā. Visi pētījuma dalībnieki saņēma nozīmīgu tuvāko cilvēku atbalstu. Tikai viena dalībniece minēja, ka ir sakārusies ar svešu cilvēku klaji negatīvu attieksmi pret faktu, ka viņa ir atgriezusies Latvijā, nevis palikusi un turpinājusi savu izglītību un karjeru ārvalstīs.

Kā divi nākamie svarīgākie veiksmīgas adaptācijas faktori identificēti dzīvesvietas un darba atrašana. Pētījuma dalībnieku pieredze šajos jautājumos bija visai dažāda, sniedzot ieskatu problēmu daudzveidībā, kas saistās ar mājokļa un darba atrašanu.

Daļa jauniešu, kuri ārvalstīs studēja, arī strādāja algotu darbu. Tas ļāva viņiem veidot uzkrājumus (IJ-2), lai, atgriežoties Latvijā, būtu drošības sajūta vismaz pirmos pāris mēnešus, kamēr tiek atrasts darbs.

Runājot par iekļaušanos darba tirgū, pieci jaunieši (JI-2, IJ-5, IJ-7, IJ-11, IJ-16) norādīja, ka grūtības sagādājusi un vēl joprojām sagādā specifiskā ārvalstīs iegūtā izglītība, kas neatbilst Latvijas darba tirgus pieprasījumam. Tā, piemēram, JI-2, kura Nīderlandē bija studējusi programmā “Liberālā māksla un zinātne” (*Liberal Arts and Sciences*), pēc atgriešanās Latvijā veselu gadu nevarēja atrast algotu darbu, līdz beidzot sāka strādāt NVO sektorā. Tāpēc viņa sāka meklēt iespējas turpināt studijas un atrada interesantu programmu Igaunijā, turklāt ieguva Igaunijas valsts stipendiju. Igaunijā JI-2 ieguva maģistra grādu politikas zinātnē. Atgriežusies Latvijā pēc studijām Igaunijā, jaunieta ar savu izglītību nevarēja atrast darbu privātajā sektorā, bet atrada darbu valsts pārvaldē, kur viņas izglītība un starptautiskā pieredze beidzot tika novērtēta. Ar pretēju

situāciju saskārās IJ-11, kura darba intervijā viņas pilsētas augstskolā saņēma jautājumu, ko viņa vispār Latvijā dara:

“Un tas ir paradokss! Pēdējo gadu laikā esmu ļoti daudz dzirdējusi par jauno remigrācijas politiku utt. Visi jaunie cilvēki, kuri aizbrauca – brauciet, lūdzu, atpakaļ. It īpaši kvalificētie, izglītotie. Bet pēc fakta sanāk, ka es atbraucu atpakaļ vairāk kā gadu atpakaļ, bet nevaru teikt, ka kaut kas labs ir noticis. Jo vienīgais, ko jūtu no cilvēkiem, ir tas, ka viņi vienkārši nesaprot, kāpēc es vispār esmu šeit – pēc tādas pieredzes un izglītības. Un nesaprot vispār, ko man šeit darīt. Un daži tā taisni saka – tev šeit vienkārši nav darba.” (IJ-11)

IJ-16 maģistrantūrā ieguva izglītību, saistītu ar dzimumu un vardarbību. Kā viņa pati vērtē – Latvijā tās vēl nav nepieciešamas zināšanas, un darbu atrada vienā no Latvijas NVO, kur neto pamatalga ir 350 eiro. Viņa joprojām dzīvo, izmantojot savus finansiālos uzkrājumus, kuri izveidoti, strādājot Anglijā divos darbos. Viņa piekrīt, ka ir iespēja pelnīt ar projektiem, tomēr tas ir īslaicīgs pelnīšanas veids, līdz ar to ir uztraukums par iespēju dzīvot Latvijā (piemēram, ņemot vērā, ka viņa maksā 150 eiro mēnesī par dzīvesvietu). Uz jautājumu, vai viņa meklē citu darbu Latvijā, atbilde bija “nē”, jo viņa vēlas strādāt, lietojot iegūto izglītību, bet saprot, ka citu tādu darbu Latvijā nevarēs atrast. Pētījuma dalībiece uzskata, ka aptuveni 900–1000 eiro neto alga būtu labs pamats palikt Latvijā, jo tas ļautu izdzīvot un pat justies komfortabli. Bet pagaidām viņa jūt, ka Latvijā ar savām zināšanām nav gaidīta.

Sociālais uzņēmums *Your Move*, kas ārvalstīs strādājošiem cilvēkiem, kuri vēlas atgriezties Latvijā, palīdz sameklēt piemērotu darbu, ir saskāries ar mazliet augstākām prasībām pret algu. Visbiežāk cilvēki, kuriem viņi palīdz sastapt savu nākamo darba devēju, vēlas algu 1000–1500 eiro robežās. Socioloģijas studente Lāsma Aizkalne (2019) savā kursa darbā pētīja faktorus, kas jauniešiem kavē atgriezties Latvijā, – intervijās tika minēta līdzīga summa. Piemēram, Lielbritānijā galdniecībā strādājošs jauns vīrietis vēlētos 1000 eiro algu, kas viņu motivētu atgriezties un būtu nepieciešama, lai segtu visus izdevumus un nodrošinātu dzīves kvalitāti. Nīderlandē strādājošs jaunietis ar vidējo izglītību ir minējis 1200 eiro algu kā vēlamu. Tātad gaidas par atalgojumu nav neadekvāti augstas.

Intervijā ar *Your Move* vadītāju tika minēts, ka Latvijā pirmā alga ir zemāka, toties karjeras kāpums ir straujāks nekā Eiropas vecajās ekonomikās. Kā negatīvi faktori

atzīmēti darba kultūras un pārvaldības trūkumi daudzos Latvijas uzņēmumos – tie saistīti ar hierarhiskām attiecībām, padarītā nenovērtēšanu (gan morālu, gan materiālu) un nesakārtotiem vadības procesiem. Tas sasaucas ar aptaujas datiem, ilustrējot grūtības pierast pie atšķirīgas darba kultūras, ar ko sastopas gandrīz trešā daļa remigrantu.

Jaunieši arī uzskata, ka Latvijas darba tirgū “vietas jau ir sadalītas”, ir ļoti grūti iekļauties, ja neesi kādu laiku Latvijā strādājis:

“Šī ir tā viena lieta, ko es jūtu, ka esmu iekavējusi... Visi mani vienaudži, kuri ir palikuši, sāka strādāt jau bakalaura studiju pēdējā kursā. Un kad viņiem jau manā vecumā ir kaut kāda trīs gadu darba pieredze... Un tad es atgriežos un man ir 26 gadi, un nav šīs pieredzes. Bet, par laimi, es strādāju, kamēr biju Tartu. Tāpēc tik traki nav. Bet nu jā – es jūtu... Ka pat cilvēki, kas ir jaunāki par mani, viņi strādā to pašu darbu, ko es, jau vairākus gadus. Piemēram, Nīderlandē nav pieņemts, ka tu studē maģistratūru, kas ir pilna laika un kas ir liela slodze... Bet te tas ir normāli. Un tad tu jūties kā tāds atpalicis no pārējiem.” (IJ-2)

IJ-3 bija prom tikai gadu, tomēr arī viņa norādīja, ka viņas bijušie kursa biedri ir ieguvuši augstus amatus savos uzņēmumos. Intervētajai jaunietei pēc atgriešanās Latvijā pagāja ilgs laiks (vairāk nekā 1,5 gadi), kamēr atrada darbu, kas atbilstu specialitātei un patiktu. Viņas secinājums bija: “Jo nav tā, ka tā pieredze tiktu ārkārtīgi novērtēta”, turklāt kā problēma tika minēta “klanu kultūra” jeb situācija, kurā darba atrašanās liela nozīme ir personīgajiem kontaktiem. Ir “jāpaļaujas uz oficiālajiem sludinājumiem, kuru ir ļoti maz” (IJ-5). Arī IJ-9 norādīja, ka lielākā daļa labu darba piedāvājumu nenonāk publiskajā telpā, jo viss tiek komunicēts attiecīgo uzņēmumu iekšienē. Remigrējušos jauniešus šāda darbinieku rekrutācijas kultūra nostāda neizdevīgākā situācijā, jo viņiem Latvijā nav profesionālu saišu, kas būtu veidojušās jau studiju laikā.

Kā risinājumu šādai situācijai IJ-5 minēja Dānijas piemēru, kur tiek veidoti tīklošanās pasākumi starp darba ņēmējiem un darba devējiem. Jaunietei nav informācijas par to, ka šādi pasākumi notiktu arī Latvijā. IJ-5 ir informēta par biedrību “Ar pasaules pieredzi Latvijā”, tomēr viņai liekas, ka šīs biedrības darbība ir vērsta uz cilvēkiem, kuri ir nodarbināti privātajā sektorā, nevis zinātnē. Tomēr divas intervētās jaunietes – IJ-14 un IJ-16 – informēja, ka atrast darbu viņām palīdzējusi organizācija *Your Move*. IJ-14 darbu atrada, kad vēl bija ASV, savukārt IJ-16 atrada darbu jau pēc atgriešanās Latvijā.

Iekļauties darba tirgū Latvijā kavē arī krievu valodas zināšanu trūkums. Rīgā un citās pilsētās ar salīdzinoši lielu krievu valodas lietotāju īpatsvaru tā joprojām darba tirgū ir būtiska. IJ-10 pēc pirmās darba pieredzes, kur puse kolektīva bija krievu valodā runājošie un pat sapulces notika krieviski, meklēja darbu uzņēmumā, kurā darba valoda būtu latviešu un angļu.

Saistībā ar nodarbinātības iespējām tika iezīmētas arī reģionālās atšķirības:

“Atgriežoties Rīgā, es sapratu, ka Latvijā nav nevienas citas iespējas... Nu pārsvarā... Ja cilvēks vēlas tā normāli strādāt un dzīvot, tad viņam pārsvarā ir jādzīvo Rīgā. Nav nevienas mazākas pilsētas, kas piedāvātu līdzīgas iespējas. Kā, piemēram, Nīderlandē – viņiem nav nevienas milzu pilsētas. Bet viņiem ir ļoti daudz pilsētu, kas principā piedāvā visu, kas tādai pilsētnieciskai dzīvei ir vajadzīgs. Un Latvijā vienīgā iespēja ir Rīga.” (IJ-2)

Lielākajai daļai jauniešu bija zināma dzīvesvieta, kur viņi dzīvos pēc pārcelšanās uz Latviju – tās bija vecāku mājas vai ar draugu vai partneru palīdzību atrasta dzīvesvieta. Daži saskārās ar grūtībām atrast dzīvesvietu. IJ-2 to komentēja šādi:

“Tad sagadījās tā, ka es varēju dzīvot dzīvoklī, ko brālis īrē. Un man nebija jāmeklē dzīvesvieta... Jo tā bija diezgan liela problēma, kad es atpakaļ pārvācos pēc bakalaura un pārvācos uz Rīgu. Es jau biju izmisumā, jo es nevarēju atrast, kur dzīvot!”

Iedzīvošanās nozīmēja arī mainīt citā valstī izveidojušos pieradumus un atkal pierast pie ikdienas ritma Latvijā, kāds visbiežāk bija pirms emigrēšanas: “Vienkārši ir jāpierod pie tā procesa, ka tu esi mājās, ka tu vari aizbraukt tur, ka tev ir draugs tur... Ka trīs gadus tu neesi tā dzīvojis, bet te pēkšņi atkal.” (IJ-3)

IJ-3 norādīja, ka gandrīz visu pirmo gadu pēc atgriešanās esot “bijusi lēna”, raksturojot ritmu, kādā viņa iejutās Latvijā: “Tas laikam ir tas grūtais, ko pieņemt... Ka tu saproti, ka nekas īsti nav mainījies, bet tu vairs neesi daļa no tās ikdienas.” Kā papildus norādīja IJ-2: “Sāku pamanīt tās lietas, ko agrāk nebiju redzējusi.”

Pētījuma dalībniekiem tika jautāts arī, ko bija grūti atstāt, atgriežoties Latvijā. Vairāki jaunieši minēja, ka bijis grūti atstāt emigrācijā izveidoto sociālo tīklu. Turklāt Latvijā jaunieši no pagastiem un mazpilsētām dodas prom labāku iespēju meklējumos. Piemēram, IJ-12 ir atgriezies savā dzimtajā mazpilsētā, kur nav viņas vecuma jauniešu, jo lielākā daļa devušies prom no pilsētas, lai veidotu karjeru citur. Līdz ar to

viņas sociālais tīkls tagad ir stipri mazāks un viņai ir grūtības atrast domubiedrus un draugus brīvā laika aktivitātēm.

Intervētie jaunieši norādīja arī uz tīri individuālām problēmām, ar kurām saskārušies, atgriežoties Latvijā. Piemēram, IJ-1 minēja grūtības iejusties izglītības sistēmā:

“Lai cik dīvaini, bet man vienā brīdī likās, ka atgriezties ir daudz grūtāk nekā aizbraukt... Jo aizbraukt man bija ļoti grūti tīri emocionālā ziņā... Jo bija jau pierasta tā vide. Un arī studijās... Jo abās valstīs jau principā māca vienu un to pašu. Bet veids, kā māca, gan atšķiras.”

Vairāki jaunieši norādīja, ka Latvijas sabiedrība ļoti atšķiras no sabiedrības mītnes valstī (IJ-1, IJ-3), un minēja Latvijas cilvēku noslēgtību un pat drūmo attieksmi.

Respondenti minēja arī telpiskus un klimatiskus apstākļus, kas atgriežoties sagādājuši emocionālu diskomfortu:

“Kad es atgriezos atpakaļ uz Rīgu janvārī, man likās, ka te viss ir šausmīgi pelēks, pilsēta ir neglīta, ielas ir bedrainas, visur ir kaut kādi dubļi... Briselē bija arī ziema, bet tur nebija tik pelēks... Un tad atgriežoties, es domāju – Ak Dievs, kā cilvēki te vispār var dzīvot! Un tas tad prasīja laiku pierast.” (IJ-2)

Intervētajiem jauniešiem tika jautāts arī, kā viņiem pietrūkst no ārzemēm, kurās dzīvojuši. Pētījuma dalībnieki minēja vairākas lietas – gan sadzīviskas, gan arī emocionālas:

- satiksmes organizācija, piemēram, “transporta paredzamība” (tika sniegts Londonas, Kopenhāgenas piemērs);
- atvērta sabiedrība ar liberālām vērtībām, kas pieļauj daudzveidību. Arī atvērtība komunikācijas veidā – lai cilvēki būtu pieklājīgāki un uz komunikāciju vērsti, ne tik noslēgti;
- daudziem pietrūkst iespējas savās ikdienas gaitās pārvietoties ar velosipēdu;
- tika novērtēta iespēja šķirot atkritumus, kas Latvijā ir ierobežota.

Kopumā praktiski visi jaunieši runāja par savu ikdienu kā salīdzinoši veiksmīgi piepildītu. “Tas laikam izklausīsies pārāk optimistiski, bet ir labāk, nekā es biju domājusi! Jo viss ir sakārtojies tā, kā vajag.” (IJ-1) Tomēr nevar ignorēt iepriekš minētās grūtības ar darba atrašanu un pilnīgu integrēšanos sabiedrībā. IJ-16 to skaidro ar iespēju trūkumu:

“Man liekas, ka tas ir vairāk tāds – tev ir jābūt labam cilvēkam, un tev tagad ir jābrauc atpakaļ. Kas ir OK... Bet tām iespējām – viņām arī ir jābūt. Un tām nav jābūt tikai tiem cilvēkiem, kas brauc atpakaļ! Bet arī tiem cilvēkiem, kas ir šeit!”

Saskarsme ar valsts institūcijām

Tā kā viens no šī pētījuma mērķiem ir novērtēt valsts sniegto atbalstu remigrantiem, atsevišķi tika jautāts par pieredzi ar valsts iestādēm atgriešanās procesā.

Pieredze saskarsmē ar Latvijas valsts institūcijām pirms atgriešanās Latvijā jauniešiem ir maza. Tam par iemeslu ne vienmēr bija informācijas trūkums. Kā minēja IJ-1: “Es pat esmu bijusi seminārā, ko rīkoja Ārlietu ministrija. Es esmu informēta par tām iespējām, kas ir. Bet man vienkārši nav nācies, nevajadzēja tās izmantot.”

Īpašs pārcelšanās stāsts bija Brazīlijā dzimušajai jaunietei, kurai tobrīd nebija Latvijas pilsonības (IJ-10). Lai ierastos Latvijā uz dzīvi, viņai bija nepieciešams kārtot vīzu. Iegūt pilsonību nebija iespējams, jo atbilstoši likumam vismaz vienam no vecākiem ir jābūt pilsonim. IJ-10 norāda, ka tas ierobežo trešās un ceturtās paaudzes trimdinieku bērnus naturalizēties. Bija nolemts iegūt mācību vīzu. Tā kā maģistrantūras studijas bija par dārgu, tika nolemts sākt latviešu valodas studijas Valsts valodas centrā, kas arī izsniedz mācību vīzas. Tikai pēc viena drauga atkārtota mudinājuma tika meklēta informācija par iespēju reģistrēties kā latviešu pēcnācējai. Viņa norāda, ka šī informācija bija ļoti grūti atrodamā, specifiskā mājaslapā. Arī angļu valodā par šiem jautājumiem ir mazāk informācijas nekā latviešu valodā. Turklāt Dienvidamerikā, kur ir salīdzinoši liela latviešu diaspora, nav nevienas Latvijas vēstniecības. Latvijas vēstniecība, kas attiecas uz Dienvidameriku, atrodas pāri okeānam – Portugālē. Pētījuma dalībniece minēja arī draudzenes piemēru, kurai konsule Brazīlijā sniedza informāciju, kas nesakrita ar Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes (PMLP) skatījumu par to, vai latviešu trimdas nākamajām paaudzēm pienākas vai nepienākas atviegloti nosacījumi.

Toties visiem intervētajiem jauniešiem ir bijusi saskarsme ar valsts institūcijām pēc atgriešanās Latvijā, un šī pētījuma dalībnieku pieredze ar iestādēm Latvijā ir dažāda.

IJ-1 saskaras ar Valsts ieņēmumu dienestu (VID) kā mikrouzņēmuma nodokļa maksātāja un ļoti pozitīvi novērtē iespēju visu nepieciešamo nokārtot elektroniskajā vidē. Tomēr citu pētījuma dalībnieku pieredze nav tik pozitīva. Savukārt IJ-12 pirms emigrācijas bija nodibinājusi biedrību, bet nekad netika iesniegusi gada pārskatus VID,

jo biedrība bija neaktīva. Šajā periodā VID tika sūtījis brīdinājuma vēstules uz adresi Latvijā, kuras viņa nesaņēma, jo tajā laikā neuzturējās Latvijā. Situācija būtu atrisinājusies citādi, ja VID būtu lietojis elektronisku komunikāciju. Rezultātā pēc atgriešanās Latvijā pirmā pieredze saskarsmē ar VID ir par sodu, kas uzlikts par neiesniegtajiem gada pārskatiem: “Saņēmu vēstuli ar tekstu, ka mana nedarbojošās biedrība apdraud valsts budžeta izveidošanu. Un man bija tāds – ko?!” (IJ-12)

IJ-2 bija saskarsme ar Nodarbinātības valsts aģentūru (NVA). Pēc atgriešanās no prakses darba Briselē jaunieta neilgu laiku strādāja NVO. Kamēr tika meklēts jauns darbs, viņa nokārtoja bezdarbnieka statusu NVA, bet sniegtās konsultācijas vērtē kā zemas kvalitātes:

“Principā viņi man nevarēja palīdzēt. Tā kā es zināju, kur man meklēt darbu un kā... Es biju uz viņu piedāvāto karjeras konsultāciju, bet man likās, ka es varētu konsultēt to konsultantu. Jo viņa man arī pati pateica: “Pārsvārā pie manis nāk cilvēki, kurus man jāpierunā pabeigt vidusskolu. Un man nav īsti, ko tev teikt”... Nu jā, NVA nevarēja man palīdzēt, jo nebiju viņu mērķa grupa.”

Kā tika atzīts vienā no intervijām, NVA privāto darba devēju vidū ir zema reputācija, NVA saistās ar zemas kvalifikācijas darba vietu sludinājumiem un zemu kvalificēta darbaspēka piedāvājumu, tādēļ salīdzinoši mazs īpatsvars visu darba sludinājumu nonāk NVA. Ir izveidojusies situācija, ka ir jāzina, kur tiek publicēti darba piedāvājumi kvalificētiem speciālistiem. Remigrantiem bez šādām specifiskām zināšanām par vietējiem rekrutācijas kanāliem var būt grūtāk atrast labu un savai profesijai atbilstošu darbu Latvijā. Arī intervijā ar *Your Move* vadītāju tika minēts, ka uzņēmums radies no nepieciešamības palīdzēt satikties profesionāļiem un darba devējiem, kas meklē kvalificētus speciālistus.

Vienai no pētījuma dalībniecēm nācās Eiropas Savienībā iegūto izglītības dokumentu pielīdzināt Akadēmiskās informācijas centrā. Pats process nebija sarežģīts, kaut gan ilgs (vairāk nekā mēnesi) un dārgs. Viņa izteica neizpratni, ka bija jāmaksā 40 eiro, lai pierādītu Eiropas Savienībā iegūtās izglītības atbilstību. Jāuzsver, ka arī pētījumā par Latvijas diasporas zinātnieku tīklošanos izglītības dokumentu pielīdzināšanas process Latvijā tika vērtēts kritiski (Bela et al., 2018).

Savukārt IJ-14 vēlējās iesniegt projektu konkursā “Atgriešanās grants”. Konkursa nosacījumi paredz, ka dalībnieks nedrīkst būt deklarēts Latvijā. IJ-14, tāpat kā ļoti

daudzi emigranti, joprojām bija deklarēta Latvijā, tāpēc šim konkursam nevarēja pieteikties, kaut arī astoņus gadus ir pavadījusi ārzemēs. Daudziem Latvijā deklarētā dzīvesvieta ir būtiska simboliska saite ar dzimteni, kas uztur domu par atgriešanos. Latvijā deklarētā adrese var noderēt arī dažādu praktisku jautājumu kārtīšanai, kā, piemēram, piesakot bērnu rindā bērnudārzā, ģimenei vēl esot emigrācijā. Tāpēc ir ļoti pozitīvi vērtējamas izmaiņas likumdošanā, kas ļauj saglabāt arī Latvijā deklarētu dzīvesvietu.

Daži pētījuma dalībnieki bija saskārušies ar Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijas remigrācijas koordinatoru. Kamēr Latvijas vērtību forumos remigrācijas koordinators darbs tika parādīts no vislabākās puses, intervētie jaunieši nesastapās ar atsaucīgu attieksmi. Iespējams, tāpēc, ka remigrācijas koordinatori pamatā strādā ar ģimenēm ar bērniem, kuras vēlas atgriezties, vai arī jaunieši varbūt uzdeva jautājumus kādā sevišķi noslogotā darba cēlienā. IJ-7 elektronisko komunikāciju uzsāka personiskās intereses, nevis nepieciešamības dēļ un koordinators darbu vērtē kritiski:

“To es īpaši vēlos pieminēt. Es aizrakstīju šim mentoram [...]. Un jāsaka godīgi – man bija ļoti negatīva šī pieredze. Jo, pirmām kārtām... Es domāju, ja tā ir tāda institūcija, kas vēlas, lai atgrieztos cilvēki atpakaļ, tad, pirmām kārtām, būtu jāievēro elementāra pieklājība. Tas ir – rakstot e-pastus, rakstīt ar lieliem un maziem burtiem. Un “ar cieņu” un “labdien”, kas, diemžēl, netika ievērots. Un arī vispār nekāda palīdzība faktiski netika sniegta. Jo bija jautājums: “Kādēļ jūs vēlaties atgriezties?” un “Kas jūs tieši interesē, lai atgrieztos?” Un šajā gadījumā es norādīju, ka tas ir darbs. Un es domāju, ka šajā gadījumā varēja norādīt vismaz saites... Bet nekāda atbilde neatnāca atpakaļ... Un tad es domāju: ja tā strādā ar cilvēkiem, kuri vēlas atgriezties, tad tur vispār nekas nesanāks beigās.”

Arī IJ-15 norādīja uz neizdevušos komunikāciju ar remigrācijas koordinatoru: “Biju dzirdējis par remigrācijas koordinatoriem. Vēl pirms atbraukšanas aizrakstīju Pierīgas, ja nemaldos, koordinators ar jautājumu par latviešu valodas kursiem otrai pusītei. Doma bija, ka viņa varētu mācīties, kamēr vēl nav atradusi darbu. Atbildi gaidu vēl šodien.”

Sociālās apdrošināšanas un sociālo pabalstu jautājumi ir būtiski visiem, kuri atgriežas (vai pārceļas) uz dzīvi Latvijā pēc ilgāka ārvalstīs pavadītā laikā. Smagnēja komunikācija ar valsts iestādēm ir tipisks IJ-10 piemērs. Pētījuma dalībniecē

sazinājusies ar Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūru (VSAA) jautājumā par pensijas uzkrājumu pārseni. VSAA darbinieki atbildēs atsaukušies uz konkrētiem dažādu likumu pantiem. Latviešu trimdinieku pēcnācējam, kuram pirms tam nav bijusi nekāda saskarsme ar Latvijas likumdošanu, šāda komunikācija neviesa nekādu skaidrību. Juridiskā valoda ir komplicēta un grūti saprotama pat Latvijas iedzīvotājiem. Ieteikums valsts iestādēm jautājumus klientiem skaidrot cilvēcīgā, saprotamā ikdienas valodā jau ir minēts iepriekš veiktos pētījumos.

Kaut arī daudziem VSAA pakalpojumiem var pieteikties elektroniski portālā www.latvija.lv, ne visu iespējams nokārtot attālināti. IJ-8 saskārās ar grūtībām, kārtojot dokumentus ģimenes valsts pabalstam. Atbilstoši Latvijas likumdošanai, ja viens no vecākiem noteiktu laiku ir strādājis ārvalstīs, tad ir nepieciešams iesniegt papildu informāciju. Diemžēl šo informāciju nevar iesniegt elektroniski, bet tikai klātienē rakstiskā veidā, ierodoties Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūrā personīgi un aizpildot vairākas apjomīgas veidlapas. Kā norāda IJ-8, vieglāk būtu visu kārtot elektroniski.

Pārceļoties uz dzīvi no vienas valsts uz citu, cilvēki mēdz pārvest arī savu iedzīvi. IJ-8 arī norādīja uz negatīvu pieredzi saskarsmē ar muitu. Pārvedot mantas no valsts, kas nav Eiropas Savienībā, tomēr ir Šengenas zonā (šajā gadījumā Šveice), pētījuma dalībniekam vislielākās grūtības radās tieši uz Latvijas robežas. Komplicētā birokrātiskā procesā nācās pierādīt, ka pārvedamās lietas patiešām pieder viņam. Bija nepieciešams uzrādīt darba līgumu, īres līgumu, darba pārtraukšanas apliecību, kā arī citus dokumentus.

Divi respondenti (IJ-12 un IJ-15) norādīja uz sarežģījumiem saistībā ar uzturēšanās atļaujām partneriem, ja attiecības nav reģistrētas. Kā norādīja IJ-12, piemēram, Kanādā cilvēki var pierādīt savu partnerattiecību statusu un ilgumu, parādot biles, saraksti, kopīgus rēķinus u. tml. Lai otrs partneris iegūtu uzturēšanās atļauju, pēc šo pierādījumu sniegšanas nav jāprecas, bet ir jāreģistrē kopdzīve. Savukārt Latvijā nav kopdzīves likuma un šādas savienības reģistrēšana līdz ar to tiek liegta. “Gribējām būt kopā, bet, protams, par precībām vēl pārliecības nebija. Bet, lai paliktu šeit – citu variantu nebija.” (IJ-12) Laulības tika izvēlētas kā vieglākais ceļš iegūt uzturēšanās atļauju partnerim. Kā skaidroja IJ-12, otra iespēja ir iegūt darba atļauju. Tomēr arī darba atļaujas kārtošana ir īpaši nosacījumi – amatam ir jābūt salīdzinoši augsta līmeņa, kā arī vakances aizpildīšanai ir specifiski nosacījumi (ja noteiktā laikā no sludinājuma

publicēšanas darbam nav pieteicies neviens no Latvijas, uz vakanci drīkst pretendēt arī citas valsts pilsonis). IJ-12 ļoti detalizēti izskaidroja uzturēšanās atļaujas iegūšanas procesu, ko vērtē kā ļoti negatīvu pieredzi – īsi termiņi, dārga samaksa un lielas rindas. Pirmām kārtām ir ierobežojoši termiņi, kuros ir jānokārto visi dokumenti (iespējamie – 30 dienas, 10 dienas, 5 dienas). Tā kā dažādu apstākļu dēļ (tai skaitā Lieldienu brīvdienu dēļ) iespējamais termiņš bija 5 dienas, tad par šo pakalpojumu nācās maksāt 400 eiro. Pieraksts pie speciālista bija pieejams tikai vairākas dienas pēc izsniegtās uzturēšanās atļaujas derīguma termiņa beigām. Kā risinājums tika piedāvāts ierasties personīgi PMLP birojā Rīgā, kur viņus pieņems rindas kārtībā, ar piebildi – rindas kārtībā dienā pieņem tikai aptuveni 20 cilvēkus. Viņi visu paspēja, un dokumenti tika noformēti. Tomēr viņa izteica sašutumu par to, ka bija jāmaksā tik liela summa par it kā ātrāku un īpašāku pakalpojumu, bet tas viss tika atrisināts, sēžot dzīvajā rindā kā citiem.

Arī IJ-15 radās sajūta, ka tiek darīts viss, lai pēc iespējas atbaidītu cilvēkus, kuri atbrauc dzīvot uz Latviju, bet nav Latvijas pilsoņi. IJ-15 ieskatā PMLP būtu risināms arī jautājums par klientu apkalpošanas speciālistu valodu zināšanām, jo visi satiktie runāja tikai latviešu un krievu valodā, turklāt pakalpojums angļu valodā nebija pieejams PMLP nodaļās ārpus Rīgas, kā arī konkrētajā Rīgas nodaļā ne visi speciālisti pārvaldīja angļu valodu.

IJ-15 sastapās arī ar grūtībām saistībā ar dzīvesvietas deklarēšanu partnerei – cilvēks bez personas koda un bez ID kartes (kuras kārtošana bija ievilkusies) nevar deklarēties elektroniski, bet tikai klātienē, un tas ir maksas pakalpojums.

Kopumā pēc adaptācijas perioda un pat pēc piedzīvotajām grūtībām jaunieši atgriešanos (pārcelšanos uz dzīvi Latvijā) nenožēlo. “Es uzskatu, ka Latvijā viss ir iespējams, un nepiekrītu tiem viedokļiem, ka valstī viss ir slikti.” (IJ-1)

JAUNIEŠU NĀKOTNES PLĀNI

Lielākā daļa intervēto jauniešu norādīja, ka savu nākotni redz Latvijā, it īpaši saistībā ar ģimenes veidošanu. Viņi atzina, ka ir iespējams īslaicīgi doties uz citām valstīm – piemēram, mācību vai salīdzinoši īslaicīgas peļņas nolūkos. “Kā es vienmēr saku: “Es aizbraucu, lai atgrieztos.” Pat ja es kaut kur aizskriešu, es zinu, ka es atgriezišos Latvijā.” (IJ-1)

Iedvesmojoši likās IJ-4 un IJ-14 plāni dzīvot, lai uzlabotu ne tikai savu, bet arī plašākas sabiedrības labklājību:

“Jo, tur dzīvojot, man vienmēr bija sajūta, ka es dzīvoju sev, un tas labums būs man un varbūt ģimenei vai tuvākiem draugiem. Vairāk nevienam! Bet tomēr, domājot, kur es strādāšu šeit, man bija sajūta, ka tas būs kaut kas vairāk. Ka tas nebūs tikai sev, bet arī uzlabos dzīvi citiem cilvēkiem.” (IJ-4)

Arī intervijā ar *Your Move* vadītāju uzsvērts, ka vēlas atstāt pozitīvu nospiedumu, piedalīties Latvijas izaugsmē ar savu darbu un ieguldījumu.

IJ-10 pastāstīja, cik ļoti aktīvi cenšas stāstīt par to, ka Latvijā dzīve ir laba. Piemēram, lielajās valstīs cilvēkiem ir grūtāk izsisties, kaut ko mainīt, savukārt Latvijā tas ir vieglāk sasniedzams. Tāpat, viņasprāt, stereotipiskie viedokļi par to, ka Latvijā ir slikta dzīve un te nav, ko darīt, nav patiesi. IJ-11 savu devumu arī redz tajā, ka varētu veicināt sabiedrības izglītošanu par iespējām, kā attīstīt sevi kā personu un profesionāli. Viņu vienīgi uztrauc apkārtējo cilvēku skepse par to, ka viņa dzīvo šeit un kāpēc viņa vispār vēlas kaut ko darīt, it īpaši tad, ja kādā brīdī atkal dosies prom. Tomēr IJ-11 norāda, ka nav jābūt “īstenam patriotam un jādzīvo tikai Latvijā, lai sniegtu ieguldījumu savas valsts attīstībā”.

IJ-5 plāno turpmāko gadu vai divus meklēt doktorantūras studiju iespējas Skandināvijā. Pēc doktorantūras studijām ārvalstīs IJ-5 vēlas atgriezties Latvijā un savu profesionālo karjeru veidot šeit. IJ-6 apgūst profesiju, kur kvalifikācijas iegūšanai papildus ir jāiegūst psiholoģijas vai pedagoģijas grāds. Viņa ir nolēmusi pēc studijām Latvijā atkal doties uz Igauniju, kur pedagoģijas grādu var iegūt gada laikā, nevis kā Latvijā – divos gados. Pēc grāda iegūšanas viņa plāno atgriezties.

Daži jaunieši pieļauj iespēju atkal emigrēt, ja apstākļi mainītos. Viņi sevi redz kā mobilus pasaules pilsoņus: “Man nepatīk, kā runā par kaut kādiem pazaudētajiem cilvēkiem... Jo cilvēki var aizbraukt, var atgriezties. Tas viss var mainīties!” (IJ-2) IJ-16 sevi redz lielā starptautiskā institūcijā (kā Eiropas Savienība vai Apvienoto Nāciju Organizācija), tomēr pieļauj iespēju, ka šī nostāja var mainīties: “Sākot no savas atgriešanās, es iedevu Latvijai divus gadus. Un tad jau redzēs, kas notiks.”

PIRMSPENSIJAS UN PENSIJAS VECUMA CILVĒKU ATGRIEŠANĀS PIEREDZE

Pirmspensijas un pensijas vecuma cilvēku emigrācijas iemesli

Atšķirībā no jauniešiem, 50+ gadu vecuma grupā kā galvenais iemels emigrācijai vai ilgākai palikšanai ārzemēs minēta 2008. gada ekonomiskā krīze. Tā, piemēram, IP-1 norādīja, ka devusies uz Norvēģiju, lai iegūtu vēl vienu augstāko izglītību sev

interesējošā jomā. Tomēr tad, kad pasaulē un arī Latvijā iestājās ekonomiskā krīze, lielākā daļa paņīnu no Latvijas ieteica viņai palikt Norvēģijā un atrast tur darbu: “Man bija drausmīga sajūta, kad iestājās dižķibeļi. Jo tad es reāli sapratu, ko nozīmē trimda. Un es reāli sapratu, kā jutās tie cilvēki, kuri pēc kara bija spiesti aizbraukt.”

Kopumā ir vairāki iemesli, kāpēc notika emigrācija.

- Politiskie faktori. No septiņām intervētajām personām trīs bija trimdas latvieši, tāpēc viņu gadījumā nevar runāt par emigrēšanu un tad atgriešanos Latvijā, jo tā bija pārceļšanās uz dzīvi Latvijā. Viņu vecākiem emigrācijas iemesls bija bēgšana no kara un okupācijas.
- Ekonomiskie faktori. IP-4 skaidroja, ka devusies uz ārzemēm peļņas nolūkos, jo bija likvidēta zemnieku saimniecība un nebija darba, turklāt bija nepieciešams iegādāties dzīvokli. Darbu ārvalstīs atrada caur privātu darbā iekārtošanās aģentūru, kas palīdzēja arī citiem viņas pilsētā.
- Ģimenes faktori. IP-3 emigrēja, dodoties līdzī savam vīram, kura vecāki bija trimdas latvieši.
- Ekonomisku un personisku faktoru kombinācija. IP-5 norādīja, ka būtisks iemesls pārcelties uz Kanādu bija naudas pelnīšana, lai nomaksātu parādus. Tomēr būtiskākā bija vēlme iemācīties gleznot, un to viņa apguva ar sava paņīnas atbalstu.

Kopumā var secināt, ka, līdzīgi kā jauniešiem, arī pirmspensijas vecuma cilvēkiem emigrācijas iemesls ir ne tikai darba nolūki, bet arī izglītība un pašattīstība.

Pirmspensijas un pensijas vecuma cilvēku ikdiena emigrācijā

Pētījuma dalībnieki, kuri dzimuši Latvijā, minēja, ka iedzīvošanās jaunajā mītnes zemē pēc emigrācijas bijusi diezgan ātra un viegla, jo apkārt bija labi un atbalstoši cilvēki. Iekārtoties palīdzēja tas, ka viņiem bija darbs, vai arī paņīnas, kuri jau tur dzīvoja. IP-1 un IP-3 emigrēja kopā ar saviem bērniem. Abas intervētās personas norādīja, ka bērni iedzīvojās jaunajos apstākļos salīdzinoši ātri – vienīgi sākumā bijušas problēmas apgūt vietējo valodu.

Tāpat kā lielākajā daļā gadījumu jauniešu intervijās, arī šajā vecuma grupā cilvēki, kuri emigrēja darba nolūkos, jau iepriekš zināja savu paredzamo darbu. IP-4 darbu sāka jau nākamajā dienā pēc ierašanās – darbs bija lauksaimniecībā. Kā minēts iepriekš, viņas mērķis bija nopirkt dzīvokli, un to viņa varēja izdarīt jau otrajā emigrācijas gadā, tomēr kopā ārvalstīs nostrādāja 15 gadus, jo aizvien parādījās jaunas vajadzības un bija

nepieciešams palīdzēt ģimenei. Viņas ikdiena bija darbs, bez brīvdienām. Tādā ritmā viņa strādāja deviņus mēnešus gadā un ziemas sezonas trīs mēnešu atvaļinājumu pavadīja Latvijā. Arī IP-1 un IP-5 ikdienas lielāko daļu veidoja darbs, tomēr viņām bija iespēja veltīt laiku saviem hobijiem un izglītībai – piemēram, IP-5 uzlaboja gleznošanas prasmes, apgūstot tās pie laba paziņas, latvieša, kurš jau dzīvoja Kanādā.

Kad cilvēki pārceļas uz dzīvi citā valstī, viņiem līdzī brauc arī ģimenes locekļi. IP-1 un IP-3 emigrēja ar saviem bērniem. Abas pētījuma dalībnieces uzsvēra, ka atkal iedzīvoties Latvijā ir bijis daudz grūtāk. IP-1 dēls ir atgriezies un iekārtojies uz dzīvi Rīgā, bet IP-3 bērns emigrēja atpakaļ uz ASV un tagad strādā lielā kompānijā.

IP-2, IP-6 un IP-7 kā latviešu trimdas pārstāvjiem ikdienas dzīvi ārzemēs veidoja skolas laiks bērnībā, augstākās izglītības iegūšana jaunībā, savas ģimenes izveidošana, darbs un hobiji. Interesanti, ka visi trīs trimdas latvieši jau bija migrējuši ārpus Latvijas. Tā, piemēram, IP-2, kura ir piedzimusi ASV, pēc augstskolas pabeigšanas pārcēlās uz Eiropu, Vāciju, kur uzauga viņas bērni. Viens no viņas bērniem jau ir pārcēlies uz dzīvi Latvijā.

Savukārt IP-6 un IP-7, kuri abi dzimuši Vācijā, sākotnēji bija savs migrēšanas stāsts (IP-6 neilgu periodu dzīvojusi Austrālijā). Tomēr pēc iepazīšanās Anglijā un kopdzīves uzsākšanas savu ģimenes dzīvi viņi veidoja Vācijā. Vēlāk IP-7 darba nolūkos abi emigrēja uz Beļģiju.

Trimdas pārstāvju ikdienas pieredze tuvāk aplūkota nākamajā apakšnodaļā saistībā ar vēlmi uzturēt saikni ar Latviju, jo tieši saiknes saglabāšana un piederības uzturēšana visas dzīves laikā ir būtiskākie faktori, kas ietekmē pārcelšanos uz Latviju.

Saiknes ar Latviju saglabāšana

Arī šai vecuma grupai tika jautāts, vai, dzīvojot ārpus Latvijas, bija iespēja piedalīties diasporas latviešu dzīvē un vai šī iespēja tika izmantota, kā arī, kādos veidos tika uzturēta saikne ar Latviju. IP-1 stāstīja, ka komunicējusi ar latviešiem un arī piedalījusies latviešu biedrības organizētajos pasākumos, tomēr labākas attiecības viņai izveidojās ar norvēģiem. Šo situāciju viņa skaidro ar to, ka latviešiem Norvēģijā galvenais mērķis ir pēc iespējas vairāk nopelnīt. “Tas arī saprotams, jo tādēļ viņi uz turieni brauca.” Bet tas arī ietekmēja komunikāciju un socializēšanos, jo cilvēkiem paliek mazāk laika, lai uzturētu attiecības un palīdzētu citiem – IP-1 norādīja, ka norvēģi bija izpalīdzīgāki un laipnāki nekā latvieši. IP-1 minēja, ka viņa kopā ar vēl

vienu latvieti aktīvi darbojusies Norvēģijas-Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kamerā – mēģinājusi palīdzēt latviešu uzņēmējiem risināt mārketinga jautājumus. Aktīvi latviešu diasporas dzīvē iesaistījās arī IP-3, kura pat sadarbībā ar vietējām kopienām un Amerikāņu biedrību ir izveidojusi latviešu skolu savā pilsētā. Viņai un vīram bijis būtiski uzturēt šīs saiknes, kā arī tajās pēc iespējas iesaistīt savu bērnu.

Interesanti, ka IP-3 vēlējās norādīt uz, viņasprāt, nepatieso priekšstatu: ASV “vecā trimda” izturas neiecietīgi pret “jauno trimdu”. IP-3 skaidro, ka palīdzība tiek sniegta un tās pamatā noteikti ir kara laikā piedzīvotais un izpratne par to, kā ir, kad kaut kā trūkst. Līdz ar to ASV ir izveidojies diezgan plašs latviešu tīkls, kuri savā starpā sazinās, lai sniegtu palīdzību jauniebraucējiem iedzīvošanās procesā.

IP-5 norādīja, ka viena no galvenajām komunikācijām viņai bija ar draugu latvieti, kurš viņai mācīja gleznot. Tāpat ilgāku laiku viņa bija deju kolektīva dalībniece un ar to bija atbraukusi uz Dziesmu un deju svētkiem 2013. gadā. Viņa bija spiesta pārtraukt dalību kolektīvā tikai tāpēc, ka pārcēlās uz citu dzīvesvietu, kas ir ļoti tālu no kolektīva. Vēl viena atsevišķi minama saskarsme bija ar latviešu ģimeni, kurā viņa strādāja. Tomēr, kā viņa norāda, tā bija viena no negatīvākajām pieredzēm, strādājot Kanādā. Līdz galam viņa nevarēja izskaidrot, kāpēc, taču attieksme bijusi diezgan nievājoša, un viņai nācies atteikties no šī darba.

Trimdas latviešu pieredzē būtiski ir, kā ģimenē uzturēta interese un veidota mīlestība pret Latviju. Kā minēja IP-2, ASV viņa dzīvojusi ļoti latviskā vidē, ko var raksturot kā dzīvošanu divās paralēlās pasaulēs – viena realitāte bija ASV kā valsts un nācijas veidotā ikdiena, bet otrā bija latviešu kopienas veidotā pasaule ar latviešu skolām, teātri, kultūras pasākumiem. Pie tam viņa norādīja, ka viņu vienmēr pārsteidzis tas spars un spēks, ar kādu latviešu diaspora darbojas un tīklojas. Viņai latvietības uzturēšanā ļoti būtiskas bija grāmatas latviešu valodā. Laikā pirms globālā interneta tīkla grāmatu lasīšana bija veids, kā iegūt informāciju, apgūt valodu, attīstīt izpratni par latviskumu.

IP-2 ir bijusi iesaistīta dažādās ar diasporu saistītās organizācijās, tai skaitā vadījusi latviešu skolai līdzīgu organizāciju, kur darbs noritēja sestdienās ar trīs bērnu vecuma grupām. Stundu laikā tika mācīta valoda, vēstures fakti. IP-2 norādīja, ka varbūt ne viss notiek tik nopietni, kā gribētos (piemēram, zīmēšana), tomēr saiešana kopumā ir ļoti būtiska. Bet viņa arī norādīja, ka ļoti būtiski ir mazo bērnu dziedāšanas un dejošanas kolektīvi, jo tajos vecāki daudz mērķtiecīgāk vēlas iemācīt saviem bērniem latviskās

vērtības. Tomēr tanī pašā laikā, kā viņa secina, tas ir uz kādiem diviem gadiem, jo tad bērna dzīvē ienāk citas intereses, ar latviešu kultūru jau mazāk saistītas.

Vērtīgs liekas IP-2 viedoklis, kas saskan ar iepriekš izskanējušo IJ-10 komentāru par komunikācijas ar diasporu veidu, pareizāk sakot – valodu. Arī IP-2 norādīja, ka lielā Latvijas diasporas politikas veidotāju kļūda ir tāda, ka komunikācija notiek praktiski latviešu valodā. Tomēr jāņem vērā, ka par latviešiem mēs varam uzskatīt arī tos cilvēkus, kuri vairs nav dzimuši un auguši Latvijā, bet gan jau svešumā.

IP-6 un IP-7 arī atsaucas uz latvisko audzināšanu ģimenē: latviešu valoda bijusi vienīgā ģimenes sarunās; stāsti par Latviju kā vecāku dzimteni, kuru nācies pamest; kultūra, kuru vecāki centušies iemācīt ar grāmatu, mūzikas un citu kultūras elementu palīdzību. IP-7 stāstīja par to, kā veidojusies viņa izpratne par Latviju kā par dzimteni, kaut nav Latvijā dzimis un līdz konkrētam brīdim nav arī to apmeklējis. “Mums ģimenē runāja tikai latviski... Un kopumā tur bija tā latviskā dzīve. Bet tad rodas tas jautājums – cik ilgi var dzīvot tikai tādā emocionālā ziņā?... Galu galā gribējās redzēt, kāda ir tā zeme, par kuru tavi vecāki ir sapņojuši.” Arī IP-6 stāstīja par savu emocionālo jūtu aizvien lielāku attīstību, kas nāca no vecāku stāstiem par Latviju kā skaistu zemi, dzimteni. Gan IP-6, gan IP-7 uzauguši latviskā vidē, kur ģimenē vecāki runāja latviski, lasīja latviešu grāmatas, pasakas. Latviešu vidē viņi centās audzināt arī savus bērnus.

IP-6 un IP-7 ir sākuši braukt uz Latviju atmodas laikā, kad sāka iepazīt Latvijā dzīvojošos radus. Tas radīja īpašāku saikni un vēl lielāku interesi par Latviju. IP-6 minēja, ka ir sev jautājusi: “Bet kur ir manas mājas?” Atbilde bija doma par Latviju kā mājām, kur kādreiz pārcelties uz dzīvi.

Ir jāsecina, ka IP-2, IP-6 un IP-7 piemēri parāda, kā audzināšana ģimenē var ietekmēt cilvēka attieksmi pret valsti. Tiek radīta izpratne par savu latvietību un Latvijas nozīmi tajā.

Grāmatas savu nozīmi nav zaudējušas arī mūsdienās – uz to norādīja IP-4, jo viņa ar darba biedriem no Latvijas, braucot no mājām atpakaļ uz Angliju, veda grāmatas, ar kurām savā starpā mainījās. Tomēr smagais, intensīvais darbs (nebija nevienas brīvdienas) liedza iespēju svinēt nacionālos svētkus. Taču liela daļa viņas kolēģu bija latvieši, tāpat viņa regulāri sazvanījās ar ģimeni Latvijā un apjautājās gan par viņiem pašiem, gan par Latvijā notiekošo.

Kopumā var secināt, ka visas intervētās personas ārvalstīs uzturēja ciešu saikni ar latviešu diasporu un ar Latvijā palikušajiem.

LĒMUMS PAR ATGRIEŠANOS LATVIJĀ

Tāpat kā jauniešiem, arī visiem pētījuma dalībniekiem 50+ gadu vecuma grupā atgriešanās bija izsvērts lēmums. Tika minēti dažādi iemesli, kas pamudināja pieņemt lēmumu par atgriešanos Latvijā vai pārcelšanos uz Latviju.

- Iespēja atgriezties vecāku dzimtenē. Visi trīs trimdas latvieši norādīja, ka ir audzināti ar latviskām vērtībām un praktiski jau kopš agras jaunības dzīvojuši ar apziņu, ka reiz pārcelsies uz dzīvi Latvijā.
- Pensijas sniegtā brīvība. Kā izteicās IP-2: “Nu tagad man ir laiks spēlēt to spēli, kas saucas Latvija.” Brīvība no algota darba ļauj izmēģināt dzīvi Latvijā. Kā jau minēts iepriekš, visi trimdas latvieši zināja, ka reiz dzīvos Latvijā. Tomēr, kā norādīja IP-2, viņa paredzēja, ka pārcelšanās un iedzīvošanās būs grūtāks un ilgstošāks process, un laiks tam radās tikai pēc došanās pensijā.
- Vēlme strādāt savā profesijā. IP-1 norādīja, ka viņa nespēja strādāt savā pamatprofesijā, jo Norvēģijā ļoti šaurā lokā tiek ielaisti tikai paši norvēģi.
- Parādu nokārtošana un ekonomisko grūtību atrisināšana. IP-1 nomaksāja savu parādu par studiju maksu Norvēģijā. Šis gan nav tipiskākais piemērs, jo lielākoties parādu nokārtošana ir saistīta ar kredītiem, kas pirms krīzes ņemti Latvijā. Savukārt IP-4 nopelnīja dzīvoklim un varēja segt izdevumus par citām vajadzībām, atbalstīt ģimeni.
- Pietrūkst māju sajūtas un ir nepieciešamība būt starp savējiem. Latvijā dzimušie respondenti minēja, ka viņi citā valstī jutušies kā svešinieki. Šo sajūtu pasvītvoja arī atšķirīga attieksme pret savējiem un imigrantiem – kā novēroja IP-1, norvēģi iebraucējiem par noteiktu darbu maksāja mazāk nekā par to pašu darbu maksātu norvēģiem.
- Labvēlīga apstākļu sakritība, kas ļāva lēmumu par atgriešanos neatlikt uz vēlāku laiku. IP-3 norādīja, ka, jau braucot prom, viņi zinājuši, ka vēlas atgriezties. Atgriešanos veicināja vairāku apstākļu sakritība gan privātajā, gan profesionālajā dzīvē.
- Rūpes par novecojošiem tuviniekiem. IP-4 atgriezās, lai aprūpētu savu māti, par kuru pirms tam rūpes uzņēmas viņas bērns.

Kopumā intervētās personas secināja, ka lēmums bijis salīdzinoši viegls, jo, pat ja kaut kādā mērā atgriešanos noteica nepieciešamība, tomēr pats process nav bijis grūts.

Savukārt, runājot par lēmuma pieņemšanai vajadzīgo laiku, var secināt, ka praktiski visiem izlemt bija daudz grūtāk nekā jauniešiem, kuri izlēma atgriezties pat pāris nedēļu laikā. Vecākā gadagājuma respondentu grupā lēmuma pieņemšana prasīja daudz vairāk laika.

PIRMSPENSIJAS UN PENSIJAS VECUMA CILVĒKU ATGRIEŠANĀS LATVIJĀ

Tāpat kā jauniešiem, arī pirmspensijas un pensijas vecuma grupas respondentiem tika jautāts par atgriešanās procesu, kā arī par pieredzi ar valsts atbalstu vai komunikāciju ar valsts institūcijām. Kopumā pieredzes valsts sniegto pakalpojumu izmantošanā un komunikācijā ar valsts iestādēm ir negaidīti līdzīgas.

Atgriešanās un adaptācijas process

IP-2, runājot par pārcelšanos, interesanti izmantoja jēdzienu “atsakņošanās” – ir jāatstāj dzīve, kas veidota iepriekš citā zemē, un jāiesakņojas jaunā vietā – šoreiz Latvijā.

Tāpat kā jauniešiem, arī pirmspensijas vecuma cilvēkiem būtiskākais nosacījums iedzīvošanās un labas dzīves uzsākšanai Latvijā ir darbs. Jāsecina, ka šoreiz laba darba atrašana, it īpaši profesijā, ir stipri apgrūtināta. Kā skaidroja IP-1:

“Un vēl viena lieta, ko es redzu Latvijā... Kas mums visiem tā jādomā, un tas tā nav vecajā pasaulē... Mums ir ļoti izteikti amerikanizētā vide šeit. Mums visur vajag jaunus cilvēkus. Mums pieredze nav vērtība. Un tas nav forši. Ja mēs, piemēram, paskatāmies, ka televīzijā tikai jauni cilvēki. Piemēram, es skatījos Norvēģijas televīziju, un tur bija ļoti daudz cilvēku uz 50, 60 gadiem... Un mums arī saka, ka darbs ir, bet darbinieku nav... es te vienā brīdī izsūtīju savu CV – nu tad jāsaka: “Nevajag!”... Latvijā neskatās uz cilvēku ar zināšanām, uz pieredzi kā uz resursu.”

Šo pašu situāciju konstatēja arī IP-5, jo viņa tagad strādā darbu, kas saistās ar telpu uzkopšanu. Tāpēc arī viņa apsver iespēju nākotnē pārcelties atpakaļ uz Kanādu:

“Jo es redzu iespēju tur sevi realizēt – gan ar gleznošanu, gan, ja man vajag, ar kādu piestrādāšanu. Jo tur es neesmu veka. Šeit es tieku uzskatīta par vecu. Man pat nepaskatīsies virsū. Un pat nepajautās, ko es māku, kāda ir mana pieredze. Nevienam nav interese par cilvēkiem, kuri ir tuvu pensijas gadiem. Jo viņi ir veci. Un ir uzskats, ka viņi ir nelietojami, jo viņi neko vairāk neprot kā lidot ar slotu [slaucīt grīdas, uzskatīt – pētnieku piezīme] vai mazgāt traukus... bet tur tu vecs skaities pāri 70.”

Tomēr tanī pašā laikā IP-1 pozitīvi novērtē Biznesa inkubatoru, kur viņa ir iesniegusi dažus projektus, gūstot iespēju attīstīt savu individuālo uzņēmējdarbību. Savukārt IP-4 norādīja, ka tagad nodarbojas ar rokdarbiem, bet iztiku nodrošina darbā Anglijā veidotie iekrājumi.

Atbildot uz jautājumu par līdzcilvēku attieksmi un atbalstu, visas intervētās personas norādīja, ka it īpaši ģimenes atbalsts ir bijis liels. Tomēr, piemēram, IP-1 atzīst, ka sarunās ar attālākiem paziņām, kam ir augstākā izglītība un labs darbs, saskārusies ar neizpratni par to, kāpēc viņa ir atgriezusies.

Savukārt IP-5, runājot par atbalstu no sabiedrības un arī no valsts puses, minēja šādu novērojumu: cilvēki, uzzinot, ka viņa ir strādājusi Kanādā, pieņem, ka viņa nopelnījusi lielu naudu, ar kuru tad tagad var justies droši un labi dzīvot Latvijā. Tomēr viņas pamatdarbība bija māksla, kā arī bija nepieciešams nomaksāt parādus, un naudas iekrājumi nav izveidoti. Līdz ar to šāda attieksme nav patīkama.

IP-2 norādīja uz atšķirību starp sadarbību starp latviešiem Latvijā un latviešiem Vācijā: “Tas sociālais tīkls šeit mazāk funkcionē nekā Vācijā. Bet tur bija tāda sajūta, ka tur kāds kaut ko kārtos [kādu problēmu, kas skar lielāku cilvēku kopu – pētnieku piezīme]. Šeit man nav tādas sajūtas.”

Arī pirmspensijas un pensijas vecuma pētījuma dalībnieki norādīja uz krievu valodas nozīmi darba tirgū un arī sabiedrībā. Tas apgāž stereotipisko uzskatu, ka krievu valodas neprašana ir raksturīga tikai jaunai paaudzei, jo arī “vecās diasporas” cilvēki nemāk krievu valodu. IP-6 un IP-7 izteica nožēlu, ka nepamatotu pieņēmumu dēļ, pēc daudzu cilvēku domām, vecāki cilvēki noteikti māc krievu valodu. Viņi ir saskārušies ar situācijām, kad veikalā pārdevējs nevēlas pāriet uz latviešu valodu, jo viņam ir priekšstats, ka gan jau viņu saprot. Bet viņiem kā trimdas latviešiem, kuri ir izauguši un dzīvojuši ārpus Padomju Savienības, krievu valodas zināšanu nav.

Saskarsme ar valsts institūcijām

IP-3 sniedza savu viedokli par valsts politiku diasporas jautājumā:

“Ir tā, ka Latvijas valdība baigi guļ... Jo tajā galā, kamēr vien sirds pukstēs, tas karogs būs mastā. Bet nu guļ Latvijas valdība un ir aizgulējusies. Piemēram, kad mēs atgriezāmies 2015. gadā, mēs domājām, ka mums vismaz ceļa naudu atmaksās. Bet, kad mēs aizgājām uz imigrācijas lietu departamentu, mums pateica, ka nē, jo vēl nav

taču likums pieņemts... Varbūt šādi akadēmiski soļi [norādot uz veicamo pētījumu – pētnieku piezīmi] ir, bet tādi īsti valstiski soļi nav sperti... Valsts nav neko darījusi, lai cilvēki tiešām atgrieztos. Nevar tautai vienkārši prasīt – brauciet šurp... Jo ir jādomā! Ja nedomās, tad vēl nākamo paaudzi jau diez vai pavilks.”

IP-3 vēl piebilda: “Nu labi, mēs atbraucām! Bet es jums teikšu godīgi, ka es nekad neesmu dzīvojusi tik trūcīgi kā tagad.” Viņa arī pastāstīja par gadījumiem, kad bija jāpazemojas, lūdzot konkrētam pakalpojuma sniedzējam atlikt iespēju samaksāt rēķinu, jo tobrīd nebija pietiekamu finansiālo līdzekļu. Viņas ierosinājums būtu izveidot, piemēram, pašpalīdzības fondu, no kura cilvēks varētu aizņemties naudu tieši gadījumos, kad ir remigrējis uz Latviju. Līdzekļu atdošana, pirmkārt, notiktu tad, kad tas būtu iespējams, otrkārt, bez papildu procentiem, ko parasti uzliek bankas.

Vēl viņa piebilst: “Ja jau tagad tā aicina, kā vēl piecus gadus atpakaļ nebija, tad valstij ir jābūt gatavai sagaidīt šos cilvēkus.” Tātad valsts uzsaukums cilvēkiem atgriezties ir sadzirdēts, tomēr organizatoriskā ziņā vēl ne viss ir sagatavots un jūtams atbalsta trūkums, kas mazina cilvēkos sajūtu par to, ka viņi tiek gaidīti atpakaļ Latvijā.

IP-1 bija saskarsme ar remigrācijas koordinātoru. Viņas novērtējums saskan ar iepriekš jauniešu sniegto vērtējumu, vienīgi darba kvalitāte un sniegtā informācija tika vērtēta vēl kritiskāk. IP-1 ierosināja, ka šajā konsultatīvajā iestādē būtu jāstrādā cilvēkiem, kuri paši ir no diasporas. Tas varētu veicināt lielāku izpratni un interesi palīdzēt.

Tāpat kā jauniešiem, arī šajā vecuma grupā sarakste ar valsts iestādēm tika vērtēta kā apgrūtināša, jo atbildes veidotas kā citāti no likumiem un Ministru kabineta (MK) noteikumiem. Šie vērojumi pilnībā sakrīt ar rezultātiem, kas iegūti pētījumā par komunikāciju ar diasporu. Pētījuma dalībniekiem dažreiz ir bijusi sajūta, ka atbildes uz jautājumiem tā arī netika sniegtas pēc būtības:

“Es saku – šādu jautājumu risināšanā ir jābūt cilvēkiem, kas ir no diasporas un kas nerunā ierēdnieciskā valodā... Ļoti prasās, lai viņi saprotamā valodā runātu. Jo, ja ir vēlme dabūt cilvēkus atpakaļ, tad tai ir jābūt šai sajūtai, ka mēs viņus gaidām atpakaļ. Jo bieži vien ir tāda sajūta, ka negaida.” (IP-1)

Piemēram, IP-1 sazinājās ar portāla www.latvija.lv uzturētājiem par elektronisko parakstu. Formālas atbildes bija saņemtas arī jautājumos par iespējamo palīdzību darba meklējumos. IP-2 norādīja, ka viņai bija vairākas reizes jāsazinās ar atsevišķiem ierēdņiem, lai noskaidrotu īpašumtiesību jautājumus. Atbilde tika saņemta tikai pēc

vairākiem zvaniem. Respondente retoriski jautāja: “Bet kāpēc neviens nezina neko? Bet tā Latvijā vienkārši ir, un tu pierodi pie tā.”

Pētījuma dalībnieki bija meklējuši informāciju internetā, bet interesējošā informācija netika atrasta vai arī nebija saprotama. IP-5 meklēja informāciju par darba iespējām Latvijā, savukārt IP-6 – par veselības aprūpes iespējām. Piemēram, atrastajā informācijā bija skaidrots, kā izmantot veselības apdrošināšanu, ja latvietis dodas uz ārzemēm. Tomēr netika sniegta pilnīga informācija par situāciju, ja ārzemnieks ierodas Latvijā.

IP-1 ļoti augstu novērtēja Latvijas veselības aprūpes sistēmu: “Norvēģijā man aizrādīja, ka es par daudz jautājumus uzdodu, ko nekad Latvijā neviens ārsts tā nepateiks. Un Latvijā ārsts nekad neskatās pulkstenī, kad Norvēģijā ir 15 minūtes, un viss.”

Runājot par veselības pakalpojumu izmantošanu, atsevišķs piemērs ir IP-6 situācija, jo viņa palika pie Vācijā uzkrātās pensijas un veselības apdrošināšanas. Kaut gan Eiropas Savienības principi paredz, ka veselības pakalpojumi, kas tiek saņemti Latvijā, tiek maksāti no Vācijā uzkrātās veselības apdrošināšanas, dzīvē procedūra ir grūta, daudzpakāpju, kuru varētu padarīt vieglāku.

Neskaidrības rada arī pensiju aplikšana ar nodokļiem. Kā IP-6 skaidroja, tikai ierodoties Latvijā, viņa uzzināja, ka pensiju apliks ar iedzīvotāju ienākuma nodokli (IIN). Izbrīnīta radījās tāpēc, ka pirms braukšanas viņa bija meklējusi informāciju par nodokli un pensiju jautājumiem, tomēr ar informāciju par pensijas aplikšanu ar IIN nebija sastapusies. IP-6 pieļauj, ka to kaut kādā veidā varētu ietekmēt viņas informācijas meklēšanas paradumi. Tomēr viņa ir diezgan pārliecināta, ka vismaz laikā, kad viņa pārcēlās uz Latviju, šāda informācija patiesi nebija atrodama.

Kā minēja IP-7, tā kā viņi ar sievu ir trimdas latvieši, viņu ierašanās Latvijā ir nevis remigrācija, bet gan pārcelšanās uz dzīvi Latvijā. Bet, kā viņš norādīja, viņiem ir piedāvājuši nokārtot pabalstu, kas ir domāts remigrantiem.

Vēl viens, pat komisks piemērs, kā skaidroja IP-7, bija viņa un viņa brāļa vēlme nokārtot jautājumu par kopīpašumu. Viņš un brālis katrs bija uzrakstījuši atsevišķai institūcijai – Valsts ieņēmumu dienestam un vienai Finanšu ministrijas nodaļai. “Un tas kuriozais bija tajā, ka abas institūcijas nonāca pie dažādiem lēmumiem!” (IP-7)

Repatrianti un remigranti saskaras arī ar citiem neatrisinātiem jautājumiem, kā, piemēram, pensionāra apliecības trūkumu, kas liedz pieeju atlaidēm. Tāpat tika

pastāstīts, ka IP-6 ikgadējā ienākumu deklarācija ir jāiesniedz papīra formātā, nevis elektroniski, līdz ar to IP-6 nevar elektroniski pieprasīt neapliekamo minimumu. Ir arī interese iegūt pensionāra statusu. Kā ieteica IP-7, likumā būtu jāparedz, ka Latvijā pensionārs ir jebkura persona, kura saņem pensiju, neatkarīgi no pensijas izcelsmes valsts. “Mums, protams, iedod pensionāru biļeti apmaiņā pret goda vārdu muzejā vai kino. Bet nu smuki tas nav.”

Kopumā var secināt, ka vairāk pēc palīdzības pie valsts institūcijām vērsās trimdas latvieši, nevis tie, kuri no Latvijas prom devās uz kādu noteiktu laiku. To varētu skaidrot ar to, ka tie, kuri ir dzīvojuši Latvijā, daudz labāk izprot, kā notiek dažādi procesi, kas ir nepieciešams konkrēto jautājumu nokārtošanai. Kaut gan tanī pašā laikā, kā visprecīzāk norādīja IP-6, nevar jau zināt visu, kas ir jāmeklē un par ko būtu jāuztraucas. Tas nozīmē, ka cilvēki, atgriežoties vai pārceļoties uz dzīvi Latvijā, nespēj apzināties visu, ko viņiem būs nepieciešams nokārtot valsts iestādēs. Lielākajā daļā gadījumu internets un pazīstami cilvēki palīdzēja tikt skaidrībā ar nepieciešamo formalitāšu nokārtošanu, tomēr vairākumā interviju izskanēja šaubas par to, vai patiesi viss ir nokārtots – bet tas nebūt nav ļaunprātīgas nevēlēšanās, bet gan nezināšanas dēļ.

PIRMSPENSIJAS UN PENSIJAS VECUMA CILVĒKU NĀKOTNES PLĀNI

Pieci no septiņiem pētījuma dalībniekiem savu nākotni saista ar Latviju. Viena dalībniece (IP-5) ir pārliecināta, ka dosies prom, jo viņai tagad ir jāstrādā ļoti smags darbs, kurā nav pat pusdienu pārtraukuma, un šādus apstākļus viņai ir grūti izturēt. Savukārt IP-2 savu atgriešanos Latvijā uztver kā eksperimentu, kura rezultāts nav paredzams, un tāpēc arī nākotne nav skaidra. Kaut dažbrīd šaubas rada konkrēti notikumi Latvijā un vilšanās saskarsmē ar valsts institūcijām, kas pētījuma dalībnieku ieskatā nespēj vai nevēlas sniegt atbalstu, tomēr atgriešanās drīzāk tiek uzskatīta par labu lēmumu.

SECINĀJUMI

Noteikti vai drīzāk Latvijā pēc gada vai ilgtermiņā sevi redz būtiski mazāk nekā puse abu dzimumu remigrantu 18–24 gadu un 40–54 gadu vecuma grupā, bet vairāk nekā puse remigrantu 25–39 un 55+ gadu vecuma grupā.

Ilgtermiņā piektā daļa jaunu vīriešu un astotā daļa jaunu sieviešu plāno saistīt savu dzīvi noteikti ne ar Latviju, bet ar kādu citu valsti. Savukārt starp 25–54 gadus veciem remigrantiem tikai 6–8% ilgtermiņā sevi noteikti redz ārpus Latvijas.

Par augsto atkārtotās emigrācijas risku liecina tas, ka “noteikti ārzemēs” vai “drīzāk ārzemēs” pēc gada sevi redz vairāk nekā trešā daļa abu dzimumu remigrantu jauniešu, un ilgtermiņā šī proporcija palielinās (it sevišķi vīriešu vidū).

Gan remigranti, gan transnacionāļi visbiežāk (34–42% gadījumu) savu lēmumu atgriezties vērtē kā noteikti vai drīzāk nepareizu 40+ gadu vecumā, savukārt tā domā tikai 30% respondentu 18–39 gadus vecumā.

Izņemot 55+ gadus vecus seniorus, visās vecuma un dzimuma grupās vismaz ap 40% remigrantu nevarēja pateikt, vai ir atgriezušies Latvijā pavisam. Arī transnacionāļu vidū (it īpaši starp vīriešiem 40+ gadu vecumā) ir ne mazums tādu, kuru nākotnes plāni vēl nav noteikti un kuri tāpat pieder pie remigrantu atbalsta politikas mērķauditorijas. Tas parāda, cik liela nozīme ir remigrantu atbalsta politikai – daudzus svārstīgus remigrantus var pārliecināt iesakņoties Latvijā, tikai tam vajadzīgi darbi, nevis vārdi. Šajā kontekstā liels potenciāls ir reģionālajiem remigrācijas koordinatoriem.

Kā faktori ar statistiski nozīmīgu ietekmi, kuri veicina abu dzimumu remigrantu iekļaušanos Latvijas sabiedrībā, tika identificēti četri: nebija nekādu grūtību adaptēties Latvijā; Latvijā viegli izdodas savilkt galus kopā; augstākā izglītība, kas iegūta tikai Latvijā; apmierinātība ar darbu.

Apmierinātība ar darbu ir ļoti svarīgs faktors, kas tiešā veidā (nevis tikai materiālā stāvokļa ziņā) nosaka to, vai remigranti redz sevi Latvijā tuvā nākotnē vai ilgtermiņā un vai viņi savu lēmumu atgriezties uzskata par pareizu. Ekonometriskā analīze⁸ liecina, ka vienādos pārejās apstākļos nozīmīgi mazāk ar darbu ir apmierināti vīrieši un sievietes 40–54 gadu vecuma grupā; vīrieši 55+ gadu vecuma grupā; nelatvietes; vīrieši,

⁸ P3. tabula.

kas strādā vairākos darbos vai strādā republikas pilsētās (izņemot Rīgu); vīrieši – mikrouzņēmumu darbinieki; abu dzimumu pārstāvji, kas strādā mazāk kvalificētos darbos, nekā ļauj viņu kvalifikācija vai pieredze. Savukārt nozīmīgi vairāk (vienādos pārējos apstākļos) ar darbu ir apmierināti vīrieši ar augstāko izglītību; sievietes ar tikai Latvijā iegūto augstāko izglītību; vīrieši uzņēmēji vai pašnodarbinātie; vīrieši, kas strādā vienatnē vai nelielā darba kolektīvā (6–10 cilvēki); sievietes, kas strādā 1–5 vai 11–49 cilvēku kolektīvā; sievietes ar pastāvīgu (beztermiņa) darba līgumu.

Savukārt tika identificēti astoņi faktori, kuri kavē abu dzimumu remigrantu iekļaušanos Latvijas sabiedrībā: vecums 18–24 gadi; Latvijā savilkt galus kopā izdodas ar grūtībām; ir darba meklētājs; nestrādā un darbu nemeklē (izņemot studentus un bērnu kopšanas periodā esošas personas); nelatvieši – kā Latvijas Republikas pilsoņi, tā nepilsoņi; ārvalstīs dzīvojuši vairāk nekā divās valstīs; atgriezušies no kādas ES/EEZ valsts, izņemot Lielbritāniju un Īriju; sastapušies ar grūtībām iekļauties sabiedrībā.

Gan remigrantu, gan transnacionāļu vidū sievietes daudz retāk nekā vīrieši saņem pievilcīgu darba piedāvājumu Latvijā. Jauni vīrieši varētu būt ļoti atsaucīga mērķa grupa darba piedāvājumiem Latvijā.

Remigrantu pēdējā mītnes zemē pavadītais laiks variē plašā diapazonā; var secināt, ka nekad nav par agru vai par vēlu piedāvāt tautiešiem ārvalstīs labu iespēju Latvijā.

Lai noturētu remigrantus Latvijā, ir svarīgi nodrošināt viņiem dažādu atbalstu (informācijas, psiholoģisko un praktisko) pirms un pēc atgriešanās.

Runājot par adaptācijas grūtībām, kas saistītas ar informācijas (ne)pieejamību un noteikumu neskaidrību, visbiežāk tiek minētas neskaidrības par nodokļiem – no remigrantiem ar tām sastapās trešā daļa vīriešu, kā arī trešā daļa jaunu sieviešu un ceturtdā daļa sieviešu 25–54 gadu vecuma grupā, bet puse 18–39 gadus vecu abu dzimumu transnacionāļu.

Nozīmīgas grūtības ir saistītas arī ar neskaidrību par veselības aprūpes sistēmu – tās minēja 20–30% visu grupu remigrantu, izņemot jaunietes. Savukārt grūtības ar pabalstu un pensiju aprēķinu vai saskaņošanu no remigrantiem visbiežāk min 55+ gadus veci vīrieši, bet no transnacionāļiem – 18–39 gadus vecas sievietes. Tautību griezumā būtiskās atšķirības ir vērojamas senioru vidū: grūtības ar pabalstu un pensiju aprēķinu

vai saskaņošanu piedzīvoja ceturtdaļa nelatviešu 55+ gadu vecuma grupā un tikai desmitā daļa šī vecuma latviešu.

Grūtības iekļauties sabiedrībā piedzīvoja piektā daļa līdz ceturtdaļa vīriešu 18–54 gadu vecuma grupā, trešā daļa sieviešu 25–39 gadu vecuma grupā un divas no katrām piecām sievietēm 18–24 gadu vecuma grupā. Transnacionāliem iekļauties sabiedrībā bija vēl grūtāk – šo problēmu atzina trešā daļa vīriešu un gandrīz puse sieviešu 18–39 gadu vecuma grupā.

Remigrantu vidū grūtības pierast pie atšķirīgas darba kultūras piedzīvoja aptuveni trešā daļa vīriešu 25–54 gadu vecuma grupā un trešā daļa sieviešu 18–54 gadu vecuma grupā, kā arī ceturtdaļa vīriešu 55+ gadu vecuma grupā, gandrīz piektā daļa vīriešu 18–24 gadu vecuma grupā un sestā daļa sieviešu 55+ gadu vecuma grupā.

Valodas grūtības remigrantu vidū biežāk piedzīvoja gados jauni cilvēki. Cittautieši piedzīvoja valodas grūtības daudz biežāk nekā latvieši: 18–24 gadu vecuma grupā – valodas grūtības min 31% nelatviešu un 11% latviešu; 25–39 gadu vecuma grupā – 23% nelatviešu un 7% latviešu; 40–54 gadu vecuma grupā – 36% nelatviešu un 4% latviešu; 55+ gadu vecuma grupā – 19% nelatviešu un 4% latviešu.

Abu dzimumu remigrantu vidū grūtības atrast darbu samazinās līdz ar vecumu: tās piedzīvoja aptuveni puse jauniešu, bet tikai trešdaļa respondentu 55+ gadu vecumā. Vidējā vecuma cittautieši (remigranti un transnacionāļi) daudz biežāk nekā latvieši piedzīvoja grūtības atrast darbu (48% pret 38% respondentu 25–39 gadu vecuma grupā un 52% pret 31% respondentu 40–54 gadu vecuma grupā). Vienlaicīgi visās vecuma grupās cittautieši retāk nekā latvieši piedzīvoja grūtības atrast dzīvesvietu: 15% pret 33% jauniešu vidū, 12% pret 22% respondentu 25–39 gadu vecuma grupā, 7% pret 12% respondentu 40–54 gadu vecuma grupā.

Kvalitatīvā pētījuma rezultāti sasaucas ar kvantitatīvā pētījuma rezultātiem un sniedz dziļāku ieskatu personiskajā pieredzē un vērtējumu pamatojumā. “Jaunās” diasporas jauniešu un pirmspensijas un pensijas vecuma cilvēku remigrācijas iemesli ir gan atšķirīgi, gan līdzīgi. Emocionālie iemesli ir līdzīgi – vēlēšanās būt starp savējiem, būt kopā ar ģimeni. Atšķiras iemesli, kas saistīti ar dzīves ciklu. Jaunākās paaudzes cilvēkiem ir būtiski veidot ģimeni un karjeru Latvijā, kamēr citur pasaulē viņi būs tikai “mazas skrūvītes”. Latvijā ir izjūta, ka ar savu dzīvi un darbu tiek sniegts ieguldījums valsts un sabiedrības attīstībā. Pirmspensijas un pensijas vecuma cilvēkiem ārvalstīs

nopelnītie līdzekļi ir nozīmīgs atgriešanās faktors – nokārtotas parādsaistības, iegādāti lielāki pirkumi, uzkrāti līdzekļi.

“Vecās diasporas” jauniešu un pensijas vecuma cilvēku pārcelšanās uz dzīvi Latvijā ir saistīta ar citiem iemesliem. Emocionālie iemesli abām paaudzēm ir līdzīgi – atgriezties uz zemi, kas bijusi tik nozīmīga viņu ģimenēm – vecākiem vai vecvecākiem; šī zeme ir veidojusi viņu identitāti, un viņi tai jūtas piederīgi.

Atgriešanās pieredzē līdzīgs abām paaudzēm un “jaunajai” un “vecajai” diasporai ir tuvinieku un draugu saņemtais atbalsts, kā arī neizpratne par šādu lēmumu no attālākiem radiem, paziņām vai biežāk – svešiem cilvēkiem.

Abas paaudzes, kā arī “jaunā” un “vecā” diaspora līdzīgi raksturo savu pieredzi saskarsmē ar valsts institūcijām – uz uzdotajiem jautājumiem saņemtas atbildes, kurās citēti Latvijas likumi un MK noteikumi, kas cilvēkam nepalīdz saprast, kā risināt konkrēto situāciju. Juridiski sarežģīta valoda nav labākais veids, kā sniegt skaidrojumus cilvēkiem, kuri nav juristi. Remigrācijas koordinators darbu intervētie cilvēki vērtēja kritiski, jo nebija saņēmuši atbildes uz saviem jautājumiem, vai atbilde tika sniegta, neievērojot elektroniskajā sarakstē pieņemtās pieklājības normas, un bija formāla.

Atgriešanās pieredzē līdzīgais abām paaudzēm un “jaunajai” un “vecajai” diasporai ir nepieciešamība risināt sociālās apdrošināšanas jautājumus – sociālās apdrošināšanas iemaksu pārnese ir būtiska visiem. Atšķirīgas vajadzības – jauniešiem aktuāli ir jautājumi par bezdarbnieka pabalstu, bērna kopšanas vai ģimenes valsts pabalstu, kā arī nedrošība par iespēju saņemt adekvātu atbalstu dzīves krīzes situācijā. Senioriem tas ir pensiju jautājums un ārvalstīs nopelnītās pensijas aplikšana ar iedzīvotāju ienākuma nodokli.

Jauniešiem un pirmspensijas vecuma cilvēkiem aktuāli ir nodarbinātības jautājumi. Problēmas tomēr ir atšķirīgas, jo pirmspensijas vecuma cilvēki Latvijas darba tirgū sastopas ar vecuma diskrimināciju, pieredzes nenovērtēšanu. Jaunieši sastopas ar grūtībām atrast informāciju par vakancēm, atrast darbu savā specialitātē un pietiekami labi atalgotu darbu. Pārsteidzoši bieži tika minēts, ka ārvalstīs iegūtais diploms netiek novērtēts. Kamēr vienaudži Latvijā paralēli studijām ir guvuši darba pieredzi un veidojuši arī profesionālos kontaktus, remigrantiem darba pieredzes profesijā un kontaktu Latvijā trūkst.

Kaut gan ir pagājuši gandrīz trīsdesmit gadi kopš Latvijas neatkarības atgūšanas un formāli darba devējs nedrīkst pieprasīt krievu valodas zināšanas, reālajā dzīvē krievu

valodai joprojām ir liela nozīme. Pat ja formāli tā netiek pieprasīta, bet darba vidē ikdienā ir dominējoša, cilvēks nejūtas komfortabli. Arī “vecās” diasporas cilvēki neprot krievu valodu un ikdienā mēdz sastapties ar situācijām, kurās automātiski tiek pieņemts: ja cilvēks brīvi runā latviski, tad noteikti prot arī krieviski. Ar grūtībām lietot latviešu valodu sastapās tikai viena no intervētajām jauniešiem, bet kvantitatīvā pētījuma rezultāti mudina domāt, ka problēma ir plašāka.

Pieredze ārpus Latvijas palīdz labāk novērtēt pozitīvo Latvijā – piemēram, ilgs bērna kopšanas atvaļinājums, personīgāka attieksme no ārsta puses, straujākas karjeras izaugsmes iespējas. Remigranti apliecina pozitīvu attieksmi pret dzīvi Latvijā, kā minēja IJ-14: “Gribu pastāstīt, ka tā nav taisnība, ka ārzemēs ir labāk nekā Latvijā. Tā nav – te ir ļoti labi dzīvot!”

Ārpus Latvijas gūtā pieredze arī ļauj salīdzināt, kas Latvijā nav tik labs – savstarpējā saskarsmē cilvēki mēdz būt nelaipni, maz smaids, darbavietās neapmaksāts virsstundu darbs bieži tiek uzskatīts par normālu, darbs ir jāpaveic neatkarīgi no veselības stāvokļa, formāla un ierēdnieciska pieeja valsts iestādēs.

Intervijas parāda to pašu, ko remigrantu aptauja, – dzīves kvalitāte pēc atgriešanās ir pazeminājusies, naudas ir mazāk un to nopelnīt ir grūtāk.

Interviju dati liecina, ka apmesties uz dzīvi Latvijā bez Latvijas pilsonības ir ļoti grūti. Ar sarežģītām, ilgstošām un dārgām procedūrām uzturēšanās atļaujas iegūšanai saskārās gan “vecās” diasporas trešās paaudzes latviete, gan remigranti, kuri atgriezās Latvijā kopā ar saviem partneriem, kas nav Latvijas pilsoņi.

REKOMENDĀCIJAS

1. Tā kā labs darbs ir nozīmīgākais faktors, lai cilvēks izlemtu palikt Latvijā, jāturpina attīstīt sadarbība ar darba devējiem, vairāk domājot par remigrantu vai uz Latviju dzīvot atbraukušo “vecās” diasporas pārstāvju nodarbināšanas iespējām. Šajā kontekstā ir jāattīsta NVA pakalpojumi, kas būtu noderīgi arī cilvēkiem ar augstāko izglītību un starptautisku studiju un darba pieredzi. Svarīgi manīt NVA tēlu Latvijas uzņēmēju vidū, lai NVA nonāktu vairāk darba piedāvājumu kvalificētiem speciālistiem. Vienlaikus atbalstāmas arī inovācijas privāto CV un vakanču sludināšanas platformu (CV-Online, CV Market u.tml.) darbībā, kā arī jaunie darba devēju un darba meklētāju savienošanas instrumenti, kas orientēti tieši uz remigrantu piesaisti, piemēram, sociālais uzņēmums *Your Move* un kustība “Latvija strādā”. NVA var attīstīt labāku sadarbību ar citiem darba piedāvājumu sludināšanas kanāliem.

2. Ņemot vērā, ka ievērojama daļa remigrantu saskaras ar grūtībām atrast darbu, atrast dzīvesvietu un adaptēties Latvijā, ir jāattīsta un jāpaplašina reģionālo remigrācijas koordinātoru pakalpojumi, kā arī jāuzlabo valsts institūciju ierēdņu prasmes sniegt saprotamus paskaidrojumus. Pirmkārt, ir nepieciešams izglītot koordinātorus gan informācijas pārvaldības, gan tās pasniegšanas (komunikācijas) jomā (sniegt informāciju saprotamā valodā, ievērot pieklājības normas komunikācijā, atbildēt uz visiem saņemtajiem palīdzības lūgumiem). Otrkārt, pētījums rāda, ka arī pēc atgriešanās Latvijā atbalsts nepieciešams tiem, kuri sastopas ar dažādām grūtībām. Viens no atbalsta veidiem ir sniegt saprotamus paskaidrojumus – ierēdņi joprojām mēdz sniegt paskaidrojumus, citējot likumus un MK noteikumus. Tos cilvēki var izlasīt paši, viņiem ir nepieciešams atbalsts to interpretācijā un cilvēcisks skaidrojums, sevišķi par nodokļu sistēmu un sociālās apdrošināšanas iemaksu pārnesei. Cits atbalsta veids būtu specifisku, remigrantiem domātu pakalpojumu attīstīšana, piemēram, paplašinot reģionālo remigrācijas koordinātoru darba lauku, lai cilvēki pie viņiem var griezties pēc palīdzības arī tad, kad ir jau atgriezušies un sastopas ar negaidītām grūtībām. Ļoti svarīgi ir attīstīt iespēju apmeklēt latviešu valodas kursus – tas ir svarīgi gan latviešu jauniešiem, gan nelatviešiem, kuri atgriežas Latvijā pēc ilgas prombūtnes. Ņemot vērā augstu atkārtotas emigrācijas risku, lielāks atbalsts no valsts puses varētu nodrošināt, ka svārstīgie iedzīvotāji paliek Latvijā.

3. Augstāks atkārtotas emigrācijas risks ir jauniešiem līdz 25 gadu vecumam un cilvēkiem 40–55 gadu vecumā, kad dzīves priekšplānā ir izaugsme profesionālajā jomā.

Tieši šai mērķgrupai nepieciešams lielāks atbalsts piemērota darba atrašanās, dzīves vietas jautājumu risināšanā (sevišķi jauniešiem). Vienlaicīgi pētījums liek domāt par nepieciešamām darba kultūras izmaiņām, lai šiem cilvēkiem Latvijas darba vide šķistu pietiekami pievilcīga. To var panākt tikai dialogā ar darba devējiem. Jāuzlabo darba devēju attieksme pret darbiniekiem, jāveido motivējoša atalgojuma sistēma, un jāuzlabo pārvaldības procesi ļoti daudzos uzņēmumos.

4. Zemāks atkārtotas emigrācijas risks ir cilvēkiem, kuru dzīves ciklā priekšplānā ir ģimene (25–39 un 55+ gadu vecuma grupā). Šai vecuma grupai ir ļoti svarīgi sniegt visu nepieciešamo praktisko un informācijas atbalstu bērnu iekārtošanai bērnudārzā un skolā, sociālās apdrošināšanas iemaksu pārnesē u. c.

5. Remigranti sastopas ar nozīmīgu ienākumu kritumu – to rāda gan aptaujas, gan interviju dati. Tajā pašā laikā atalgojuma prasības nav neadekvāti augstas - remigrāciju sekmējošs atalgojums Latvijā daudzos gadījumos ir 1000-1500 eiro mēnesī pēc nodokļu nomaksas. Tas nozīmē, ka plašāk un atklātāk ir jāparādās informācijai par atalgojuma līmeni dažādos nodarbinātības sektoros, jo, Latvijas ekonomikai attīstoties, ļoti daudzās jomās atalgojuma līmenis strauji tuvojas tam, ko ārvalstīs esošie Latvijas iedzīvotāji vēlētos saņemt. Šai informācijai ir jāpalīdz nokļūt līdz diasporai.

6. Jāuzlabo PMLP pakalpojumu pieejamība angļu valodā. Ņemot vērā, ka uz PMLP dodas ne tikai Latvijas iedzīvotāji, bet arī viņu partneri ārvalstnieki, kuri sākumā neprot ne latviešu, ne krievu valodu, būtu nepieciešams nodrošināt iespēju saņemt konsultācijas angļu valodā (ne tikai Rīgas nodaļā), lai citu valstu pilsoņi dažādus ar uzturēšanos Latvijā saistītus jautājumus varētu risināt patstāvīgi (bez citu palīdzības), iegūt un saprast konsultācijās sniegto informāciju. Tas atbalstīs remigrantus un ļaus justies, ka arī viņu ģimenes Latvijā ir gaidītas.

7. Jānovērš atšķirības e-pakalpojumu saņemšanā, kādas pastāv starp Latvijas iedzīvotājiem Latvijā un ārvalstīs. Jāturpina attīstīt e-vidē tos pakalpojumus, kas sekmētu emigrantu atgriešanos un atvieglotu dažādu formalitāšu kārtošānu ar valsts iestādēm. Tas arī veicinātu to, ka visiem cilvēkiem – tiem, kuri dzīvo Latvijā un kuri vēlas dzīvot Latvijā, – būs iespējas saņemt vienādas kvalitātes pakalpojumus par vienādu maksu.

8. Ir jāapzinās, ka mūsdienās komunikācija nav jāveido vienīgi ar to diasporas daļu, kas pati atstājusi Latviju. Latviešu diasporu veido vairākas paaudzes, un jauniešiem latviešu valodas zināšanas var nebūt tik labas, lai izprastu informāciju par atgriešanos latviešu valodā. Ir svarīgi veidot informatīvo materiālu vismaz angļu

valodā. Vēlams, lai kodolīga informācija būtu pieejama arī to valstu valodās, kurās ir lielākās latviešu diasporas. Informācijas pieejamība un saprotamība sekmētu veiksmīgāku komunikāciju ar jauniešiem, un tas varētu veiksmīgi nostrādāt brīdī, kad viņiem būs jālemj par savas pastāvīgās dzīves uzsākšanu vecāku dzimtenē – Latvijā.

9. Jārod iespējas plašāk izskanēt pozitīvajai atgriešanās pieredzei un piemēriem. Bieži tieši ārvalstīs iegūtā pieredze ļauj gan novērtēt to labo, kas Latvijā ir, gan arī saprast, ka dzīve un darbs Latvijā dod īpašu pievienoto vērtību – ieguldījumu savas zemes attīstībā.

10. Atvieglot uzturēšanās atļaujas iegūšanas procesu trešās un ceturtais paaudzes trimdas latviešiem, kuri ir nolēmuši pārcelties uz dzīvi Latvijā.

11. Atvieglot uzturēšanās atļaujas iegūšanas procesu remigrantu partneriem. Ņemot vērā izmaiņas ģimenes veidošanas paradumos, laulības ir partnerattiecību noslēdzošais posms, bieži pēc bērna piedzimšanas. Patlaban neregistrētās attiecībās esoši pāri piedzīvo nopietnas grūtības, ja viens no partneriem nav Latvijas pilsonis. Šie cilvēki ir vērtīgs cilvēkkapitāls – viņi plāno veidot ģimeni ar Latvijas pilsoni un iesaistīties Latvijas darba tirgū. Cilvēkresursu trūkums Latvijas darba tirgū ir atzīts par vienu no aktuālākajām problēmām⁹.

12. Atvieglot pensionāra apliecības iegūšanu remigrantiem.

13. Atvieglot ārvalstīs iegūtās izglītības un kvalifikācijas atzīšanas procesu.

⁹ Piemēram, banka “Citadele” sadarbībā ar SKDS reizi ceturksnī veic *Citadele Index* pētījumu, lai no uzņēmumu īpašniekiem un vadītājiem iegūtu ieskatu valsts ekonomiskajā situācijā, nozarēs un pašos uzņēmumos. 2018. gada pavasarī veiktā pētījuma dati liecina: aptaujājot 750 Latvijas uzņēmēju, noskaidrots, ka darbaspēka problēmu pēdējā gada laikā izjutuši 43% (Kārklīņa, 17.04.2018.).

LITERATŪRAS SARAKSTS

Āboliņš, U. (26.07.2018). *No modernās verdzības cietušajiem latviešiem Anglijā veidos atbalsta fondu*. Izgūts no <https://skaties.lv/zinas/arvalstis/latviesu-kopienas-aktivisti-veidos-atbalsta-fondu-modernas-verdzibas-upuriem-lielbritanija/>

Ārlietu ministrija. (12.02.2018). *Latvijas Republikas un Brazīlijas Federatīvās Republikas divpusējās attiecības*. Izgūts no <https://www.mfa.gov.lv/arpolitika/divpusejas-attiecibas/latvijas-un-brazilijas-attiecibas>

Bela, B., Bērziņš, K., Krebs, V., Mieriņa, I. & Vingre, A. (2018). *Latvijas zinātnieku diaspora: sadarbības tīkli un iespējas*. Rīga: Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūta Diasporas un migrācijas pētījumu centrs.

Cairns, D. (2014). *Youth Transitions, International Student Mobility And Spatial Reflexivity: Being Mobile?* UK: Palgrave.

Centrālā statistikas pārvalde (n. d.). *Imigrācija, emigrācija un saldo*. Izgūts no <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/iedzivotaji/migracija/galvenie-raditaji/imigracija-emigracija-un-saldo>

Centrālā statistikas pārvalde (2018). *IBG043. Starptautisko ilgtermiņa migrantu sadalījums pēc migrantu valstiskās piederības*. Izgūts no https://data1.csb.gov.lv/pxweb/lv/iedz/iedz_migr/IBG043.px

Hazans, M. (2011). Latvijas emigrācijas mainīgā seja: 2000–2010. No Zepa, B. & Kļave, E. (red.), *Pārskats par tautas attīstību: Nacionālā identitāte, mobilitāte, rīcībspēja, 2010-2011*. Rīga: LU SPPI, 70.–91. lpp.

Hazans, M. (2013). Emigration from Latvia: Recent trends and economic impact. In OECD (2013), *Coping with Emigration in Baltic and East European Countries*. Paris: OECD Publishing, pp. 65–110.

Hazans, M. (2015). Latvijas emigranti Eiropas darba tirgos. No Mieriņa, I. (red.), *Latvijas emigrantu kopienas: cerību diaspora*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 66.–74. lpp.

Hazans, M. (2016a). *Atgriešanās Latvijā: remigrantu aptaujas rezultāti*. Pētījuma ziņojums. Rīga: Diasporas un migrācijas pētījumu centrs. Izgūts no https://www.diaspora.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/diaspora/petijumi/Atgriesanas_Latvija_-_petijuma_zinojums.pdf

Hazans, M. (2016b). Migration Experience of the Baltic Countries in the Context of Economic Crisis. In M. Kahanec & K. F. Zimmermann (eds.), *Labor Migration, EU Enlargement, and the Great Recession*. Berlin – Heidelberg: Springer, pp. 297–344. DOI: 10.1007/978-3-662-45320-9_13

Hazans, M. (2018). *Labour Market Policy Thematic Review 2018: An in-depth analysis of the emigration of skilled labour. Latvia*. Brussels: European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion. European Centre of Expertise (ECE). Izgūts no https://www.researchgate.net/publication/328912663_An_in-depth_analysis_of_the_emigration_of_skilled_labour_Latvia

- Kārklīņa, D. (17.04.2018). *Darbspēka deficīts aug augumā*. Izgūts no <https://www.diena.lv/raksts/uznemeja-diena/zinas/darbaspeka-deficits-aug-auguma-14195520>
- Kinca, A. (23.10.2017). Lielbritānijā paverdzinātie turpina darbu rūpnīcā, kur strādāja vergturības laikā. Izgūts no <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/lielbritanija-paverdzinatie-turpina-darbu-rupnica-kur-stradaja-vergturibas-laika.a254740/>
- Kļave, E. & Šūpule, I. (2015). Remigrācijas procesa analīze: politika un prakse. No Mieriņa, I. (red.), *Latvijas emigrantu kopienas: cerību diaspora*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 194.–209. lpp.
- Kuznetsov, Y. (ed.) (2006). *Diaspora Networks and the International Migration of Skills: How Countries Can Draw on Their Talent Abroad*. The World Bank, Washington DC. <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-6647-9>
- Mieriņa, I. (red.) (2015). *Latvijas emigrantu kopienas: cerību diaspora*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.
- Suciu, M. C. & Florea, C. A. (2017). An Empirical Study on the Migration Among Young Skilled and Creative People. *Amfiteatru Economic*. 19 (46), pp. 727–741. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/318860022_An_Empirical_Study_on_the_Migration_Among_Young_Skilled_and_Creative_People
- Tverdostup, M., & Masso, J. (2016). The labour market performance of young return migrants after the crisis in CEE countries: the case of Estonia. *Baltic Journal of Economics*. Vol. 16 (2), pp. 192–220. DOI: 10.1080/1406099X.2016.123372

PIELIKUMI

1. pielikums

Ekonometriskās analīzes rezultāti

P1. tabula. Vīriešu un sieviešu remigrantu nākotnes plānu noteicošie faktori

Ietekmējošie faktori	Atkarīgie (izskaidrojamie) mainīgie							
	Gatavība palikt Latvijā uz pastāvīgu dzīvi		Plāni dzīvot Latvijā pēc viena gada		Perspektīvas saistīt savu dzīvi ar Latviju ilgtermiņā		Vērtējums, vai lēmums atgriezties bijis pareizs	
	Vīrieši	Sievietes	Vīrieši	Sievietes	Vīrieši	Sievietes	Vīrieši	Sievietes
Dzīvo ar partneri	0	++	0	0	0	0	0	0
Dzīvo ar nepilngadīgu bērnu	0	0	0	+	0	++	0	0
Tautība un pilsonība (pret latvieši, LR pilsoņi)								
Nelatvieši, LR pilsoņi	--	0	----	0	----	--	----	--
Nelatvieši, nav LR pilsoņi	0	--	0	----	--	----	0	----
Vecums (pret 25–39)								
18–24	----	----	0	--	0	--	0	0
40–54	0	--	0	--	0	0	--	--
55+	+	0	0	0	++	++	0	0
Pēdējā mītnes zeme (pret Lielbritāniju)								
Īrija	0	0	0	0	(–)	0	----	--
Citas ES/EEZ valstis	----	----	--	0	--	0	--	0
ASV, Kanāda, Austrālija	0	0	--	0	--	0	--	0
Bij. PSRS republikas	0	0	0	0	++	0	0	0
Citas	--	--	--	0	--	0	0	0
Dzīvojis ārzemēs vairāk nekā divās valstīs	----	----	----	0	----	(–)	--	0
Kopējais ārzemēs nodzīvotais laiks	+	++	0	0	++	0	+	0
Latvijā pēc atgriešanās nodzīvotais laiks	0	+	++	0	+++	0	+++	(+)
Augstākā izglītība (pret “nav augstākās izglītības”)								
Iegūta tikai Latvijā	++	+++	0	++	0	0	++	+++
Iegūta (kaut daļēji) ārzemēs	(+)	0	0	--	0	0	0	0

(P1. tabulas turpinājums)								
	Gatavība palikt Latvijā uz pastāvīgu dzīvi		Plāni dzīvot Latvijā pēc viena gada		Perspektīvas saistīt savu dzīvi ar Latviju ilgtermiņā		Vērtējums, vai lēmums atgriezties bijis pareizs	
	Vīrieši	Sievietes	Vīrieši	Sievietes	Vīrieši	Sievietes	Vīrieši	Sievietes
Ārzemēs savilkt galus kopā nebija "Viegli vai ļoti viegli"	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++
Kā šobrīd izdodas savilkt galus kopā? (pret "ar zināmām grūtībām vai samērā viegli")								
Ar grūtībām vai lielām grūtībām	---	---	---	---	---	---	---	---
Viegli vai ļoti viegli	++	0	+++	0	+++	0	+++	+++
Nebija nekādu grūtību adaptēties Latvijā	+++	+++	++	++	+++	+++	+++	+++
Neapmierināts/-a ar skolas vidi, attieksmi	—	—	0	--	0	---	0	---
Grūti iekļauties sabiedrībā	0	---	0	--	0	---	---	---
Zemas algas un/vai augstas cenas	—	0	--	0	--	0	(-)	0
Darba tirgus statuss (pret nodarbinātiem)								
Darba meklētājs	--	---	---	--	0	(-)	---	---
Nestrādā un darbu nemeklē – bērna kopšanas periodā vai students	0	—	0	0	0	0	+	0
Nestrādā un darbu nemeklē – citi	---	--	---	---	---	---	—	---
Novērojumu skaits	845	1061	705	909	705	909	612	770

Piezīmes: analizē izmantotas sakārtotā logita (*ordered logit*) regresijas ar robustām standartklūdām.

Apzīmējumi: +++, ++, +, (respektīvi, ---, --, - ,) – ļoti stiprs, stiprs, vājš pozitīvs (respektīvi, negatīvs) statistiski nozīmīgs efekts; (+), (-) – gandrīz nozīmīgs efekts; 0 – nenozīmīgs efekts.

Avots: aprēķini veikti ar 2016. gada aptaujas "Atgriešanās Latvijā" datiem.

P2. tabula. Strādājošo vīriešu un sieviešu remigrantu nākotnes plānu noteicošie faktori

Ietekmējošie faktori	Atkarīgie (izskaidrojamie) mainīgie							
	Gatavība palikt Latvijā uz pastāvīgu dzīvi		Plāni dzīvot Latvijā pēc viena gada		Perspektīvas saistīt savu dzīvi ar Latviju ilgtermiņā		Vērtējums, vai lēmums atgriezties bijis pareizs	
	Vīrieši	Sievietes	Vīrieši	Sievietes	Vīrieši	Sievietes	Vīrieši	Sievietes
Dzīvo ar partneri	0	+	0	0	0	0	0	0
Dzīvo ar nepilngadīgu bērnu	0	0	0	0	0	0	0	0
Tautība un pilsonība (pret latvieši, LR pilsoņi)								
Nelatvieši, LR pilsoņi	---	0	---	0	---	0	---	-
Nelatvieši, nav LR pilsoņi	0	0	0	--	0	---	0	---
Vecums (pret 25–39)								
18–24	-	--	0	--	(-)	--	0	0
40–54	0	(-)	0	0	0	0	0	0
55+	++	0	+	0	+	0	0	0
Pēdējā mītnes zeme (pret Lielbritāniju)								
Īrija	0	0	(-)	0	0	0	---	0
Citas ES/EEZ valstis	---	--	-	0	-	-	---	0
ASV, Kanāda, Austrālija	0	0	---	(-)	0	0	--	0
Bij. PSRS republikas	0	0	0	-	0	(-)	0	0
Citas	---	-	-	0	---	0	0	0
Dzīvojis ārzemēs vairāk nekā 2 valstīs	---	--	--	0	--	0	(-)	0
Kopējais ārzemēs nodzīvotais laiks	++	(+)	0	0	(+)	0	+++	0
Latvijā pēc atgriešanās nodzīvotais laiks	0	++	+++	0	+++	0	+++	0
Augstākā izglītība (pret "nav augstākās izglītības")								
Iegūta tikai Latvijā	+++	+	0	0	0	0	+++	+
Iegūta (kaut daļēji) ārzemēs	++	0	0	0	0	0	0	0
Ārzemēs savilkt galus kopā nebija "viegli vai ļoti viegli"	+++	0	+++	+++	+++	+++	+++	+++

(P2. tabulas turpinājums)								
	Gatavība palikt Latvijā uz pastāvīgu dzīvi		Plāni dzīvot Latvijā pēc viena gada		Perspektīvas saistīt savu dzīvi ar Latviju ilgtermiņā		Vērtējums, vai lēmums atgriezties bijis pareizs	
	Vīrieši	Sievietes	Vīrieši	Sievietes	Vīrieši	Sievietes	Vīrieši	Sievietes
Kā šobrīd izdodas savilkt galus kopā? (pret "ar zināmām grūtībām vai samērā viegli ")								
Ar grūtībām vai lielām grūtībām	0	(-)	0	--	0	--	---	---
Viegli vai ļoti viegli	0	(+)	+++	0	+++	0	++	0
Nebija nekādu grūtību adaptēties Latvijā	+++	++	++	+	+++	+++	+++	+++
Apmierinātība ar darbu (0–10 skalā)	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++
Pamatdarba atrašanas vieta (pret Rīgu)								
Citas republikas pilsētas	0	++	0	0	0	++	0	0
Mazpilsētas vai lauki	0	0	0	0	0	(+)	+	0
Neapmierināts/-a ar skolas vidi, attieksmi	0	0	0	--	0	-	0	--
Grūti iekļauties sabiedrībā	0	-	0	(-)	0	--	---	---
Zemas algas un/vai augstas cenas	0	-	0	0	0	0	0	0
Novērojumu skaits	552	609	434	464	531	577	470	500

Piezīmes: analīzē izmantotas sakārtotā logita (*ordered logit*) regresijas ar robustām standartklūdām.

Apzīmējumi: +++, ++, +, (respektīvi, ---, --, -, ,) – ļoti stiprs, stiprs, vājš pozitīvs (respektīvi, negatīvs) statistiski nozīmīgs efekts; (+), (-) – gandrīz nozīmīgs efekts; 0 – nenoizīmīgs efekts.

Avots: aprēķini veikti ar 2016. gada aptaujas “Atgriešanās Latvijā” datiem.

P3. tabula. Strādājošo remigrantu apmierinātības ar darbu noteicošie faktori

	Apmierinātība ar darbu (strādājošie remigranti)		
	Vīrieši	Sievietes	Visi
Ietekmējošie faktori			
Sieviete	X	X	0
Dzīvo ar partneri	0	0	0
Dzīvo ar nepilngadīgu bērnu	0	0	0
Tautība un pilsonība (pret latvieši, LR pilsoņi)			
Nelatvieši, LR pilsoņi	0	---	---
Nelatvieši, nav LR pilsoņi	0	---	(-)
Vecums (pret 25–39)			
18–24	0	0	0
40–54	--	---	---
55+	--	0	(-)
Augstākā izglītība (pret “nav augstākās izglītības”)			
legūta tikai Latvijā	+++	+++	+++
legūta (kaut daļēji) ārzemēs	++	0	++
Uzņēmējs vai pašnodarbinātais	+	0	(+)
Vairāki darbi	--	0	-
Pamatdarba atrašanas vieta (pret Rīgu)			
Citas republikas pilsētas	---	0	---
Mazpilsētas vai lauki	0	0	0
Uzņēmuma/organizācijas veids (pret privāto bez ārvalstu kapit.)			
Uzņēmums ar ārvalstu kapitālu vai ārvalstu uzņēmuma filiāle	0	++	++
Mikrouzņēmums	--	(-)	---
Valsts/pašvaldības iestāde vai uzņēmums vai NVO	0	0	0
Darbinieku skaits vietējā vienībā (pret 50+)			
1	++	+	+++
2–5	0	++	0
6–10	++	0	+
11–49	0	+	0
Ir pastāvīgs darba līgums	0	++	++
Darba atbilstība kvalifikācijai (pret atbilstošu vai augstākas kvalifikācijas profesiju)			
Cita pēc kvalifikācijas līmeņa līdzīga profesija	0	0	0
Vienkāršāka profesija	---	---	---

(P3. tabulas turpinājums)			
	Apmierinātība ar darbu (strādājošie remigranti)		
	Vīrieši	Sievietes	Visi
Profesiju grupa (pret vadītājiem un speciālistiem)			
Tirdzniecības un pakalpojumu profesijas	0	0	0
Kvalificētie strādnieki un amatnieki	0	0	0
Vienkāršās profesijas	—	0	— —
Saimnieciskās darbības sektors (pret tirdzniecību, ēdināšanas un izmitināšanas pakalpojumiem)			
Lauksaimniecība un mežsaimniecība	0	+	0
Rūpniecība un enerģija	0	+	0
Būvniecība	0	0	0
Transports un uzglabāšana	0	0	0
Informācijas un komunikācijas	0	0	+
Citi profesionālie pakalpojumi	0	0	0
Valsts pārvalde un aizsardzība	0	0	0
Izglītība, veselība un sociālā aprūpe	0	0	0
Māksla, izklaide un individuālie pakalpojumi	0	0	0
Determinācijas koeficients (R²)	0.3750	0.3059	0.2974
Novērojumu skaits	400	496	896

Piezīmes: analīzē izmantotas sakārtotā logita (*ordered logit*) regresijas ar robustām standartklūdām.

Apzīmējumi: +++, ++, +, (respektīvi, — — —, — —, —, —) — ļoti stiprs, stiprs, vājš pozitīvs (respektīvi, negatīvs) statistiski nozīmīgs efekts; (+), (—) — gandrīz nozīmīgs efekts; 0 — nenoizīmīgs efekts.

Avots: aprēķini veikti ar 2016. gada aptaujas “Atgriešanās Latvijā” datiem.

Intervijas vadlīnijas intervijām ar jauniešiem

Ievadjautājumi

1. Cik Jums ir gadu un kur Jūs tagad dzīvojat?
2. Kurā ārvalstī Jūs esat dzīvojis/-usi?
3. Kādam mērķim uz turieni devāties?
4. Cik ilgi Jūs jau dzīvojat Latvijā?

Par dzīvi pirms atgriešanās

1. Pastāstiet par to, kā Jūs jutāties, dzīvojot ... (Amerikā/Kanādā/Vācijā), pirms ierašanās Latvijā.
2. Ko Jūs darījāt tur?
3. Dzīvojot... (Amerikā/Kanādā/Vācijā), Jūs uzturējāties vairāk latviešu vai ārzemju cilvēku sabiedrībā?
4. Vai Jūs bijāt iesaistījies/-usies kādā latviešu organizācijā, dzīvojot ... (Amerikā/Kanādā/Vācijā)? Ja jā, tad kādā?
5. Vai Jūs sekojāt līdz ziņām par Latvijā notiekošo?

Par lēmumu atgriezties

1. Kā Jūs pieņēmt lēmumu atgriezties Latvijā?
2. Kas bija tās lietas, ko Jūs izvērtējāt pirms atgriešanās uz Latviju, piemēram, salīdzinot ar ... (Amerikas/Kanādas/Vācijas)?
3. Ko Jūs sagaidījāt no pārcelšanās uz Latviju?
4. Cik ilgs laiks pagāja no lēmuma pieņemšanas brīža līdz pašai pārcelšanās?

Par pieredzi, kas saistīta ar atgriešanās procesu

1. Kādi bija galvenie faktori, kas ietekmēja Jūsu pārcelšanos (jau pašu procesu, nevis lēmuma pieņemšanu – piemēram, valsts vai kādas organizācijas atbalsts, radu/draugu atbalsts u. tml.)? Kas palīdzēja un kas kavēja to? Kāda bija Jūsu ģimenes attieksme pret Jūsu pārcelšanos atpakaļ uz Latviju? Un kāda bija draugu attieksme?
2. Vai un kā Jums palīdzēja Latvijā esošie radi, draugi ar praktiskiem (mājokļa un darba atrašanas) jautājumiem un citiem padomiem?
3. Ar kādām Latvijas institūcijām Jums bija saskarsme/sadarbība? Ja tāda bija, lūdzu, novērtējiet šo saskarsmi/sadarbību.
4. Kādu vārdu Jūs lietojat, kad runājat par savu pārcelšanos uz Latviju (migrēšana, atgriešanās vai tml.)?

Novērtējums par dzīvošanu Latvijā

1. Vai bija viegli atkal iedzīvoties Latvijā? Cik ātri tas notika?
2. Kā notika/notiek šis iekļaušanās process? Kas palīdzēja iedzīvoties? Kas varbūt traucēja?

- 1.1. Vai ir kaut kas tāds, kas vēl joprojām nav pārvarēts no tā, kas traucēja?
3. Vai un ja jā – tad kādā veidā Jums bija sadarbība ar valsts iestādēm?
- 3.1. Pat ja nebija, vai tomēr neliekas, ka kaut kāda palīdzība būtu nepieciešama? Ja jā – kāda?
4. Vai Jūs izpētījāt informāciju par atbalstu no valsts cilvēkiem, kas atgriežas Latvijā?
5. Ar ko Jūs tagad nodarbojaties Latvijā? *Vai bija viegli atrast darbu?*
6. Ar ko Jūs nodarbojaties savā brīvā laikā?
7. Kāds bija Jūsu viedoklis par dzīvi Latvijā pirms atgriešanās un kāds tas ir tagad? Vai tas ir mainījies?
8. Vai Jūs kādā brīdī esat nožēlojis/-usi pārcelšanos uz Latviju? Ja jā, tad kurā brīdī vai kāpēc?
9. Kas ir tās lietas, kas atšķiras starp dzīvi Latvijā un ... (Amerikā/Kanādā/Vācijā)?
10. Ar kādām grūtībām Jūs saskarieties joprojām?
11. Vai Jūs esat kādreiz izjutis/-usi, ka Latvijā pret Jums attiecas citādāk Jūsu ārzemju pieredzes dēļ? Ja jā, vai varat pastāstīt vairāk par šīm situācijām?

Nākotnes vīzija

1. Kādu Jūs iztēlojaties savu dzīvi pēc 10 gadiem?
2. Vai Jūs apsverat domu atgriezties ... (Amerikā/Kanādā/Vācijā)? Varbūt Jūs apsverat domu pārcelties uz citu valsti? Kāpēc jā vai kāpēc nē?

Vai ir vēl kaut kas piebilstams vai ir kāds ieteikums, domājot par ērtāku cilvēku atgriešanos uz Latviju?

Intervijas vadlīnijas intervijām ar pirmspensijas un pensijas vecuma cilvēkiem

Ievadjautājumi

1. Cik Jums ir gadu un kur Jūs tagad dzīvojat?
2. Kurā ārvalstī Jūs esat dzīvojis/-usi?
3. Kādam mērķim uz turieni devāties?
4. Cik ilgi Jūs jau dzīvojat Latvijā?

Par dzīvi pirms atgriešanās

1. Pastāstiet par to, kā Jūs jutāties, dzīvojot ... (Amerikā/Kanādā/Vācijā), pirms ierašanās Latvijā.
2. Ko Jūs darījāt tur?
3. Dzīvojot ... (Amerikā/Kanādā/Vācijā), Jūs uzturējāties vairāk latviešu vai ārzemju cilvēku sabiedrībā?
4. Vai Jūs bijāt iesaistījies/-usies kādā latviešu organizācijā, dzīvojot ... (Amerikā/Kanādā/Vācijā)? Ja jā, tad kādā?
5. Vai Jūs sekojāt līdz ziņām par Latvijā notiekošo?

Par lēmumu atgriezties

1. Kā Jūs pieņēmtāt lēmumu atgriezties Latvijā?
2. Kas bija tās lietas, ko Jūs izvērtējāt pirms atgriešanās uz Latviju, piemēram, salīdzinot ar ... (Amerikas/Kanādas/Vācijas)?
3. Cik ilgs laiks pagāja no lēmuma pieņemšanas brīža līdz pašai pārcelšanās?
4. Ko Jūs sagaidījāt no pārcelšanās uz Latviju?

Par pieredzi, kas saistīta ar atgriešanās procesu

1. Kādi bija galvenie faktori, kas ietekmēja Jūsu pārcelšanos (jau pašu procesu, nevis lēmuma pieņemšanu – piemēram, valsts vai kādas organizācijas atbalsts, radu/draugu atbalsts u. tml.)?
2. Vai Jūs meklējāt kādu informāciju par nepieciešamajām lietām, kas saistās ar pārcelšanos uz Latviju?
3. Cik daudz no ikdienai nepieciešamā Jums jau bija nodrošināts pirms pārbraukšanas?
4. Kāda bija Jūsu ģimenes attieksme pret Jūsu pārcelšanos atpakaļ uz Latviju? Un kāda bija draugu attieksme?
5. Vai un kā Jums palīdzēja Latvijā esošie radi, draugi ar praktiskiem (mājokļa un darba atrašanas) jautājumiem un citiem padomiem?
6. Ar kādām Latvijas institūcijām Jums bija saskarsme/sadarbība? Ja tāda bija, lūdzu, novērtējiet šo saskarsmi/sadarbību.
7. Kādu vārdu Jūs lietojat, kad runājat par savu pārcelšanos uz Latviju (migrēšana, atgriešanās vai tml.)?

Novērtējums par dzīvošanu Latvijā

1. Vai bija viegli atkal iedzīvoties Latvijā? Cik ātri tas notika?
2. Kā notika/notiek šis iekļaušanās process?
3. Kas ir tās lietas, kas atšķiras starp dzīvi Latvijā un ... (Amerikā/Kanādā/Vācijā)?
4. Runājot par pensiju, vai šis jautājums ir nokārtots un vai tas bija viegli vai grūti?
5. Ar ko Jūs tagad nodarbojaties Latvijā?
6. Ar ko Jūs nodarbojaties savā brīvajā laikā?
7. Kāds bija Jūsu viedoklis par dzīvi Latvijā pirms atgriešanās un kāds tas ir tagad? Vai tas ir mainījies?
8. Vai Jūs kādā brīdī esat nožēlojis/-usi pārcelšanos uz Latviju? Ja jā, tad kurā brīdī vai kāpēc?
9. Vai ir kādas grūtības, ar kurām Jūs saskaraties joprojām?
10. Vai Jūs esat kādreiz izjutis/-usi, ka Latvijā pret Jums attiecas citādāk Jūsu ārzemju pieredzes dēļ? Ja jā, vai varat pastāstīt vairāk par šīm situācijām?

Nākotnes vīzija

1. Kādu Jūs iztēlojaties savu dzīvi pēc 10 gadiem?
2. Vai Jūs apsverat domu atgriezties ... (Amerikā/Kanādā/Vācijā)? Varbūt Jūs apsverat domu pārcelties uz citu valsti? Kāpēc jā vai kāpēc nē?

Vai ir vēl kaut kas piebilstams vai ir kāds ieteikums, domājot par ērtāku cilvēku atgriešanos uz Latviju?